

1. GİRİŞ

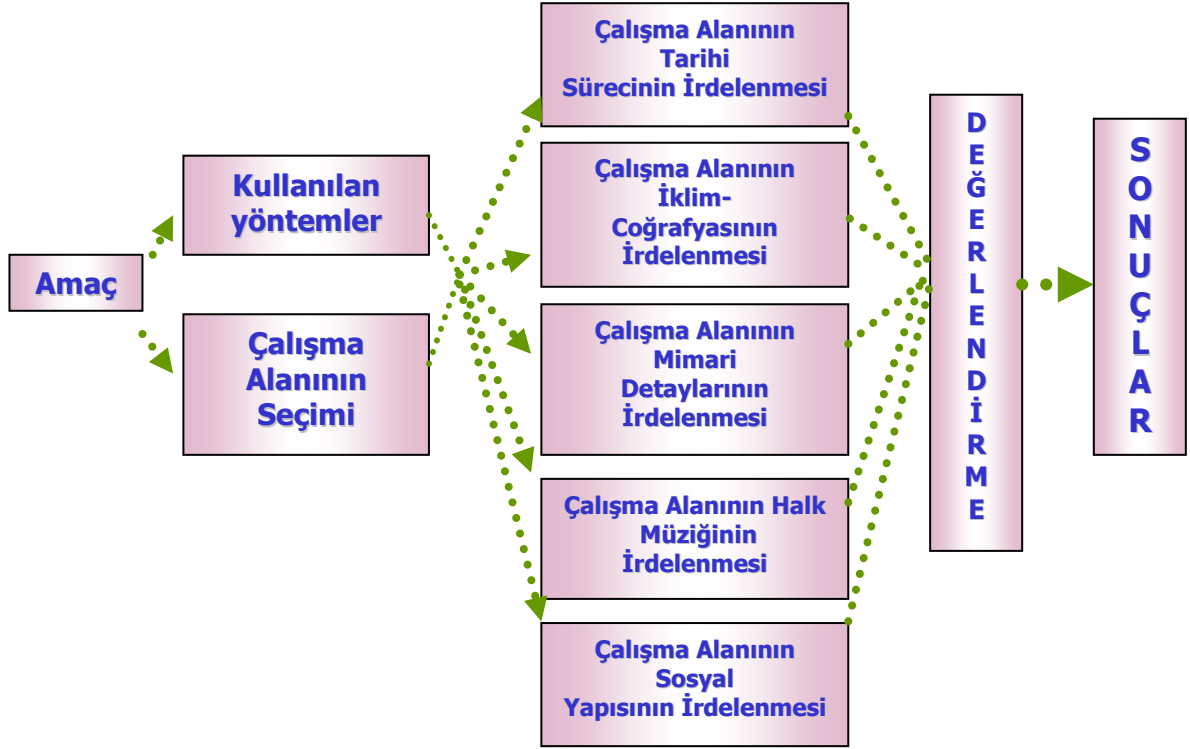
1.1. Çalışmanın Amacı

Araştırmanın amacı, farklı kültürlerin biçimlendikleri yerleşmelerin morfolojik yapısı ile yöresel müziğinin mekanlara yansıma ve etkileşimlerini araştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda, Anadolu’ dan Trabzon ve Urfa gibi farklı kültürlerle var olmuş, zengin şehirselleşme doku ile mekan dizimi teknikleri kullanılarak, elde edilen sonuçları yöresel müziğin farklılıklarına göre yorumlamaktır. Yöresel müzikteki farklılıkları ve yerleşmedeki morfolojik farklılıkları, sayısal ve grafiksel somut veriler kullanarak analiz etmektir. Bir başka deyişle, çalışmada ölçümler kullanılarak, sosyal anlamların, kültürel değerlerin aynası olarak kabul edebileceğimiz yöresel müziğin, konut ve yerleşim içinde nasıl biçimlendiğinin farklı yöre müziklerinin var oldukları mekanların iklimlerle nasıl farklılaştığının gösterilmesi amaçlanmıştır. Biçimlenmiş mekanların özgünlükleri müzikleri ile birlikte ele alındığında karşılaştırmalı bir analiz ile daha iyi ortaya konabileceği düşünülmektedir. Çalışmada Anadolu’ da ki bu iki farklı yörenin müziği ile morfolojisi üç açıdan incelenecektir.

- Her iki şehrin morfolojik farklılıkları matematiksel verilerle elde edilmiş sonuçlar ile yorumlanacak, ritim farklılıkları, harmoninin şehir dokularındaki varlığı araştırılacaktır.
- Şehir dokularında biçimlenişte önemli etken olan iklimin, bölgeleri farklılaştırırken , şehir dokuları ile yöresel müziklerine etkileri karşılaştırmalı analiz ile araştırılacaktır. İklimin müzik üzerinde “hareketlilik-durağanlılığı” morfolojik farklılıklarla analiz edilecektir.
- Şehirselleşme mekanının, konut kullanımının, konut mekanlarının, cephe mimarisinin ve ritimlerinin kısacası kullanıcı ile mekan ilişkisinin yöre müziklerinin farklılaşmalar karşılaştırmalı analizlerle yorumlanacaktır.

Bu başlıklar altında müziğin; iklim, mimarlık , sosyal yapı, şehir dokusu ile olan etkileşimleri, kullanılan yöntemlerle ve somut örneklemelerle ispatlanacaktır.

1.2. Tezin Kapsamı

Şekil 1.1. :Tezin kapsamının şematik gösterimi

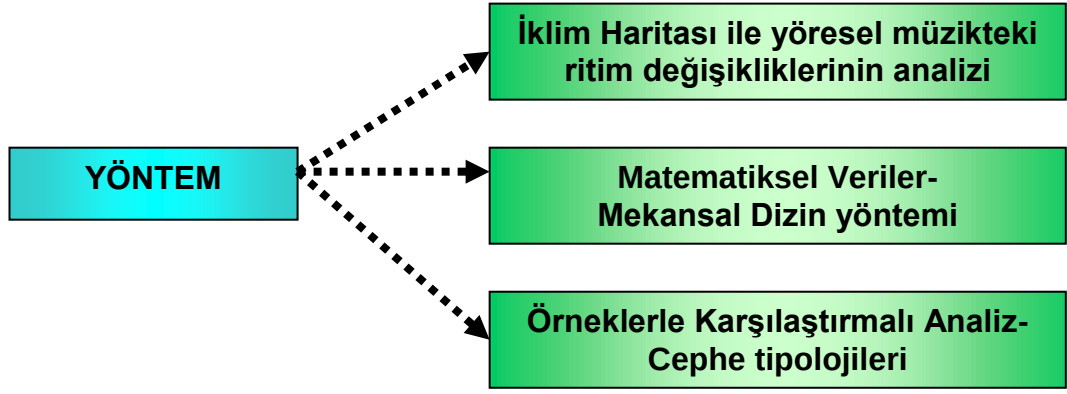
Araştırmanın kapsamı, öncelikle çalışmanın amacının belirlenmesiyle başlamıştır. Daha sonra amacımıza uygun Anadolu'da iki farklı kültür ve morfolojilerde şehirler seçilmiştir. Bu esnada kullanılacak ve ya bize yardımcı olabilecek yöntemler de belirlenmiştir.

Bir sonra ki evrede, seçilen her iki şehir, tarihsel süreç, coğrafya- iklim, mimari detaylar, yöresel müzik anlayışları, sosyal yapıları yönünden ayrı ayrı irdelenmiştir.

Bir sonraki kısımda, edinilen bilgiler kullanılan yöntemlerle birlikte yorumlanıp, iklim farklılıkları, matematiksel veriler, cephe tipolojileri yönlerinden değerlendirilmiştir. Değerlendirmelerden sonra bir sonuca varılmıştır.

1.3. Tezin Yöntemi

Tez çalışmasında yapılan araştırmalar, üç ayrı yöntem yardımıyla değerlendirilmiştir.

Şekil1.2 : Kullanılan yöntemlerin şematik gösterimi

1.3.1. İklim Haritası ile yöresel müzikteki ritim değişikliklerinin analizi

Topografya ile iklim farkları, birbirinden farklı şehir morfolojileri yarattığı düşüncesi çalışmanın başlangıç noktası olmuştur. Bu nedenle iklimsel değişimlerin yöresel müziğin biçimlenmesi üzerinde etkilerini araştırmak üzere İklim haritalarından yararlanmak gerekmektedir. İklim-şehir morfolojisi ve yöresel müzikteki ritim farklılıkları arasında bir örtüşmenin varlığı, iklim haritaları analiz edilerek sınanmıştır.

1.3.2. Mekansal Dizin (Space Syntax) Yöntemi

Çalışmada, şehirselle mekanların sosyal yapı ile ilişkilerini araştıran “Mekansal Dizin(Space Syntax)”yöntemi sayısal yöntem olarak kullanılmıştır.

Şehirselle mekanlar ile binalar arasındaki ilişkileri inceleyen ve açıklayan Mekansal Dizin, “The Unit for Architectural Studies College London”da geliştirilmiş olup, (Hillier ve Hanson,1984) mekan yapısının önemli özelliklerini yakalamaya yarayan bir metot, binaların, mimari planların ve şehir mekanlarının morfolojik analizini yapmakta kullanılan tekniktir.Kültür ve sosyal yapının mimarlık ve şehirselle tasarım ile ne tür ilişkileri olduğunu anlatmamızı sağlayan birkaç metottan birisidir.

Belirlenen amaç doğrultusunda, öncelikle mekan müzik ilişkisi incelenmiştir. Daha sonra Türkiye içerisinde ayrı karakteristiğe sahip iki bölgeden temsili iki şehir seçilmiştir. Bu iki şehrin, yani Urfa ve Trabzon’un yapısını oluşturan etkenler(tarihi, coğrafyası, iklimi vb.) incelenmiştir. Morfolojik olarak farklı olan iki şehir, yine halk müziği karakteristikleri de farklı iki şehir, mekansal dizin (S.S.)sonuçlarını şehrin müziğinin ritimi, harmonisi düşünülerek yorumlanmıştır.

1.3.2.1. Mekansal Dizin Yöntemi Nedir?

University College London, Hillier ve arkadaşlarının mimari çalışmalarda yararlanmak üzere geliştirdikleri, mekanların bina ölçeğinden şehir ölçeğine morfolojik analizlerini irdelemekte kullandıkları sayısal bir yöntemdir.

80' li yıllardan günümüze mekan sentaksının hızla geliştiği, mimarlık,şehirselsel tasarım, planlama, ulaşım ve iç mimarlık alanlarında mekansal dizin yönteminden yaygın bir şekilde yararlanılmaktadır. Yöntem, yapı ve şehir ölçeğinde oluşturulan tasarımların içlerinde hareket eden insanlar tarafından ne şekilde kullanıldığını ve kullanılacağını gözler önüne serer. Böylelikle yeni tasarlanan projelerin nasıl çalıştığını görsel olarak ortaya koyabilecek ve tasarımdan kaynaklanan problemlerin ortadan kaldırılmasında da yardımcı olacaktır.

Mekansal Dizin, İngilizce deyiimiyle "Space Syntax" firması İngiltere' de Foster, Roger, Farrell gibi ünlü mimarların şehirselsel tasarım projelerini yönlendirmektedir. Master plan ve tarihi şehir merkezlerindeki çalışmalarının yanı sıra ticari merkezlerle, müzelerle, ulaşım, ofis binalarıyla ilgili birçok proje üzerinde çalışmaları bulunmaktadır.(Clark 2000)

1.3.2.2. Yöntemin Amacı

Yöntemin amacıyla ilgili olarak, yerleşme formları ve sosyal güçleri yaratan elemanlar arasındaki ilişkiler bazı soruların cevaplarını aramaya yönelik olarak belirlenebilir. Bu sorular, şehirlerin oluşturan şehirselsel ağ,şehrin içinde dolaşan insanların hareketlerini nasıl etkilemektedir? Alışveriş merkezlerinin konumlarının alışveriş üzerine etkileri nelerdir? İnsanları çeken aktivite ve ticaret mekanlarının konumları, hareket modellerini nasıl etkilemektedir? Konut alanlarının tasarımlarının "güvenlik-suç" oranları konusunda etkileri neler olmaktadır?, gibi mekan ile sosyal kullanıcıyı irdelemektedir. Bu bakımdan, yöntem, tasarımcıların yarattıkları mekanların etkilerini anlayabilmeleri açısından önemlidir. Bu yöntem ayrıca tasarımı sınavan bir araç olarak da görülebilmektedir. Araştırmamızda yöntemi, çalışmak için seçtiğimiz şehirlerin morfolojik analizi için kullanabilmekteyiz. Yerleşmelerin morfolojik yapılarını sosyal süreçlerle bağlantılı olarak inceleyen yöntemin kullanımındaki ana nedenler; mekan sistemi içinde yer alması kaçınılmaz olan mimari elemanları, ilişkilerini ,sistemin unsurlarını ve böylece insanoğlunun mekansal düzenlemelerini tüm yönleri ile tanımlaması; mekan sistemini oluşturan unsurları arasındaki karmaşık ilişkileri ve nedenlerini farklı yaklaşımlar ile yorumlama özelliği taşıması, olarak açıklanabilir.

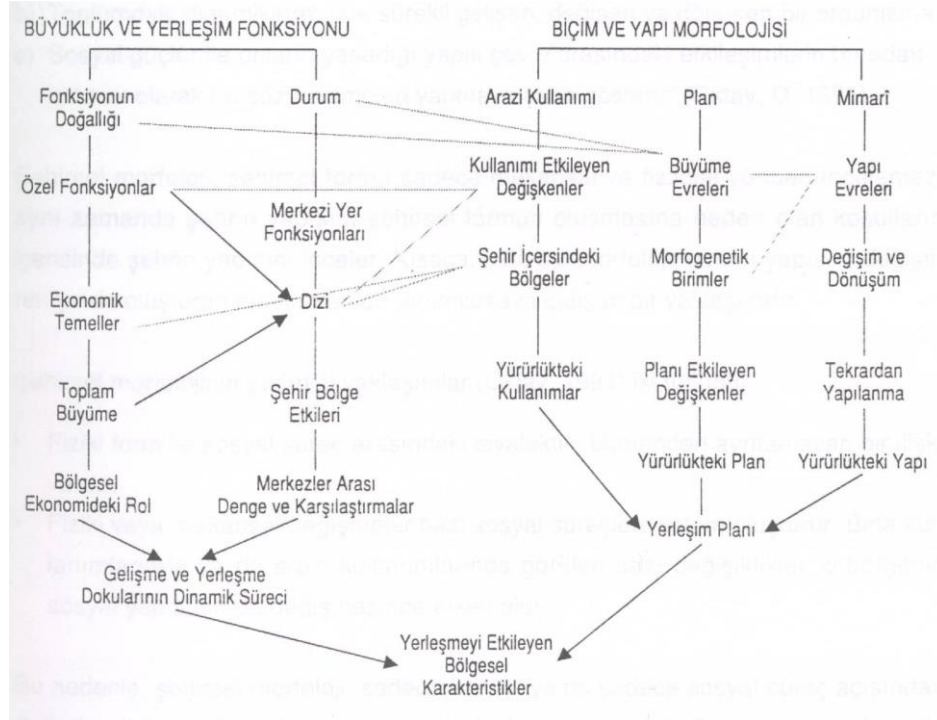
1.3.3.Örneklerle karşılaştırmalı analiz

Çalışmanın amacına uygun olarak, her iki şehrin sosyal yapı ve müzik farklılıkları somut yöntemle yorumlandıktan sonra, bu iki şehir arasındaki mimari detay, sokak kullanımı kısacası mekan kullanıcının geliştirdiği şehirselleşme farklılıkları, yine kullanıcının geliştirdiği halk müziği örnekleri ile karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir.

2.BÖLÜM:ŞEHİR MORFOLOJİSİ

2.1.Şehir Morfolojisi nedir?

Şehirselle morfolojinin anlamına geçmeden önce, "morfoloji" kavramının sözlük tanımı yapıldığında; "Morfoloji",(Yun) nin miorphe; biçimden alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur anlamına geldiği görülür. Morfoloji;Organizmaların şeklini ve yapısını inceleyen bilim, biçim bilimidir.

Şekil 2.1. Şehirselle coğrafyanın kapsadığı alanların diyagramı

Şehirselle morfoloji de bir çeşit biçim bilimidir. Ve şehirselle morfoloji ile ilgili birçok tanım yapılmıştır. Örneğin Vance'ye göre şehirselle morfoloji; şehrin içindeki mekanın incelenmesi ve anlamının açıklanmasıdır. Bir başka tanıma göre, şehrin iç yapısının incelenmesidir. (Carter, 1972, s. 8) ve üç bölümden oluşur. Bunlar arazi kullanımı veya bina fonksiyonları ve binaların mimari tarzlarıdır. Bu üç özellik birbirinden bağımsız yer alırlar ve sonsuz nitelikte şehir görüntüsü meydana

getirirler. Her biri ayrı ayrı ele alınabilir ve birbirleriyle oluşturdıkları ilişki tüm şehri meydana getirir. (Şekil 2.1.)

Şehirselle morfoloji, işlevsel ve ekonomik açıdan olduğu gibi algısal, tarihsel ve sezgisel yaklaşımlarla da şehrin formunu yapısını inceler. Özetle, çeşitli düzey ve nitelikteki anlayışları da içinde barındırarak geliştirilebilecek bir yaklaşım türüdür. (M.A.Gebauer , I.Samuels)

“Şehirselle morfoloji, şehrin nesnel bir analizini yapmaya çalışır. Şehri:

- a) Fiziki bir yapı ve gerçeklik
- b) Toplumdaki dinamiklere göre sürekli gelişen, değişen ve dönüşen bir organizma
- c) Sosyal güçler ile onların yaşadığı yapıllı çevre arasındaki etkileşimlerin bir odak noktası olarak bu çözümlemeleri yapmaya çaba gösterir. (Oktay)

Şehirselle morfoloji ,şehirselle formu sadece mekansal ve fiziksel yönden incelemez, aynı zamanda şehrin yapısını inceler. Kısaca, şehirselle morfoloji, şehrin yapısını değiştiren ya da oluşturan tüm nedenleri tanımlamaya çalışan bir yaklaşımdır.

Şehir morfolojistleri aynı fikir etrafında toplanırlar: Onlar şehrin evrimini oluşum yıllarından başlayarak sonraki değişimlerle beraber, çeşitli bileşenlerini belirleyerek ve de parçalara ayırarak incelerler. Şehir bireysel ve küçük grupların hareketlerinin bir araya gelmesidir. Şehirler kültürel geleneklerle ve sosyo-ekonomik etkenlerle biçimlendikleri gereğinden hareketle, kültürel bir yansıma olan müziğin şehir morfolojisi ile ilişkileri birbirinden çok büyük farklılıkların yanı sıra iki ayrı şehir üzerinde yoğunlaşılır. Binalar, bahçeler, sokaklar, parklar ve anıtlar morfolojik analizin ana elementleridirler. Ayrıca bu elementler sürekli kullanılan ve zamanla değişime uğrayan organizmalar olarak düşünülürler. İnşa edilmiş yapılar çevrelerindeki açık alanlarla şekillenirler. Şehrin dinamik durumunu ve de elementlerin birbirleriyle olan ilişkilerini analiz eden çalışmalar şehir morfolojisine örnek olarak düşünülebilir.

2.2. Şehir Morfolojisinde Kuramsal Yaklaşımlar

Şehir morfolojisinin bir bilim dalı olarak yüzyıllık bir geçmişi vardır. Konu olarak şehir coğrafyasının tamamlayıcı bir kısmını teşkil eder ve Almanca konuşulan ülkelerde önemini korumaktadır. İngilizce konuşulan ülkeler ise şehir morfolojisi, şehir coğrafyası gibi daha kısa bir geçmişe sahiptir ve savaş yıllarında gelişme göstermeye başlamıştır. Bundan başka, Orta Avrupa'nın dışındaki ülkelerde

bilhassa A.B.D.'de, uzun süre coğrafyanın bir alt konusu olarak kalmıştır. Dolayısıyla bu alanda geniş kapsamlı çalışmalara pek rastlanmaz ve Vance 'ın çalışması İngilizce olarak morfoloji konusunda yapılmış birkaç nadir çalışmadan biridir.

1960-1970 yılları arasında, şehir morfolojisi İngilizce konuşulan ülkelerde araştırma konuları arasında nadiren yer almıştır. Bunun nedenleri arasında, birinci olarak, sayısal verilerin analizine daha fazla ağırlık verilmesi, ikinci olarak, sosyolojik ve politik araştırmaların öncelikle ele alınması ve üçüncü olarak, bireysel özelliği olan strüktürlerinin incelenmesine daha az önem verilmesidir. Bütün bu araştırmalarda sabit bir mekanın yokluğu göze çarpmaktadır. Coğrafyacılar kendi konularına olduğu kadar diğer alanlara da katkıda bulunmaktadır. Son zamanlarda, bu eğilime karşı bir tutum doğmuştur.

Şehir morfolojinde yapılan çalışmalar dünyada üç bölgede yoğunlaşmıştır. (Orta Avrupa, İngiltere ve Kuzey Amerika ve özellikle A.B.D.'de). Bu bölgelerin dışında yapılan çalışmalar ihmal edilecek kadar küçüktür.

Alman şehir morfolojisi üzerine 1. Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda en fazla etki yapan, Schlüter'in öğrencisi Geisler olmuştur. Danzig üzerine olan çalışması, o güne kadar hiçbir araştırmacının yapmadığı nispette şehir formunu değişik açılardan inceler. Bundan sonraki çalışmasında Alman şehirlerinde şehir planlarının ve büro tiplerinin geniş kapsamlı klasifikasyonu verilmektedir. Bu çalışma çok etkili olmakla birlikte, karşıt çalışmaların gelişmesini teşvik etmiştir, örneğin , Martiny tarafından şehirsal ve kırsal Alman yerleşmelerinin planlarının oluşmasını inceleyen çalışmada olduğu gibi (Martiny) Geisler ve Martiny'nin bütün Almanya'yı ele alan geniş kapsamlı yaklaşımları yapay bulunarak eleştiri almıştır. Esas olarak morfografik grupta olan çalışmalarının boyutlarının çok büyük tutmuşlar ve çoğu zaman tarif ettikleri planların orijinlerini ve gelişmelerini göz önüne almadan, yerleşmelerin topografik haritalarının tasviri ile yetinmişlerdir. Yerleşmelerin tarihi gelişmesine yeterince inilememiştir. Bunun bir nedeni Alman şehir coğrafyacılarının o dönemde mimarların şehir planlama tarihi alanındaki araştırmalarını ve şehir tarihçilerinin araştırmalarını yakından takip edememişleridir.

1930'larda önemli ilerlemeler iki gelişmenin sonucunda meydana gelmiştir. Bunlardan birincisi, şehir coğrafyacılarının Meier ve Rörig gibi şehir tarihçilerinin ve Klaiber ve Edler gibi şehir planlama tarihiyle ilgili mimarların çalışmalarını tanımlarıdır. İkinci gelişme ise formları yaratan güçlerin üzerinde durulmasıdır. Bu kısmen Bobek'in ve Christaller' ın çalışmalarının sonucunda olmuştur(Whitehand

1981; Christaller, 1980). Bunların çalışmalarının sonucunda Alman şehir coğrafyasının odağı formdan fonksiyona yönelmiştir. Şehir morfolojisinde, formların sosyo-ekonomik açıdan ve tarihi gelişme açısından açıklanması geniş çapta kabul edilmiştir. Örneğin, 1941'de Scharlau şehir planlarının orijininin analizinde, sokakları, yapı adalarını gösteren kadastral planlar kullanmıştır.

Şehir morfolojisinin harp sonrası gelişmesi, orta Avrupa'da 1930' ların eğilimini takip etmiştir. Çeşitli şehirlerin bir arada bilhassa morfolojik olmayan özellikleriyle ele alınması bu eğilimin temel niteliğidir. Bu eğilimin bir diğer tarafı ise yoğun olarak grafik ve harita kullanılmasıdır. Bu bilhassa, Viyana üzerine Bobek ve Lichtenberger tarafından yapılan iki önemli çalışmada daha iyi görülmektedir.

Alman morfogenetik (morfolojinin tarihsel süreçte incelenmesi) geleneği Conzen vasıtasıyla İngiltere'de de kendini göstermiştir. Conzen Berlin' de 1920 ve 1930' larda öğrenciliği esnasında Louis ve Bobek' in etkisinde kalmıştır. İngiltere' ye göç ettikten sonra bir ara planlı olarak çalışmıştır. Fakat Conzen' in genel katkısı şehir planlamadan çok şehir morfogenetiği üzerine olmuştur. 1949' da Kuzey-doğu İngiltere' de kırsal ve şehrsel yerleşmelerin formlarını inceleyen çalışması açık bir şekilde Alman morfogenetik geleneğinin bir devamıdır. 1958'de Whitby üzerine yaptığı çalışmada aynı etkiyi sürdürmektedir. Bu çalışma sadece bütün şehirdeki bina tipleri ve bina kullanımının bir örnekleme olmayıp, aynı zamanda, şehir peyzajının korunmasında şehrin fiziksel yapısının nasıl kullanılacağını göstermektedir.

Conzen 'in şehir morfolojisine 1960'da yapmış olduğu en büyük katkı "Alnwick, Northumberland:a study in town-plan analysis" adlı yapıtıdır. Başarılı bulunan bu çalışmanın beş bölümü şöylece özetlenebilir: Birincisi, şehir morfolojisinin prensiplerinin geliştirilmesi; ikincisi, mevcut gelişmenin ortaya konması; üçüncüsü, temel analiz üniteleri olarak bireysel yapı adalarının belirlenmesi; dördüncü olarak detaylı harita analizi ve beşinci olarak , şehir yapısındaki gelişmenin ortaya konmasıdır. Aynı zamanda, Conzen bir şehri, şehir planı, bina formları ve analizi kullanımı bugün de geçerli olan üç kısma ayrılarak incelenmesi kavramını getirmiştir. Şehir planı kendi içinde yollara ve yol sistemine, yapı adalarına ve binalara ayrılmıştır.

Conzen'in önerdiği şekilde şehir formunun analizi için rasyonel bir analiz yönteminin ortaya konması gerekmektedir. Örneğin, bugünden başlayarak geriye giden bir yaklaşım süreci gerçek anlamda açıklayamaz. İncelemenin geçmişten bugüne yürütülmesi ve bu arada kaybolan elemanların da mevcutlar kadar önem

verilerek ele alınması gerekmektedir. Dolayısıyla, sadece bugün mevcut olanların morfografik yaklaşımı reddedilmektedir. Bunun yerine, mevcutların yanı sıra yok olanların tarihi kayıtları ve planlarının da göz önüne alınarak incelenmesi gerekmektedir.

1970'lerde İngiliz şehirlerinde morfoloji çalışmaları Amerika' daki çalışmaların etkisinde kalmıştır. Amerikan şehir morfolojisi de kendi içinde iki gruba ayrılmıştır. Bunlardan birincisi, Berkeley okulunda gelişen bir kültürel coğrafya grubu; diğeri ise bir sosyo-ekonomik perspektif içinde arazi kullanımını inceleyen gruptur. Amerikan şehir coğrafyası, 1950'lerde Burgess'in halkalar kavramı,Hoyt' un sektör kuramı ve Ullmann' ın çok merkezlilik kavramı üzerinde durmasına karşın 1960' larda ilgi değeri İngilizce konuşulan ülkelere kaymıştır. Bunlar da, şehir formu, arazi kullanımının bir türevi olarak ele alınmıştır. Amerikan şehir morfolojisi üzerinde en çok etkisi olan neo-klasik ekonomik yaklaşımlardır. Bunlar arasındaki en önemli konu ise şehirdeki arsa değeri ile arazi kullanımının tarihi gelişmesi arasındaki ilişkinin araştırılmasıdır.

Kültürel coğrafya, Amerika' da şehir coğrafyasının zayıf bir kolunu teşkil etmektedir.Bu alandaki çalışmalar Leighly ile başlayıp, Spencer, Rickert, Bastian Jakle ile devam etmiştir. Bu araştırmanın esas amacı kültürel stiller ile ilgilenip, uzun bir geçmişi olan Orta Avrupa araştırma geleneği ile ilgisini minimum tutmaktır.

Amerika'da şehir morfolojisi, şehir coğrafyası tarafından çeşitli açılardan doğrudan doğruya veya dolaylı olarak etkilenmiştir. Bunlar arasında, iki önemli etkiden bahsetmek mümkündür. Bunlardan birincisi, bireysel şehirlerin tarihi gelişmesinin şehir tarihçileri tarafından incelenmesidir; ikincisi ise 1980'lerde toplumdaki farklı tabakaların ekonomik ilgilerinin sosyal bilimciler tarafından incelenmesidir. Her ne kadar ekonomik kuramları; şehir morfolojisini, Amerikan şehir coğrafyası üzerindeki etkisi açısından ele alıyor olsa da, şehir morfolojisine, şehir tarihinin daha direkt bir etkisi olacaktır.

Şehir morfolojisi üzerinde ekonominin daha iyi anlaşılabilmesi için arazi kullanımının yanı sıra, farklı kullanımların getirdiği gelirlerin bir karşılaştırılmasının yapılması gerekmektedir. Bazı mal sahipleri binaları yatırım kaynağı olarak görmektedir, diğeri ise faaliyetlerinin kılıfı olarak göstermektedirler. Bu iki yaklaşım, arasındaki farkın anlaşılması şehir morfolojisinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Gurdes'e göre şehirlerin morfolojik yapısı, çeşitli arazi kullanımları arasındaki ilişki ve ulaşım simindeki gelişmelere dayandırılmıştır. Özellikle yol dokusunun şehir

yapısının dinamizmi üzerindeki etkisi üzerinde durulmakla birlikte, şehirlerin morfolojik yapısının bir tek nedene bağlanarak açıklanamayacağı belirtilmiştir. Bu perspektif açısından konu ele alınıp, 9 Avrupa şehrinden mekansal gelişme örnekleri verilmiştir.

Şehirlerin mekansal sistemlerinin gelişmesi ve yeni gelişmelerin Avrupa şehir mekanına yansımalarını da inceleyen Gurdes, farklı evrelerde de olsa, tüm şehirlerin sonuçta benzer yapısal esaslara dayandığını, ilk dönemlerde oluşan yol dokusunun biçimsel özelliklerini; kolayca yitirmediğini, ringlerden çok radyallerden oluşmuş mevcut Avrupa şehir dokusunun yeniliklere kolayca adapte olamayacağı, şehirlerin karakteristiklerinin de morfolojik yapılanmayı etkileyecekleri hususunda getirmiş olduğu yaklaşımları ile, morfoloji ve ulaşım ilişkileri hususunda yararlı bilgiler üretmiştir.

Son yıllarda, sanayileşme sonucunda modern dönemin şehir dokularına verdiği zarara inanarak, tarihi şehirleri ve tarihi mekanları inceleyen Krier, şehirlerin sembolik değerlerinin yitirildiğine inanarak, şehircilikte ve mimarlıkta morfolojik ve tipolojik özelliklere değinen yaklaşımlar getiriyorsa da (Krier, 1979), şehir global formunu materyalize eden, şehircilik ve mimariyi, dinamik yapılarına bağlayarak inceleyen teorik yaklaşımlardan söz etmemiştir. Şehrin materyel formunun ve dokusunun oluşumundaki derinliklerin temelinde yatan gerçekleri; sosyolojik, kültürel ve psikolojik nedenlere bağlayarak inceleyen, ilk ve tek kişi Aldo Rossi olmuştur. (Rossi A., 1966). Şehrin global formunu materyalize eden, mimari ve şehirciliği onun dinamik yapısına bağlayarak inceleyen, şehrin sosyal kültürel, tarihsel ve psikolojik karmaşasını tanımlayan ve bu tanımlamalarına sayısal bir boyut da kazandıran Bill Hillier' in, şehir morfolojisi konusunda getirdikleri son dönemlerde, şehir morfolojisi ve şehirsal tasarım alanında kazandırılmış yepyeni ve ilginç yaklaşımlar olarak ilgi çekmektedir.

3. ÇALIŞMA'DA KARŞILAŞTIRMA OLANAĞI YARATMAK İÇİN MATEMATİKSEL VERİLER ELDE ETMEKTE YARARLANILAN YÖNTEM, MEKANSAL DİZİN YÖNTEMİ'NİN KAVRAMLARI

3.1.Kavramlar

3.1.1. Doğal hareketlilik

Yaya ve araç trafiğini açıklamaya çalışan mevcut teorilerde genellikle arazi kullanımındaki aktivite mekanlarının ve trafik düzenlemelerinin hareketi yönlendirdiği düşünülmektedir. Oysa Hillier ve arkadaşlarına göre doğal hareketin biçimlenmesini sağlayan ana etken şehrsel dokunun ta kendisidir. Ticari merkezlerse doğal hareketin yoğun olduğu noktalara sonradan konumlanarak, buraların avantajlarından yararlanmaktadırlar. Yani doğal hareketin tanımını yaparken, aktivite mekanları ya da çekim gücü olan ticari binaların etkisiyle oluşan hareketlilikten değil de mevcut şehir dokusunun yarattığı; şehrin sokak ve yapı adasının şekilsel biçimlenmesiyle ilgili hareketten söz edebiliriz. (Hillier -diğ., 1993).

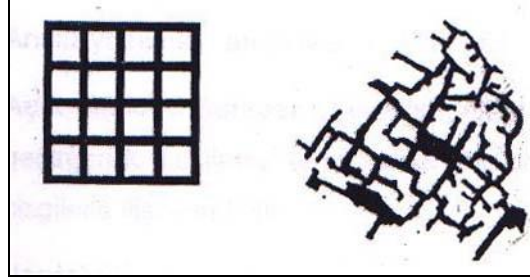
Burada anlatılmak istenen öncelikle mekansal düzenin doğal bir hareketlilik yarattığı, daha sonra bu hareketliğin mekana alışveriş birimleri gibi kendisi de hareketlilik katsayısını arttırdığıdır. Doğal hareketlilik arazi kullanımını etkilemekte ve mekanın mevcut yoğunluğu daha da artmaktadır. Bu dinamik sürece “hareketlilik ekonomisi” adı verilmiştir. Mevcut hareketlilik ve mekansal düzen birbirlerini destekleyecek biçimde bir ilişki kurdukları zaman birçok kullanım birbirlerinin etkilerini arttıracak şekilde yer alacak; bu da insanları mekana çekerek mekansal anlılığı sağlayacaktır (Hillier, 1996).

Bir yerleşmede yaşayan insanlar doğrular boyunca hareket ederler ve konveks mekanlarda toplanırlar. Yani yaya hareketinin biçimlenişin aksiyel ve konveks mekanlar; bir başka deyişle yollar ve meydanlardan oluşan şehrsel ağ belirlemektedir. İşte mekansal dizin yöntemiyle şehrsel ağın belirlediği bu doğal hareketi biz matematiksel olarak temsil edebilir ve hareketlilik değerlerini bulabilirsek; bu bilgiyi ticari bölgelerin oluşturulması, arazi kullanımlarını saptanması, kullanılmayan alanların canlandırılması gibi çeşitli yerlerde kullanabiliriz.

3.1.2 Deforme olmuş grid

Genelde şehir dokuları, geometrik olarak tanımlanmış düzenli grid olarak değil de düzensiz, deforme olmuş bir grid olarak şekillenmektedirler (şekil 3.1).bu da şehirsal mekanların analizlerini oldukça güç kılmaktadır. Ayrıca dokunun sürekli bir yapıda olması ikinci bir güçlük yaratmaktadır.

Bu noktada, şehirsal dokunun biçimsel analizleri nasıl yapılabilir; sürekli olan doku süreksiz olan elemanlarla nasıl temsil edilebilir? İşte bu soruya yanıt ararken, Hillier birtakım yeni kavramlarla yerleşimlerin morfolojik diline katkıda bulunmaktadır (Klarqvist, 1993).

Şekil 3. 1. düzgün grid-deforme olmuş grid (Hillier ve diğ.,1993)

3.1.3. Analizlerde kullanılan kavramlar

Mekansal dizin analizlerinde kullanılan 3 temel kavram şunlardır:

Aksiyel Mekan : Tek boyutlu, doğrusal mekanlar ya da doğrulardır. Bir mekandan diğeri hem görünüyor hem de ulaşılabilirse aksiyel doğruyla ilişkilendirilir (şekil 3.2a).

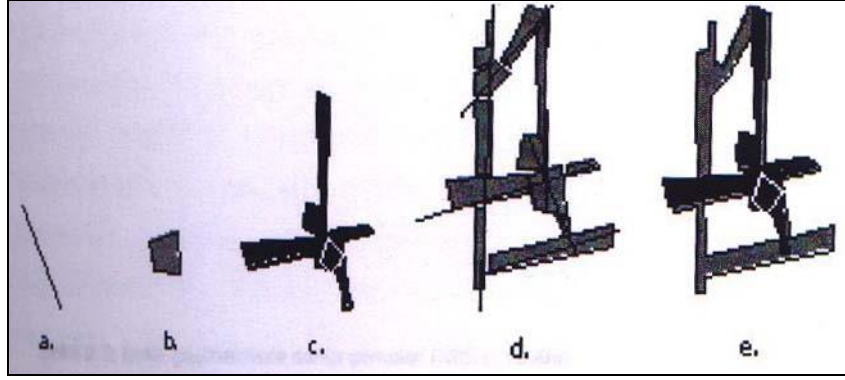
Konveks Mekan : İki boyutlu mekanlardır. Matematiksel anlamda bir konveks mekanda mekanın içerisinde herhangi bir noktadan bir diğerine çizilen herhangi bir doğrunun her noktada yine mekan sınırlarının içerisindeyse, bu konveks mekanın içerisinde kalan her noktayı görebileceğimiz anlamına gelmektedir (şekil 3.2b).

Isovist mekan : Bir noktadan görülebilen toplam alanı ifade eder (şekil 3.2c).

Araştırılan bölgenin özelliklerine göre bu üç mekan türünün kombinasyonlarını da şekil 3.2d ve 3.2e'deki gibi kullanılabilir.

Konveks Harita(Conveks Map) : Yerleşimdeki konveks mekanların ve bunların ilişkilerinin gösterildiği haritadır.

Aksiyel Harita(Axial Map) : Yerleşimin aksiyel doğrularının çizilip ilişkilendirildiği haritalardır.

Şekil 3.2. aksiyel-konveks-isovist mekan (major ve diğ., 1997)

Yerleşimin uzamsal yapısı 3 çeşit sentaktik haritayla ifade edilmektedir:

Isovist Harita : Bir noktadan görülebilen toplam alanı ifade eden haritalardır.

Analiz yapılaması amacıyla bu 3 harita türü şu şemalara aktarılmaktadır:

Açık Mekan Şeması : Yerleşimdeki bütün aksiyel ya da konveks mekanların geçişlilik ilişkilerini temsil eder. Mekanlar daireler ya da noktalarla gösterilir ve çizgilerle ilişkilendirilir.

Sentaktik Adım : Bir mekan ve komşusu arasındaki direk bağlantı veya geçişlilik ilişkisidir. Aksiyel haritalarda her çizgi, aynı zamanda bir adımı ifade etmektedir.

Derinlik (Depth) : Bir mekandan diğerine geçebilmek için kullanılan minimum sentaktik adımdır. Çok adım derinlik, az adım sıklık anlamına gelmektedir. Yani bir doğru, diğer doğrudan, birbirlerine gitmek için kullanılan minimum adım sayısı kadar derinliktedir. Eğer bir mekandan diğerine direkt girilebiliyorsa bu mekanların birbirlerine göre derinlikleri “1” kabul edilir.

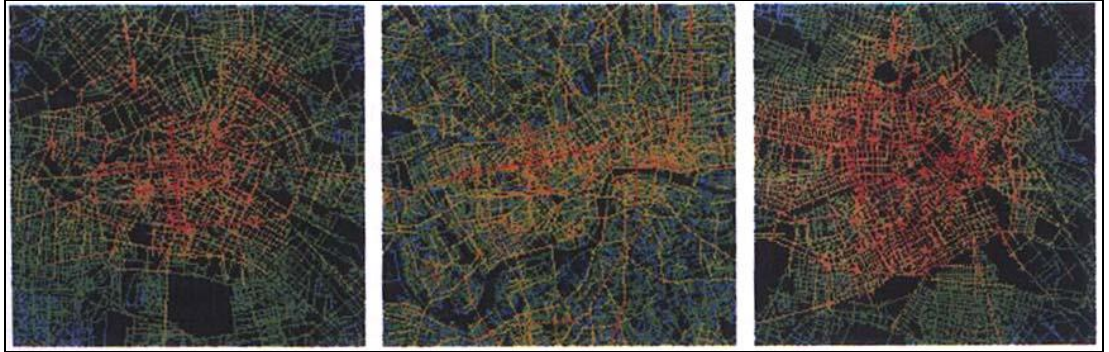
Düzeltilmiş Şemalar : Bu şemalarda bir mekan başlangıç , yani “kök” olarak seçilir ve o mekana göre şema oluşturulur. Mekandan bir adım uzaklıktaki bir mekan bir derece üzerine; iki adım uzaklıktaki bir mekan iki derece uzağına çizilir ve ilişkilendirilir. Şemanın boyunun yüksek çıkması, noktanın sistem içerisinde daha fazla derinliğe sahip olduğunu ve sistemle daha az bütünleştiğini gösterirken; daha basık bir şema daha az derinliği ve daha entegre olmuş bir mekan tanımlamaktadır.

4 çeşit sentaktik ölçüm hesaplanabilmekte ve bunlar bina ve şehirselle yerleşimlerin niteliksel temsillerinden kullanılabilmektedir:

Bağlılık(Connectivity) : Mekanla direk bağlantılı komşu mekan sayısının ölçümüdür. Her doğrudan bir adım uzaklıktaki doğru sayısını ölçen lokal bir ölçümdür.

Entegrasyon(Integration) : Yapılan çalışmaların sonucunda, mekansal dizin yönteminde bölgedeki hareketliliği belirleyen en önemli değerin entegrasyon olduğu görülmüştür. Bir mekandan diğerine ulaşım için gerekli yön değişimlerinin, sistemdeki bütün mekanlar için hesaplanıp ortalamalarının alınmasıyla bulunan aksiyel doğrunun entegrasyon değeri, bu doğrunun sistemde ne kadar kullanıp kullanılmadığını sorgulamaktadır. Böylece, incelenen alanda en yoğun ve en seyrek kullanılan alanlar saptanabilmekte; alandaki hareketlilik önceden tahmin edilebilmektedir. Yapılan tasarımın bölgeye neler getireceği önceden görülüp; tasarım istenen hareketlilik düzeyine göre yeniden şekillendirilebilmektedir. Entegrasyon değerinin arazi kullanımı, yoğunluk gibi verileri hesaba katmadığı; sadece mekanın fiziksel biçimlenmesini içeren matematiksel bir sonuç olduğunu; fakat yine de sonuçlar incelendiğinde gerçekçi bir tablonun ortaya çıktığını düşünecek olursak şehrsel biçimlenmenin şehirdeki hareketi belirlemede ne derece etkili olduğunu anlamış oluruz.

Yöntemle bir çok şehrin entegrasyon haritaları çıkarılmış, ortaya çıkan hareketlilikle ilgili sonuçların gerçekte çok büyük oranlarda örtüştüğü görülmüştür. Şehirleri birbirleriyle kıyaslamak, değişik sosyal yapıya sahip şehirlerin ne tür mekansal biçimlenmelere sahip olduğunu incelemek de mümkündür.

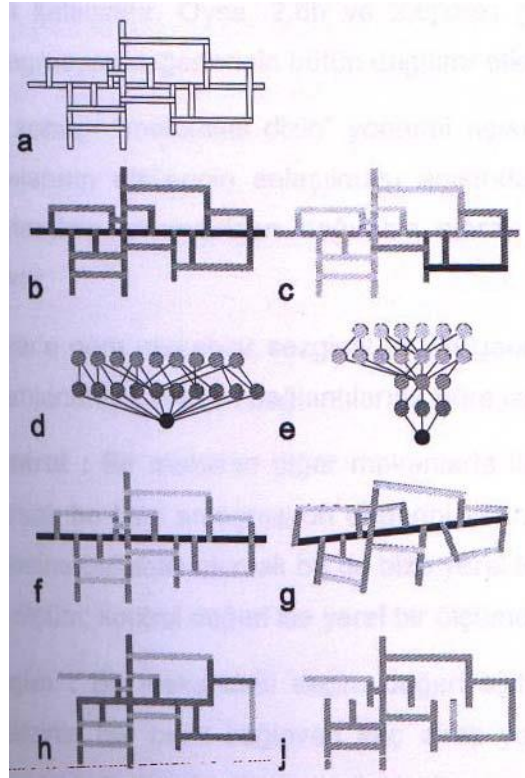

Şekil 3.3. Berlin, Londra ve Viyana entegrasyon haritaları (Stonor, 1998)

Şekil 3.3’de sırasıyla Berlin, Londra ve Viyana’nın entegrasyon haritaları görülmektedir. Axman programı kullanılarak elde edilmiş olan haritalarda kırmızı renk sistemle entegrasyonu en yüksek mekanları gösterirken maviye doğru entegrasyon değeri düşmekte; ve koyu mavi tonu sistemden en kopuk mekanları ifade etmektedir. Londra’nın entegrasyon haritasına göre, şehirdeki en yüksek entegrasyona sahip doğrular, gerçekten de hareketliliğin en yüksek olduğu cadde olan Oxford Caddesi üzerindedir (Major ve diğ., 1997).

Şekil 3.4a'daki şematik sokak gridine bakacak olursak; yatay bir ana cadde, onu dik kesen bir cadde ve diğer sokaklardan oluşan bir ağ görmekteyiz. Buraların binalarla dolu yerler olduğunu düşünürsek; ana caddeden daha çok insan geçeceğini, merkezi yerlerin kenar sokaklara göre daha hareketli mekanlar olacağını tahmin edebiliriz (Hillier, 1999a).

Böyle basit bir grid ele alındığında hareketliliğin nasıl gelişeceğini tahmin edebilmekteyiz; fakat “şehir” gibi karmaşık sistemler ele alındığında bu mümkün olamamaktadır (Hillier, 1999a).

Şekil 3.4. şematik sokak ağı (Hillier, 1999a)

Şekil 3.4b'de ana cadde ve şekil 3.4c'de sağ alttaki yatay sokak kök olarak seçilmiş; diğer mekanlar bu mekanlardan derinliklerine göre koyudan açık renge doğru tonlanmışlardır. Bunu şekil 3.4d ve 3.4e'deki gibi düzeltilmiş şemalarla ifade edecek olursak şekil 3.6d'de görülen ana caddenin diğer bütün mekanlara “sığ” olarak yer aldığını ve bu noktadan diğer herhangi bir mekana ulaşımında en çok iki adımın yeterli olduğunu görmekteyiz. Oysa, şekil 3.4g'de görüldüğü gibi derinlik arttıkça bir yerden diğerine ulaşım daha karmaşık bir hal almaktadır.

Şekil 3.4f'deki gibi mekanları entegrasyon değerlerine göre koyudan açığa doğru tonlayacak olursak; grid yapının biçimlenmesiyle, hareketlilik arasındaki ilişki ortaya çıkmaktadır. Şekil 3.4g'deki gibi mekanın biçimlenmesini yani sokakların birbiriyle olan bağlantılarını değiştirmeden sadece geometrisiyle oynayacak olursak sonuç aynı kalacaktır. Oysa, 3.4h ve 3.4j'deki gibi sokak bağlantıları değişecek olursa entegrasyon değerlerinin bütün dağılımı etkilenecektir.

Bu sonuç “mekansal dizin” yöntemi açısından olumlu; fakat şehirlerin geometrik yapılarının etkilerinin anlaşılması açısından olumsuz olmaktadır. Mekansal dizin yöntemini geometriden bağımsız olarak mekan-hareketlilik ilişkisini sorguladığı açıktır.

Hillier'e göre mekanlar sezgisel ya da geometriye dayalı olarak inşa edilirler; fakat biçimlenmeye mekan bağlantılarına göre işlerler (Hillier, 1999a).

Kontrol(Control) : Bir mekanın diğer mekanlarla ilişkisin geniş bir çerçevede inceleyecek olursak bu bize entegrasyon değerini verir. Bir mekanın sadece komşularıyla olan ilişkisine bakacak olursak bu da bize yerel kontrol değerini verir. entegrasyon global bir ölçüm; kontrol değeri ise yerel bir ölçümdür.

Seçim : Bir mekandaki seçim değeri sistem içerisindeki diğer olası tüm mekan çiftlerinin her birini bağlayan kaç direk yolun o mekan içinden gittiğini gösteren global bir ölçümdür. Seçim değeri yüksek bir doğrunun entegrasyon değeri yüksek olmayabilir (Peponis ve diğ., 1989).

Bunların yanı sıra bu dört ölçümü ilişkilendirerek ikincil ölçümler geliştirebiliriz:

Kavranabilirlik(Intelligibility) : Mesela bağlılık ve entegrasyon değeri arasındaki ilişki bize kavranabilirlik (intelligibility) değeri vermektedir. Bağlılık değerinin lokal ve entegrasyon değerinin global bir ölçüm olduğunu göz önüne alırsak; bulunduğumuz mekandan mekanın bağlılık değerini tahmin edebileceğimizi fakat entegrasyon değerini sistemin tümünü anlamadan bilemeyeceğimizi anlayabiliriz.

Kavranabilirlik değeri entegrasyonun bağlılıkla ilişkisini araştırırken göremediğimiz bir sistem içerisinde bulunduğumuzu mekandan sistemi ne kadarını göremediğimiz bulmamıza yardımcı olmaktadır. Bu da demektir ki bir sistem kavranabilir nitelikteyse mekanın içerisinde hareket eden insanlar mekanın tümü hakkında fikir sahibi olabilirler.

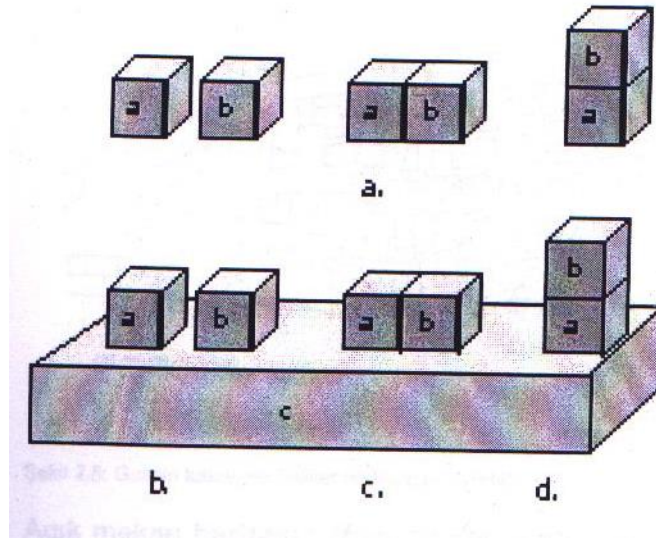
Kavranabilirlik her doğrunun bir diğerine nasıl bağlandığını gösteren bir korelasyon değeridir. Bu ölçüt yolu ile bir eksenel doğrunun komşuluğundaki kaç doğru

tarafından kesintiye uğradığı veya o doğrunun sistem bütünü ile nasıl entegre olduğu sorusuna yanıtlar almak mümkündür.

Tahmin Edilebilirlik(Predictability) : Mekanın entegrasyon değeriyle o mekandaki hareket ve kullanım yoğunluğu arasındaki ilişkidir. Şehirsel dokunun da etkisiyle bazı mekanlar sakin, bazıları ise yoğun, canlı mekanlardır. Eğer o mekanın özelliğiyle, oraya verilmiş olan işlev birbirine uyumluysa bu oranın tahmin edilebilirlik değerinin (predictability) yüksek olduğunu gösterir. Bir başka deyişle, bir mekanda gözlenen hareketlilikle, yöntemle ölçülen hareketlilik ne kadar uyumluysa, tahmin edilebilirlik o kadar yüksek demektir.

Yerleşimlerin biçimsel dillerinin anlaşılabilmesi açısından simetri- asimetri ve dağılımlılık- dağılımsızlık kavramlarının açıklanmasında yarar vardır:

Simetri-asimetri : Eğer şekil 3.5a'da görüldüğü gibi a mekanının b mekanıyla ilişkisi b'nin a' yla ilişkisiyle aynı ise "bu iki mekan simetriktir" diyebiliriz. Bu ilişkiyi üçüncü bir mekana göre değerlendirirsek, ki bu bizim örneğimizde dünya yüzeyi yani zemindir. Burada biçimsel bir ilişki var demektir.

Şekil 3.5: simetrik-asimetrik ilişkiler (Major ve diğ., 1997).

Şekil 3.5b'de a'nın c ile ilişkisi ve b'nin c ile ilişkisi simetriktir. Fakat a mekanından b mekanına geçebilmek için öncelikle c mekanından geçmemiz gerekmektedir. Bir mekandan diğerine ulaşımında diğer mekanlardan geçme gerekliliği "derinlik" kavramını gündeme getirmektedir. Oysa şekil 3.5c'deki gibi a, b ve c arasındaki tüm ilişkiler simetrikse mekanlar birbirine en üst derecede "sığ" olacak şekilde konumlanmış demektir. b mekanını şekil 3.5d'deki gibi konumlandırarak olursak asimetrik bir ilişki oluşacaktır. b mekanından c mekanına ulaşabilmek için a

mekanından geçmek gerekirken; a'dan c'ye ulaşım da b'den geçiş söz konusu değildir. Görülmektedir ki biçimsel bir ilişkide lokal bir değişim tüm sistemi etkilemektedir. (Major ve diğ., 1997).

Dağılımlılık-dağılımsızlık : Eğer bir mekandan diğerine giderken birden fazla yol seçeneğimiz varsa mekanlar arasındaki ilişki “dağılımlı”; tek seçenek varsa ilişki “dağılımsız” olarak nitelendirilir. Yani dağılımsız mekanlardan oluşan bir sistemde bir noktadan diğerine giderken sadece tek bir yol seçeneğimiz olacak; dağılımlı bir sistemde ise yollar birbirine bağlanarak yol seçenekleri oluşturacak şekilde biçimlenecektir (Hillier ve Hanson, 1984).

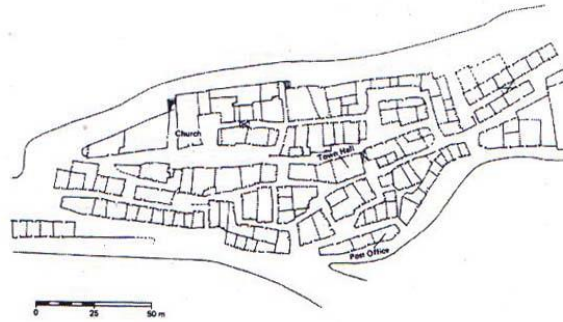
Yerleşimin bu özelliği simetri- asimetri özelliğinden tamamen bağımsız olarak varolmaktadır (Hillier ve Hanson, 1984).

3.2. Mekansal Dizin Yöntemiyle Yerleşim Ölçeğinde Analiz (Alfa Analizi)

Alfa analizleri, şehrsel ölçekte yerleşimin açık alanlarının belirlenip; buna göre aksiyel, konveks (ve diğer sentaktik) haritalarının çizilip; yerleşimin mekansal biçimlenmesinin birtakım sayısal verilerinin çıkarılarak incelendiği analizlerdir.

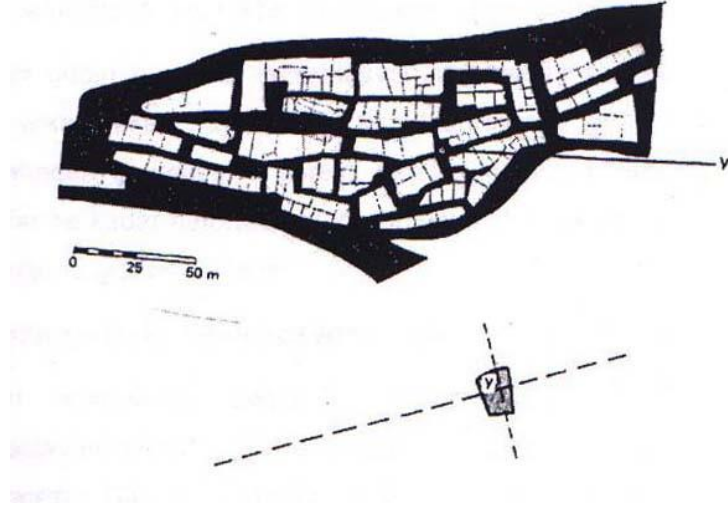
Alfa analizlerinin yapıldığı haritalar için en iyi ölçek 1/1250 olarak belirlenmiştir. Fakat 1/10000 ölçeğe kadar olan haritalar üzerinde çalışmak da mümkündür. Bina giriş yerlerinin harita üzerinde işaretleri olması tercih edilir. Giriş yerleri olmayan haritalarla bazı değerler belirlenebilse de bazı değerlerin belirlenebilmesi için bina giriş yerlerin bilmek şarttır (Hillier ve Hanson, 1984 – Kubat ve Dökmeci, 1994 – Dursun, 2002).

Hillier ve Hanson “Social Logic of Space” isimli kitaplarında Fransa, Gassin kasabasını (şekil 3.8) örnek vererek alfa analizlerinin sürecini şöyle açıklamışlardır:

Şekil 3.6. Gassin kasabası (Hillier ve Hanson, 1984)

Açık mekan haritası : Mekansal dizin analizlerini gerçekleştirebilmek için öncelikle seçilen alanın açık mekan haritası çıkartılır. Dış mekanların haritası alandaki açık alanların taranmasıyla oluşturulur. Böylelikle sürekli bir özelliğe sahip olan dış mekanın biçimlenmesi görülmektedir. Mekanlar yer yer daralıp yer yer genişleyerek deforme olmuş bir grid görünümündedirler (şekil 3.7).

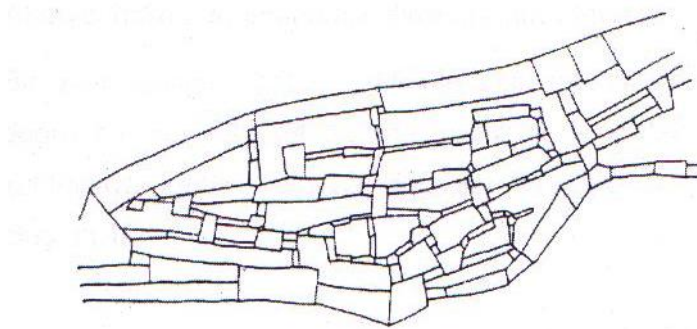

Şekil 3.7 Gassin kasabası açık mekan haritası, y noktasının konveks ve aksiyel mekan grafiği (Hillier ve Hanson, 1984)

İkinci olarak daha önce de değindiğimiz konveks ve aksiyel haritalar çizilerek aksiyellik konvekslikle ilgili değerler hesaplanabilir.

3.2.1.Konveks harita ve konvekslik derecesinin ölçümü

Bir yerin konveks haritası çizilirken önce en büyük alana sahip konveks mekan belirlenir. Daha sonra sırasıyla ikinci, üçüncü ve en büyük alana sahip konveks mekanlar belirlenerek tüm mekanlar hesaba katılınca kadar tüm konveks mekanlar çizilir.

Şekil 3.8 Gassin kasabası konveks mekan haritası (Hillier ve Hanson, 1984)

Konveks mekan haritası çizildikten sonra açık mekanların yapısının konveks mekanlara bölünme derecesi bulunabilir. Alandaki binaların sayısı (B) orantılı olarak ne kadar konveks mekan bulunduğunun sayısını (C) inceleyecek olursak bu bize konveks bölünme sayısını verecektir.

Konveks Bölünme = C / B (Konveks Mekan Sayısı /Bina Sayısı)

(Hillier ve Hanson, 1984) (3.1)

Açıktır ki daha küçük değerler daha az bölünmeyi ve daha fazla senkroniyi göstermektedir. Bu değer Gassin için $114/125=0.912$ 'dir.

Eğer gridin konveks deformasyon derecesini bulmak istersek ada sayısı (I) ile konveks mekan sayısını (C) karşılaştırmamız gerekir. Burada "ada" açık mekan tarafından çevrelenmiş sürekli binalar topluluğu olarak tanımlanabilir. Bu değerle gridin ne kadar deforme olduğu bulunur. Yüksek değerler gridin daha fazla deforme olduğunu göstermektedir.

Gridin Konveks Deformasyonu = C / I (Konveks Mekan Sayısı /Ada Sayısı)

(Hillier ve Hanson, 1984) (3.2)

Grid konvekslik değeri ise incelediğimiz dokuyu, düzgün bir gridle kıyaslayabilmemizi sağlamaktadır. Sonuç 0 ve 1 arasında bir dere çıkacaktır. Yüksek değerler gridin az deforme olduğunu, düşük değerler ise deformasyonun fazlalığını göstermektedir. Gassin için bu değer 0.305 olarak hesaplanmıştır.

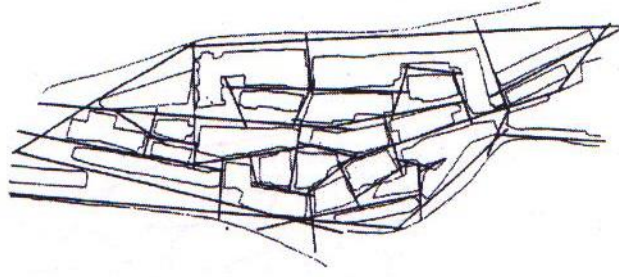
Grid Konvekslik = $(\sqrt{I+1})^2 / C$ (Hillier ve Hanson,1984) (3.3)

Son olarak sistemin dağılımlılık-dağılımsızlık özelliğini saptamak amacıyla konveks halkalılık değeri bulunur. Bu değer bize sistem içindeki halkaların sayısını vermektedir.

Konveks Halkalılık = $I / (2C-5)$ (Hillier ve Hanson, 1984) (3.4)

3.2.2. Aksiyel harita ve aksiyellik derecesinin ölçümü

Bir yerin aksiyel haritası çizilirken açık mekan yapısı içerisinde en uzun aksiyel doğru bulunur ve çizilir. Daha sonra yerleşimdeki bütün açık mekanlar hesaba katılınca kadar aksiyel doğrular sırasıyla bulunarak çizilerek aksiyel harita oluşturulur.

Şekil 3.9 Gassin kasabası aksiyel doğru haritası (Hillier ve Hanson, 1984)

Aksiyel harita oluşturulduktan sonra aksiyellikle ilgili değerleri hesaplayabiliriz. Alandaki binaların sayısı (B) orantılı olarak ne kadar aksiyel doğru (L) bulunduğu sayısını inceleyecek olursak bu bize aksiyel bölünme sayısını verecektir.

Aksiyel Bölünme = L / B (Aksiyel Doğru Sayısı/ Bina Sayısı)

(Hillier ve Hanson, 1984) (3.5)

Burada küçük değerler aksiyelliğin yüksek olduğunu, yüksek değerler ise daha bölünmüş bir aks sistemi ifade etmektedir. Gassin için bulunan aksiyel bölünme değeri $41/125=0.328$ 'dir.

Konveks mekanlar ile aksiyel doğrular arasında bir karşılaştırma yapacak olursak düşük değerler bize konveks mekanlarda aksiyel entegrasyonun daha yüksek olduğunu gösterecektir. Bu değer aksiyel doğru sayısının konveks mekan sayısına bölünmesiyle elde edilir. Gassin için bu değer 0.360 olarak belirlenmiştir.

Konveks Mekanların Aksiyel Entegrasyonu = L/C (Hillier ve Hanson, 1984) (3.6)

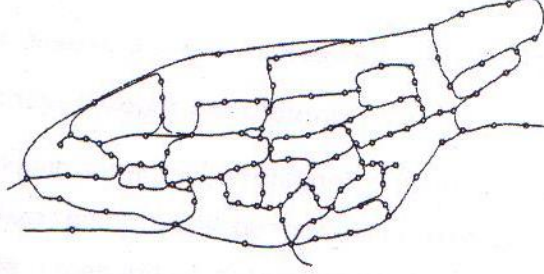
Grid aksiyellik değerinin hesaplanmasında aksiyel doğru sayısını "L" ile tanımlayacak olursak formül şöyle olacaktır:

Grid Aksiyellik = $(\sqrt{L^2 + 2}) / L$ (Hillier ve Hanson, 1984) (3.7)

Sonuç grid konvekslik değerinde olduğu gibi yine 0 ile 1 arasında bir değerdir. Fakat bu kez yüksek değerler gride daha yakın bir biçimlenmeyi tarif ederken düşük değerler aksiyel deformasyonun arttığını gösterecektir. Genelde 0.25 ve üzerindeki değerler gridal bir sistemi, 0.15 ve altında çıkan değerler ise tamamen deforme olmuş bir gridi göstermektedir. Son olarak ise aksiyel halkalılık değeri şu formülle hesaplanır:

Aksiyel Halkalılık = $1 / (2L-5)$ (Hillier ve Hanson, 1984) (3.8)

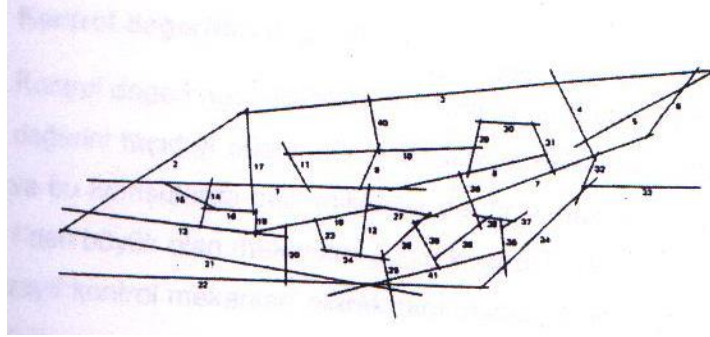
Açık Mekan Şeması

Şekil 3.10 Gassin kasabası açık mekan şeması (Hillier ve Hanson, 1984)

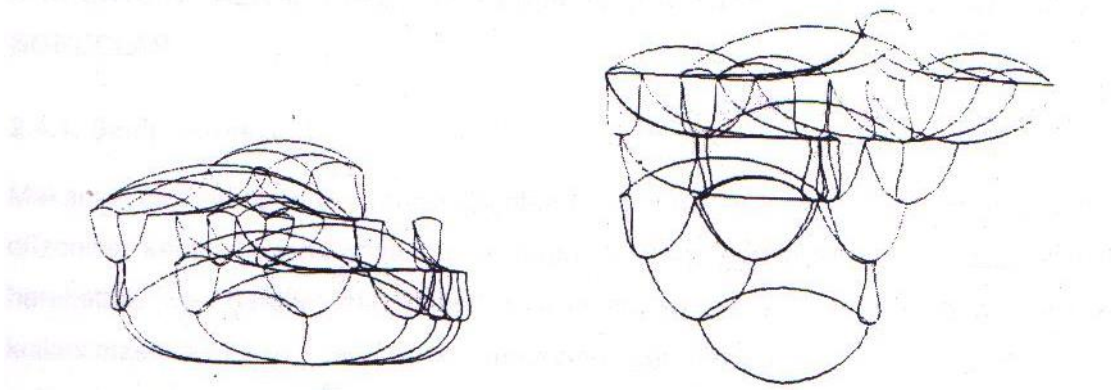
Şekil 3.12’de görülen Gassin kasabasının açık mekan şemasında konveks mekanlar dairelerle ve aralarındaki ilişkilerde de bu daireleri bağlayan doğrularla gösterilmiştir. Açık mekan şemalarına sayısal özellikler de yüklenebilir. Böylece aksiyel doğru-konveks mekan ilişkileri, konveks mekandan kaç adet binaya giriş sağlandığı, bina girişlerinin konveks mekanlara kaç adım uzaklıkta olduğu gibi özellikler saptanır ve şema üzerine işlenir.

Düzeltilmiş Şema

Şekil 3.11 Gassin kasabası aksiyel doğru indeksi (Hillier ve Hanson, 1984)

Şekil 3.13’de görülen Gassin kasabasının aksiyel haritası üzerinde her bir doğru numaralandırılarak indeks oluşturulmuştur. Burada görülen 7 numaralı doğru ve 37 numaralı doğrunun düzeltilmiş şemaları şekil 3.14’de görülmektedir. Burada 7 numaralı doğru sistemle daha entegre olduğu için düzeltilmiş şeması 3 kademelidir. 37 numaralı doğru ise sistemden daha kopuk olduğu için şema 6 kademeli olarak şekillenmiştir.

Şekil 3.12 Gassin kasabasında iki farklı doğrunun düzeltilmiş şemaları (Hillier ve Hanson, 1984)

3.2.3. Entegrasyon Değerinin Ölçümü

Bir mekanın entegrasyon değeri, o mekanın incelenen alan içerisindeki diğer tüm mekanlara olan rölatif derinliklerinin (RA değeri) hesaplanmasıyla bulunur. Bir anlamda o mekandan, sistem içerisindeki diğer mekanlara ulaşmak için gerekli yön değişimlerinin ortalamasıdır. Metrik olarak değil; topolojik olarak uzaklığı ifade eder. Bunun içindir ki “mesafe” değil “derinlik” kavramı entegrasyon değerinin belirlenmesinde önem kazanmaktadır (Peponis ve diğ., 1989).

Büyüklikleri farklı alanların entegrasyon değerlerini karşılaştırabilmek için büyüklükten doğan eşitsizlikleri kaldırıp alanların ortak paydaya getirebilmek amacıyla entegrasyon değerleri “RRA” yani gerçek rölatif asimetri değerlerine çevrilir. Çok küçük sistemlerin dışında bu değerler bilgisayarla hesaplanmaktadır (Hillier ve Hanson, 1984).

3.2.4. Kontrol Değerinin Ölçümü

Kontrol değeri hesaplanırken her mekanın n sayıda komşusu olduğu ve bunların $1/n$ değerini taşıdığı düşünür. Her mekan değerini komşuları arasında paylaştırmakta ve bu komşularda belli miktarda değer almaktadır. Hillier ve Hanson kontrol değeri 1’den büyük olan mekanları güçlü kontrol mekanları, 1’den küçük olan mekanları ise zayıf kontrol mekanları olarak tanımlamışlardır. Daha öncede belirtildiği gibi sadece mekanın kendisinin ve komşularını dikkate alan kontrol değeri lokal bir ölçümdür (Hillier ve Hanson, 1984).

3.2.5.Entegrasyon ve Kontrol Çekirdekleri

Entegrasyon çekirdeği, sistemde diğer mekanlarla bütünleşik, entegrasyonu yüksek mekanların ifadesidir. Kontrol çekirdeği ise yerel, kontrol değeri yüksek mekanları gösteren çekirdektir (Hillier ve Hanson, 1984).

Şehirsel alanların niteliğini saptayan ve kullanılabilirlik açısından değerlendiren Bütünleşme –İntegratin değerleri Mekansal Dizin Yönteminin en önemli ölçütüdür. Bir yerleşmedeki entegrasyon –bütünleşme dağılımının hareketlilik dokusu ile doğrudan ilişkisi olduğu iddia edilmektedir. Sistemde en fazla bütünleşme özelliği taşıyan doğrular kalın çizgilerle ifade edilmiştir. Bütünleşme çekirdeğini tanımlamakta, ayrıışmış doğrular ise açık ve ince kesik çizgilerle ifadelendirilmişlerdir. Kalından inceye giden çizgilerin renkleri de kırmızıdan maviye doğru gitmektedir. Çekirdeğin biçimi şehirlerin morfolojik yapısı hakkında fikir vermektedir.

4.ÇALIŞMA ALANLARI:TRABZON VE URFA’NIN TARİHSEL, FİZİKİ VE KÜLTÜREL ÖZELLİKLERİ

4.1. Çalışma Alanının Seçilme Nedenleri

Yapılan çalışmada, farklı kültürlerle günümüze gelmiş, şehirlerin morfolojik yapılarının şekillenme süreçleri ile bu süreçte oluşmuş yöresel müzikleri ile ne kadar örtüştüğü araştırılırken bu amaca yardımcı olabilecek özellikleri taşıyan iki şehir araştırılmıştır. Yer seçimi esnasında göz önünde bulundurulan kriterler aşağıdaki gibidir;

- Farklı tarihsel sürecin etkisi olarak, farklı morfolojilere sahip şehir olmaları-Rum etkisi, Arap Etkisi
- Topografyalarının farklı olması- dağlık arazi, düzlük arazi
- İklimlerin birbirinden farklı olması- orman iklimi, yayla iklimi
- Şehir morfolojilerindeki zıtlık- dağınık yerleşme, bitişik nizam yerleşme
- Yöresel müziklerinin ve halk oyunlarının, ritimlerindeki farklılıklar- hızlı ritimli, serbest ritimli
- Kültürel farklılıklar- mahremiyet, dışa dönüklük

Bu kriterler irdelendikten sonra, Anadolu’ dan, tarih boyunca iki ayrı kültür olarak bugüne gelen bölgelerden iki şehir seçilmiştir. Karadeniz ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri, taşıdıkları fiziksel farklılıklar göz önünde tutularak, çalışmamız için uygun bölgeler olarak görülmüştür.

Trabzon; tarihsel süreç, günümüze taşıdığı kültürel yapısı, kendine has halk müziği ve halk oyunu ile Karadeniz’ in simge şehridir. Kale şehir özelliği nedeniyle eski şehir dokusunu günümüze kadar barındırmıştır. Topografyanın etkisiyle dağınık yerleşmeye sahiptir. Bu sebeplerden dolayı Trabzon, çalışma alanı olarak seçilmiştir.Urfa da; Trabzon gibi Güneydoğu Anadolu Bölgesinin, tarihi geçmişi, kültürel yapısı yönünden bölgenin karakteristik şehridir. Sıra gecesi kültürü, araştırmamız için önemli bir kriter olmuştur. Halk müziğinin yapısı, ritimde ki düşüklerde birer etkendir. Kültüründe taşıdığı mahremiyet özelliğinin, şehir morfolojisinde bitişik nizam, yüksek bahçe duvarlı konutlar olarak yansımaları Trabzon’a zıt özellikte bir şehir arayışımıza cevap olmuştur. Bu nedenle Urfa çalışma alanımız olmuştur.

4 .2. TRABZON

4.2.1.Tarihi

Trabzon’ da tarih boyunca farklı kültürlerin var olduklarını görmekteyiz.

M.Ö.756	Yunanlılar tarafından kuruldu
M.Ö. VI.yy.	İranlılar-Rum Pontus Krallığı
M.Ö.I.yy.	Romalılar
M.S.395	Bizanslılar
M.S.1204	Rum Pontus
M.S.1461	Osmanlılar

Tablo4.1. Trabzon’un Tarihi Süreci

“Eski çağlarda Grekler Karadeniz’ e deniz anlamında Pontos adını vermiş, bu ad, denizin güney sahillerine de şamil olarak bu topraklar dahi aynı adı taşımış ve sakinlerine Pontuslu denmişti.” demektedir. Bijişkyan,Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası adlı eserinde (Bijişkyan,1969). 1977 yılında Trabzon’da doğan alim rahip Bijişkyan, 1817-1819 yıllarında doğduğu şehir ve çevresini adım adım dolaşmış, gördüklerini eski devirlerden o güne değin yaşanan tarihi olaylarla birleştirerek eserine yansıtmıştır. Ona göre Pontos’un ilk sakinleri Nuh’un oğullarından Yafet’in ırkına mensuptur. Seyyah Chardin’e göre Karadeniz’e önce Yafet’in torununa dayanarak Askanaz denmiş; fakat sonraları Elenler bu bölgeye misafirperver manasında olan Öksinoz adını vermiştir. Bu ad, denizin daima dalgalı olup hiç sakinleşmediğini gören Argonotlar tarafından alaycı bir tavırla verilmiş de olabilir. Başka bir kabule göre sakinleri şaki olduğundan, Karadeniz’ e önce yabancılara düşman manasında olan Aksinos denmiş, fakat Grekler oraya yerleştikten sonra bu ad Öksinos’a çevrilmiştir. (Bijişkyan,1998)

Asan da Karadeniz’ in bildiğimiz en eski adının Efksinos Pontos olduğunu dile getirmiştir. Amasyalı coğrafyacı Strabon (M.Ö 63-M.s. 21) Geographika’sında “Pontos Eukseinos’ un her tarafı, keza Poropontis ve diğer bir çok bölgeler

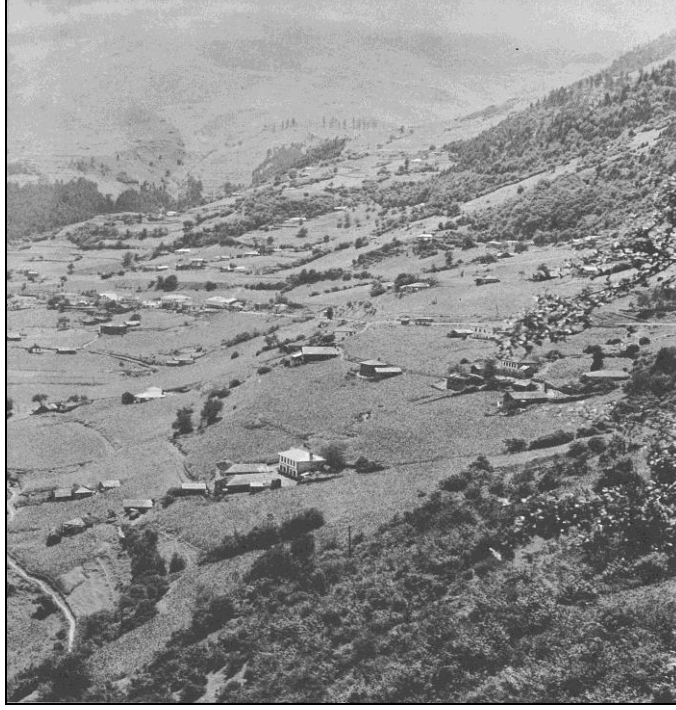
Miletoslular tarafından kolonize edilmiştir.” demektedir. (Asan,1996). Asan’a göre büyük bir olasılıkla Miletoslular Pontos kıyılarına geldiklerinde hiç bir zorlukla karşılaşmadan, yerli halk tarafından dostça karşılanmış ve bu nedenle Pontos’a konuksever anlamında Efksinos adını vermişlerdir.

Miletliler M.Ö 750’ li yıllarda Pontos’ ta kolonileştiklerinde varlıklarını ilkin şehir merkezi ve yakın çevresinde hissetmişler,yerli kavimler ise kırsal alanlarda kendi gelenek ve göreneklerini yaşatmayı sürdürmüşlerdir. Bu tarihten Komnenos Devleti’ nin başşehirliğine uzanan uzun süreç içinde kendilerinden üstün bir kültürle tanışan yerli halkların etkileşim sonucunda Grek kültürü, gelenek ve göreneklerinden etkilendiği, Hıristiyan inancını benimsediği, kendi dilleriyle Grek dilini karıştırarak yeni bir dil meydana getirdiği söylenebilir. Miletliler Pontos kıyılarında başta Sinop olmak üzere Amasya,Samsun ve Trabzon’ da irili ufaklı bir çok şehir, yerleşim merkezi oluşturmuşlar, ticarette, bilimde ve sanatta gelişime önderlik etmişlerdir.

Karadeniz Bölgesi’nin tarihini Helen kolonistelerle başlatan bu yaygın görüşlerin doğru olmadığını ve yörenin, tarihin en eski dönemlerinden bu yana çeşitli topluluklar tarafından iskan edildiğini vurgulayan tarihçiler de mevcuttur. Bilgin’ e göre bölge en eski dönemlerden bu yana tüccar milletlerin ilgisini çekmiş ve Karadeniz sahillerinde ticari koloniler kurulmuştur. Kimmer ve İskitliler’ in ardından Karadeniz’ de yayılmaya başlayan Helen kolonistler bu sahillerde ne ilk ne de son kolonistlerdir. Helen kolonistlerin üstün Helen kültürünü barbar yerli halklara benimsettiği ve bölgenin Helenleştiği şeklindeki ifadelerin tarihi gerçeği yansıttığı söylenemez. Bölge hakkında bilgi veren en eski kaynaklarda da buna işaret eden bir ifade olmadığı gibi bölgede yaşayan toplulukların Helen kolonistlerden farklılığı her fırsatta anlatılmıştır.Bölgede Helenleşmenin sahilde birçok küçük koloni şehri ile sınırlı kaldığını söylemek mümkün olsa da bunun hiçbir zaman Batı Anadolu şehirleri ile kıyaslanamayacağı da bir gerçektir. (Bilgin,2000).

Kimi tarihçilere göre bölgede yaşayan en eski topluluklar, içlerinde Türk boylarının da yer aldığı Kafkasya kökenli uluslardır. Kimilerine göre ise Kimmerler ve İskitler gibi Karadeniz’in kuzeyinden gelme atlı göçebe kavimler ve Anadolu’nun yerli halkıdır. Bu halklar hakkında en ayrıntılı bilgiler Ksenefon’un Anabasis adlı eserinde verilmektedir. “Karduklar, Armenler, Taohklar, Khalybler, Skythenler, Makronlar, Kolkhlar memleketlerinde Trabzon’a varış (M.Ö. 401-Şubat 400)”(Asan,1996). Son yıllara ilişkin bir başka kaynakta ise antik çağlarda Karadeniz sahillerinde yaşayan yerli kavimler üçe ayrılmakta, Trabzon ve çevresindekiler Kolhlar, Trabzon’ un doğusunda, Sürmene ve Of yörelerindekiler

Makronlar ve Trabzon'un batısındakiler Mösinkler olarak adlandırılmakta ve ayrıca Driller, Trzannlar ve Tibarenlerde de söz edilmektedir. (Karagöz, 1998).

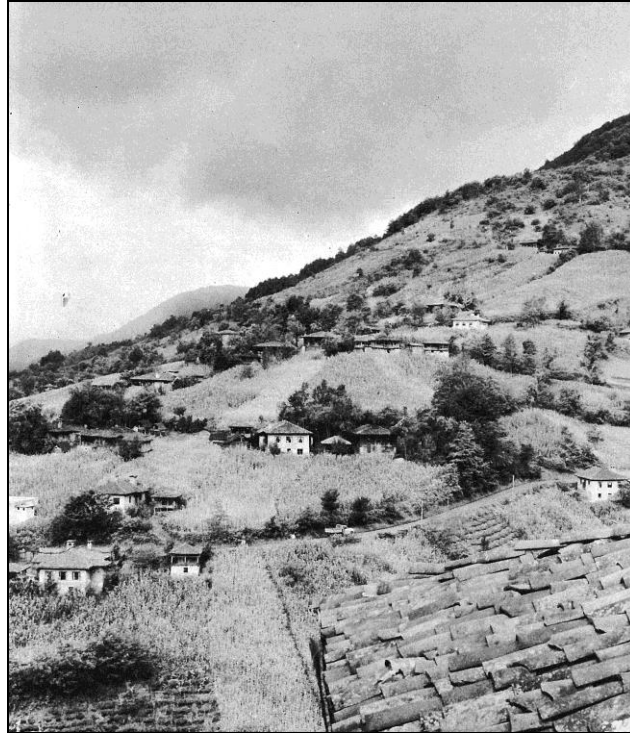
Şekil4.1. Trabzon 'da Yamaçta Dağınık Yerleşme

Geçmişten bugüne Karadeniz insanıyla Laz kimliğinin özdeşleştiği bilinmektedir. Peki gerçek anlamda Lazlar kimlerdir? Karagöz'e göre Pontos sahil şeridinin doğu kısmında tarihin çok eski devirlerinden beri yaşayan kabileler,güney Kafkas halkı olan Gürcüler' e tabi olup, Bizanslılar zamanından günümüze kadar "Laz"adı altında tanına gelmişlerdir. (Karagöz,1998,s.45) Özgün' e göre, bu topluma ve geçmişine yönelik çok sayıda eser ve belge arasında kimileri, Laz olarak adlandırmasa da M.Ö ve Hristiyanlığın ilk yıllarında Kafkasya ve Doğu Karadeniz şeridinde böyle bir toplumun varlığından söz etmektedir. Özgün' ün ulaştığı kimi kaynaklarda şu anlatımlara da yer verilmektedir: " Lazlar, Karadeniz'in güneydoğu kıyısında yaşayan, güney Kafkas kökenli küçük bir Müslüman bir topluluktur."İsa'dan önceki yüzyıllarda Karadeniz'in doğu kıyılarında hüküm süren Kolhida yönetimini oluşturan birçok etno-politik grup vardı. Bunlar Megrel-Lazlar, Apsiyalılar, Abazgiyalılar gibi halklardı." (Özgün,2000)

Bu anlatımlardan yola çıkılarak Karadeniz Bölgesi ve medeniyeti üzerine çeşitli kaynakların, çeşitli tarihçilerin farklı düşünceler ileri sürdükleri, farklı bilgiler ortaya koydukları söylenebilir. Ancak hepsinin bulunduğu ortak nokta, medeniyeti ister Milet, ister Kafkasya ister Anadolu kökenli halklarca inşa edilsin ve geliştirilsin,

bölgenin her zaman ticari, ekonomik, kültürel ve sosyal anlamda önemli bir merkez olduğu, pek çok kültürü, pek çok dili ve dini bünyesinde barındıran zengin bir mozaik oluşturduğu gerçeğidir.

Trabzon, eski çağlarda Yunanlılar' ın “deniz” anlamına gelen pontos dedikleri Karadeniz'de konumlanan, mavi ve yeşilin bir araya geldiği bu güzel şehir, zengin tarihi boyunca misafir ettiği çeşitli kültürlerin izlerini sergilemektedir. Dört köşeli, masa şeklindeki surlarından ötürü Rumca'da masa anlamına gelen “Trapezus” adını alan şehir çeşitli dönemlerde Trapeza, Trabizonde, Trapezunta, Atrabozunda ve Tarabazunda olarak da isimlendirilmiştir. (Şen, 1998, Mace-Scaron,1996). Uzun süre Bizans ardında Osmanlı ve Türk kültürü etkisi altında kalan Trabzon'da yerli Rumlar,Kurtuluş Savaşı ardından Yunanistan'a gönderilmişlerdir. Tarih boyunca önemli bir ticaret ve liman şehri olan Trabzon, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı ardından Cumhuriyetle birlikte yeni bir değişim süreci içine girmiştir. Trabzon bugün, Doğu Karadeniz'deki önemli coğrafik ve stratejik konumu, yoğun olarak kullanılan limanı, üniversitesi ile birlikte, değişen ve geçmişinden oldukça farklı bir görünüme bürünen fiziksel yapısına rağmen halen önemli bir ticaret, kültür ve sanat merkezi olma özelliğini korumaktadır.

Şekil 4.2. Trabzon'da Dağınık Yerleşme

Ünlü Alman tarihçi ve gezgini Fallmerayer, 1840 yılında geldiği Trabzon' u bakınız nasıl anlatmaktadır: “Benim için Trabzon' un devamlı yeşil kalan dağları kaybolmuş cennettir, dindirilemeyen hasretin ülkesi, sukünet ve barışın vatanıdır. Bu barış ve

sukünet duyguları, her yerde insanın kalbinde yer ediyor. Trabzon ve her zaman yeşil olan çevresi, ilk çocukluk yıllarımın rüyalarının ülkesidir. Onun havasını teneffüs etmeliydim. Burada fundalık fışkırıyor, karanfiller kokuyor, yaban otları rahiyalar saçıyor, incir ağaçları yükseliyor ve defneler yayılıyor. Ormanın sukünetini, ağaç gövdelerini, birbiri içine geçmiş fundalığı, dağları, dereleri, vadileri yarıları ve romantik manzaraları seviyoruz. Trabzon’ daki karışık tabiat, dünyanın hiçbir yerinde bulunmaz. Trabzon’un mehtaplı geceleri, insanın ruhunu kemiren hüznü uzaklaştırıyor.”

Benzer şekilde Alman felsefe ve tıp doktoru olan Koch, 1838-44 yıllarında ziyaret ettiği şehir için: ”Bütün şarkta Trabzon’dan başka böyle hoş bir görüntü sunan başka bir şehir görmedim. Mağrur padişah saray evlerinin ve birbiri üzerine karmakarışık yığılmış taş yığınlarının ortasından bakıldığında, insan burada ilk kez samimi ve düzenli bir şekilde muhafaza edilmiş bir şehir görüyor.” demektedir. (Usta,1999a)

Fransız Deyrolle, ”1869’da Trabzon’dan Erzurum’a Seyahat” adlı eserinde Trabzon’u şöyle betimlemektedir; “Trabzon deniz kenarı üzerine anfitiyatro şeklinde kurulmuştur. Denizden görünüşü çok güzeldir. Deniz kenarında parlak renkleri ile pitoresk evler sıralanır. Arkalarında portakal ve zeytin ağaçları arasında yarı saklanmış diğer yapılar görünür. Yer yer yeşillikler arasından zarif mermer sütunlara benzeyen minareler yükselir. Gülen ve iç açan bu tablo ile eski Trabzon Kalesi harabelerinin haşin çizgisi bir tezat oluşturur.”(Usta,1999a). Bir inceleme gezisi sırasında 1918’de Trabzon’ gelmiş olan yazar Ahmet Refik ise: “Kafkas Yolları”adlı eserinde şu notlara yer vermiştir. “Evliya Çelebi’nin hakkı varmış: “Burası gül ve reyhan ve erguvan açar bir belde, daha doğrusu Karadeniz’in en sakin suları kenarında yeşil bir dağın eteğinde çimenler arasına uzanmış,başına baharın en rengin çiçeklerinden yapılmış bir ikilil,güzel ve zarif bir kızı andırıyor.” (Usta,1999a).

Şehrin zengin tarihi içinde dönüm noktaları şu şekilde özetlenebilir.

Şehrin Kuruluşu Ve Medler Dönemi

Trabzon Anadolu’ nun en eski şehirlerinden biridir. Şehrin kuruluş tarihi ve kurucularının kimler olduğu konusunda Karadeniz Bölgesi için olduğu gibi çeşitli düşünceler ortaya konulmakta, kimi araştırmacılar kuruluş tarihinin M.Ö. 7000 yıllarına (Palotik Çağ) dek uzandığını ileri sürmektedir. (Şen,1998). Bir görüşe göre Trabzon M.Ö 7.yy’ da Anadolu’nun Ege kıyılarındaki Milet şehir devletinin Karadeniz’ deki İyon kolonilerinden biri olarak kurulmuştur. (Aksoy,1997). Bir

diğerine göre ise yörenin ilk sakinleri M.Ö.2000 'lerde yöreye yerleşen Kafkasya'dan,Beyaz Irkın Alp kolundan gelen Türk göçmenleridir. (Tüfek,1978,Horuluoğlu,1983). Karpuz,yapılan araştırmalarda en eski bulguların Tunç devrine ait olduğunun tespit edildiğini ifade etmekte,şehir ve çevresinin Grekler'den önce de iskan edildiği muhakkaktır,demektedir. (Gerçek,1996).

Yaygın bir görüşe göre M.Ö. 800 yıllarından sonra Asurluların otoritesinin zayıflamasıyla bölge Yunanlılar' ın ilgisini çekmeye başlamış,Yunanlılar bu çağlarda başta Sinop olmak üzere İnebolu, Samsun ve Trabzon'da ticaret kolonileri kurmuşlardır. M.Ö. 855' te Sinop' ta üstlenen Miletlier, M.Ö. 756 yılında da Trabzon yöresine gelmiş ve şehre hakim olmuşlar, şehir bu tarihten itibaren iki yüzyıl boyunca Miletli yöneticiler tarafından idare edilmiştir.(Şen,1998). Tarihçi P. Minas Bijişkyan şehrin Kral Ezekya zamanında, önce Sinop'tan gelen bir koloni tarafından kurulduğundan söz etmektedir. Trabzon'a uğramış olan Kesenephon da aynı şeyi söylemekte ancak Euzobios, şehrin kuruluşunu Roma'nın kuruluşundan beş yıl önce, Kral Yoatam' ın zamanında göstermektedir (Bijişkyan,1969). Bijişkyan'ın da ifade ettiği gibi Ksenefon Anabasis adlı eserinde M.Ö. 400'lü yıllarda geçtiği Pontos'ta gördüğü Trabzon, Giresun ve Sinop'tan Elen şehirleri olarak bahsetmiş, ancak dağlardaki kavimlerin hiçbirinin Yunanca bilmediğini bildirmiştir. (Ksenefon,1998)

Yörede kolonileşen Miletlilerin tarihi M.Ö. 2000 kadar uzanan ve Miletos denilen, Batı Anadolu'da, İyonya Bölgesi'nin güneyinde, Mandros (Büyük Menderes) Irmağı' nın ağzında kurulmuş bir şehirde ikamet ettikleri bilinmektedir. Bu şehre ilk kez M.Ö. 1500'lerde Giritliler yerleşmiş, daha sonra Yunanistan' dan gelen Mikenler sahip olmuşlardır. M.Ö. 687'den sonra Miletliler deniz aşırı yerlerde koloniler kurmaya başlamış, bu koloniler sayesinde M.Ö. 6.yy' ın ilk yarısında büyük bir deniz imparatorluğu haline gelmişlerdir. (Asan,1996). Sözü edilen Trabzon şehri de bu deniz aşırı kolonilerden biri olmalıdır. Düşünce alanında saygın bir yere sahip Miletliler kültürlerini bu uzak kolonilere de taşımışlardır.

Persler Dönemi

Medlerin ardından Trabzon'da bir dönem Pers egemenliği yaşanmış, Persler Doğu Karadeniz'i "Pontus Kapadokyası"denilen büyük bir satraplık haline getirmişlerdir. (Civaroğlu,1997). Makedonya kralı İskender, Persleri yenilgiye uğrattınca bölge, M. Ö. 331'de Büyük İskender'in hakimiyetine girmiş, İskender'in ölümünden sonra ise Trabzon'da dahil Karadeniz'in güney kıyılarının büyük bir kısmı, Pahlagonia

(Kastamonu ve civarı) ve Kappadokia (Kayseri,Sivas tarafları) İskender'in generallerinden Evmenes'in hissesine düşmüştür. (Şen,1998).

M.Ö. 280' de Pers asıllı Mithritades ailesinin, başşehri Amasya olmak üzere kurduğu Pontos devletinin bölgeye tarihinde parlak bir dönem yaşattığı ileri sürülmektedir. (Dilaver,1987). Bu efsane adam neredeyse tüm Karadeniz kıyılarını fethetmiş, Küçük Asya'nın büyük bölümünde hakimiyetini ilan etmiş ve başarılarıyla Roma'nın dikkatini ve düşmanlığını üzerine çekmiştir.

İmparator Mithridat'ın, ülkesinde yerli kültürle Pers ve Helen kültürlerini kaynaştırmak için çaba gösterdiği, Büyük İskender gibi doğu-batı kültürlerinin ve dinlerinin birleştirilmesini amaçladığı bilinmektedir. Pontos Krallığı'nın bu anlamda çok uluslu, çok kültürlü, çeşitli etnik unsurları içinde barındıran bir krallık, bir milletler mozaigi olduğu söylenebilir. O zamanın hakim dili Yunanca, hakim tanrı da Apollon' dur. Ancak kimi kaynaklar bu krallık içinde yirmi iki- yirmi beş ayrı dil konuşulduğundan söz etmekte,kimi kaynaklar ise bilim, sanat, ticaret ve din yolu ile Doğu Karadeniz' e gelen Yunanca'nın yerli dil ile karıştığından ve sonuçta Trabzon Yunancası ya da Trabzon Dili adı verilen farklı bir oluştuğundan bahsetmektedir. Asan' a göre sözü edilen Evpator Mitritades'in kişiliğinde Karadenizli kimliğinin pek çok özelliği bir arada görülmek mümkündür: İnatçılık, cesurluk, kahramanlık, zekilik, atılganlık, çabuk karar verme gibi özellikleri aynı anda taşıyan bu parlak kişilik için Mozart "Pontos Kralı Mithitirades"adlı bir opera bile bestelemiştir. (Asan,1996)

Roma Dönemi

Trabzon I. asır ortalarından sonra Roma İmparatorluğu'nun sınırları içine katılmış, M.Ö. 66'da Romalı general Pompeius, Pontos egemenliğini sonlandırarak Trabzon'a "Civitas Libera" (Serbest Şehir) statüsü vermiştir. (Civaroğlu,1997). Roma döneminde şehir imar edilmiş, ekonomik, sosyal, ticari anlamda oldukça gelişmiştir. Hristiyanlığın bölgede yayılmaya başlaması da bu döneme rastlamaktadır.

Bizans Dönemi

Roma İmparatorluğu'nun 395'de Doğu ve Batı Roma diye ikiye bölünmesinden sonra Trabzon Doğu Roma İmparatorluğu'nun sınırları içinde kalmış ve böylece Bizans egemenliğine girmiştir. Trabzon ve çevresindeki şehirler "Kaldiya Teması" adı altında birleştirilmiştir. (Civaroğlu,1997). Trabzon bu dönemde de önemli bir ticaret şehri olma özelliğini sürdürmüştür. 1071' de Malazgirt Savaşı'yla birlikte Anadolu'ya giren Türkler' in Trabzon yöresine kadar ilerledikleri, Trabzon'un

Melikşah döneminde Selçuklular'ın eline geçtiği, ancak Bizanslı Theodoros Gabras tarafından geri alındığı bilinmektedir. Bu dönemde Ortodoks mezhep bölgede etkinliğini arttırmıştır.

Komnenos Devletinin Kuruluşu

Bizans İmparatorluğu'nun başşehri olan İstanbul, 13.yy başlarında 4. Haçlı Seferi ile Latinlerin istilasına uğradığında Trabzon'a kaçan Aleksos Komnenos, Gürcü Kraliçesi Tamara'nın da yardımıyla 1204'te Trabzon Komnenos Devleti'ni kurmuştur. Bizans kültürüne dayalı ve Bizans'ın doğudaki kalesi durumunda bulunan bu devlet, kısa zamanda küçük bir imparatorluğa dönüşmüş, önce Cenevizliler ve ardından Venedikliler ile kurdukları ticari ilişkilerle oldukça gelişmiştir. (Dilaver,1987, Civaroğlu,1997).

Selçuklular Komnenos hükümdarı I. Andronikos zamanında Trabzon'u kuşatmış, ancak şehri alamamıştır. Yapılan anlaşma ile Andronikos, Aleksi Komnen tarafından Selçuklular'a ödenen vergilerden kurtulmuş, Komnenos bağımsız bir devlet haline gelmiştir. Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyasettin Keyhüsrev'in, 1243'te Köseadağ Savaşı'nda Moğollara yenilmesi ardından ise Trabzon İmparatoru I. Manuel'in (1238-1263) Moğollara bağlılığını bildirdiği bilinmektedir. (Şen,1998).

Şekil4.3.Trabzon Kaleiçi şehir görünümüleri

Yıldırım Beyazıt'ın 1398'de bütün Samsun bölgesini ele geçirmesiyle Trabzon İmparatorluğu Osmanlılar'a komşu olacaktır. Sultan, o dönemin imparatoru Manuel

III'den (1390-1417) kendisine bağlanıp haraç vermesini istemiştir. Timur'un Anadolu seferi Trabzon İmparatorluğu'nu geçici bir süre kurtarmışsa da Doğu Karadeniz Bölgesi'ne Timur egemenliği bir yıl kadar sürebilmiştir. Komnenos Devleti İstanbul'un fethi ardından Osmanlı İmparatorluğu'na bağlanacaktır.

Türk Devri

İstanbul'u Osmanlı topraklarına katan Fatih Sultan Mehmet 1451'de tahta çıktığında Trabzon İmparatoru Kao İnes'e dostluk mesajları göndermiş, oysa imparator bir taraftan Fatih'e bağlılığını bildirirken, diğer yandan Osmanlılara karşı hem Papa III. Calixtus ile hem de Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan ile işbirliği yapmaktan geri kalmamış hatta bu işbirliğini güçlendirmek üzere kızı Katherina'yı kendisi ile evlendirmeyi amaçlamıştır. Kao İoannes'in ölümü ardından tahta geçen David Komnenos, Katherina'yı Diyarbakır'a yollamış, Katherine Despina Hatun adı ile Akkoyunlu Sarayında önemli rol oynamıştır. Bundan sonra Osmanlılar'a verilmekte olan vergiyi kesen David, Uzun Hasan'ın da desteğini alarak, Kafkasya'dan Fransa'da Burgond dukalığına kadar uzanan bölgede yaşayan ulusları, Osmanlılar' a karşı ayaklanmaları için bir araya getirmeye çalışmıştır. Papa II. Plus 1459'da Montua'da büyük bir haçlı toplantısı yapmış, Burgonya Dükü Philippe' e Anadolu Türklerden alındıktan sonra Kudüs Krallığı tacını vermeyi vaat etmiştir. (Şen,1998.).

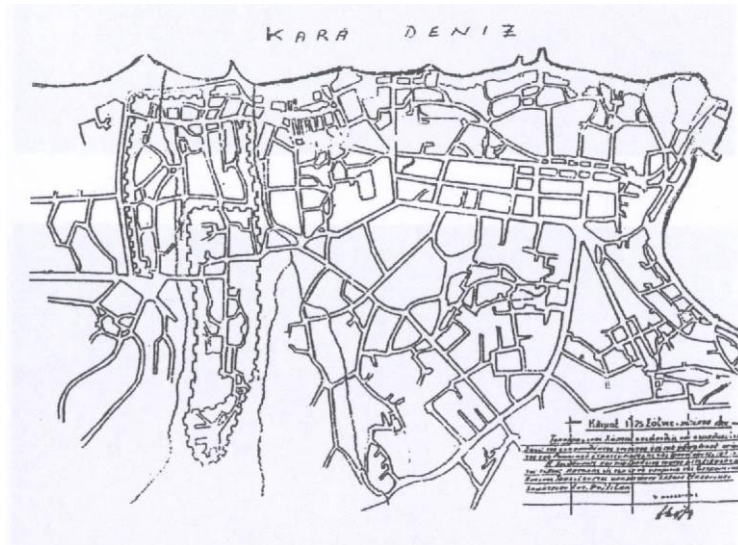

Şekil4.4.Trabzon Kaleiçi şehir görünümüleri

Sözü edilen bütün bu gelişmeler üzerine Trabzon üzerine yürüyen Fatih,15 Ağustos 1461'de şehri Osmanlı İmparatorluğu'na katmış, teslim olan David ve ailesi önce İstanbul'a sonra da Edirne'ye gönderilmiştir. (Şen,1998). Bijişkyan'a göre Trabzon'da 257 yıl devam etmiş olan Komnenosların hakimiyeti böylece sona ermiştir. (Bijişkyan,1969). Bu dönemde eyalet merkezi haline gelen Trabzon daha sonraları şehzadeler şehri olarak da anılmaya başlayacaktır. 1489 yılında Trabzon valiliğine getirilen Bayezit II' nin oğlu Yavuz Sultan Selim (1489-1512) çocukluğunu Trabzon'da geçirmiş, Osmanlı İmparatorluğu'nu 46 yıl idare eden ve ona en parlak devrini yaşatan Yavuz'un oğlu Kanuni Sultan Selim'in de 1494 yılında Trabzon'da dünyaya gelmiştir. Yavuz Sultan Selim'in annesi Gülbahar Hatun' un türbesi bugün Trabzon, Atapark' ta, aynı ad ile anılan cami yanında yer almaktadır.

Rus İşgali

I. Dünya Savaşı'nda 18 Nisan 1916 akşamı hiçbir direnişle karşılaşmadan halkın terk ettiği şehre giren Rus Kuvvetler yöredeki Rum nüfus tarafından büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Trabzon Rum Metropoliti Hrisantos, Trabzon' da geçici bir hükümet kurarak belediye seçimlerini yaptırmış ve çoğunluğu Rumlardan oluşan bir belediye meclisi oluşturulmuştur. (Şen,1998.). Bu dönemde Rumların milli hakları için cemiyetler kurarak faaliyetlerini hızlandırdıkları bilinmektedir. Rus işgali 24 Şubat 1918'e kadar sürmüştür. I.Dünya Savaşı' nda Osmanlı Ordusunun Çanakkale' deki başarısı ve ardından Ekim 1917'de Bolşevik İhtilali, bütün cephelerde Rus birliklerinin dağılmasına neden olmuş, Sovyet devriminden sonra imzalanan Brest Litovsk Antlaşması ile Ruslar savaştan ve böylece Trabzon' dan çekilmişlerdir.

Şekil 4.5 1918'de Trabzon(Gerçek Arşivinden)

Kurtuluş Savaşı'nda Trabzon

Mustafa Kemal'in Samsun' a çıktığı ve milli mücadeleyi başlattığı günlerde Trabzon halkının da düşmana karşı koymak ve bölgenin güvenliğini sağlamak için kendi içinde örgütlendiği görülmektedir. Trabzon, Şark Vilayetleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerince Erzurum Kongresi'nde temsil edilmiştir. 1920 yılında imzalanan Sevr Barış Anlaşması ile ortaya atılan doğuda Ermenistan kurulması ve Trabzon' un çıkış limanı olarak Ermeniler' e verilmesi düşüncelerine direnen, bu tür hayallerin önüne geçmek ve bağımsız yeni Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmak amacını taşıyan M. Kemal'e en büyük desteği verenlerin başında Trabzon halkı gelmektedir. Atatürk' ün 1923 yılında yaptığı bir konuşmada Trabzonlular' a “ hakkın, insafın, yurtseverliğin ve eski dostluğun en yüksek niteliklerine sahip olan siz Trabzonlular...” diyerek seslenmesi oldukça anlamlıdır. (Civaroğlu,1997).

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Trabzon

29 Ekim 1923' te yeni Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran M. Kemal Atatürk Trabzon' a 1924, 1930, 1937 yıllarında olmak üzere üç ziyarette bulunmuştur. 15 Eylül 1924 yılındaki ziyaretinde M. Kemal Trabzonlular' a şu şekilde seslenmiştir: “Efendiler, Trabzon Halkının tamamını birlik ve beraberlik içinde gördüm. Kadınlarının, çocuklarının, ihtiyarlarının gözlerinde yaş gördüm. Bu ne coşkun duygulanma, bu ne sevecenlik, bu ne yüce soyluluktur. Bugüne kadar yaşadığım hiç bir şeyin bu kıymetli memleket ve yüce halkından bugün gördüğüm ilgi kadar beni etkilememiş olduğunu görmüş ve anlamış bulunuyorum. Arkadaşlar, beş sene önce ilk kez Samsun'a ayak bastığım zaman bana kalp gücü veren vatandaşlarımın ilk sırasında Trabzonlular' ın bulunduğunu unutmayacağım. Sakarya büyük kanlı savaşına Üçüncü Tümen ile yetişen Trabzon evlatlarının savaş alanında gösterdikleri özverili çabaların kıymetli anısı, bilincimde sürekli canlı kalacaktır. Bu yurtsever halka ve o kıymetli kahraman evlatlara sahip bulunan bu değerli yurdunuzu, Ermenistan'a bağlı bir bölge veya Pontos Krallığı yapma hayali, istek ve tehditleri ne korkunç bir girişimdi. Kuşkusuz bu korku artık sonsuza kadar hayal olmuştur. Efendiler, vatanın birliğini, özgürlük ve bağımsızlığını sağlayan ulusumuzu Cumhuriyet idaresine ulaştıran devrimlerimiz, ekonomik bollukla mutluluğumuzu ve dünya uygarlığında kendimize yaraşan düzeye erişmemizi sağlayacaktır. Halkı zeki, üretken, girişimci ve çalışkan olan Trabzon'umuzu, kısa bir süre sonra ülkenin iç kesimlerine demiryolu ile bağlanmış, güzel bir rıhtım ve limana kavuşmuş görmek en önde gelen dileğimdir. Trabzon, Türk dünyasında Cumhuriyet'in zengin, sağlam ve duyarlı en önemli güven kaynaklarından biridir. Cumhuriyetin bu niteliklere sahip bir şehri hiç kuşkusuz bayındırlık ve gelişmeyi

sağlamak için gerekli araçlara sahip olacaktır. Sözlerimi bitirirken, sayın Trabzonlulara sevgi ve saygılarımla gösterdikleri içten sevgi ve bağlılıktan dolayı teşekkürlerimi sunmama aracılık etmenizi rica ederim.” (Usta 1999b).

Şekil4.6 Konut Diziliminde Ritim

Cumhuriyetin kurulduğu bu yıllarda, Lozan Barış Antlaşması (24 Temmuz 1923) çerçevesinde Türkiye ve Yunanistan arasında iki nüfusun karşılıklı değişimine ilişkin anlaşmanın imzalanmasıyla Trabzon’daki Rum nüfusun bölgeden tamamen göç ettiği hatırlanmalıdır.

Şekil4.7.Trabzon’dan Yerleşme Örneği

Sonuç olarak, Trabzon’ un tarihini incelediğimizde Yunan ve Rum Kültürünün bölgedeki bölgenin yaşayışına etkilerini gözlemliyoruz. Rum Kültürünün sosyal

yapıda ki etkileri Trabzon'un halk müziğini de biçimlendirmiştir. Horonu ile ünlü olan Trabzon'da bu halk oyununun kökeni de Yunan kültürüdür.

4.2.2.Trabzon'da Coğrafya Ve İklim

4.2.2.1.Coğrafya

Trabzon şehri, Değirmendere vadisinin denize ulaştığı noktanın batısında , Boztepe'nin aşağı yamaçlarında, basamaklar halinde denize inen düzlükler üstünde yayılır. Değirmendere vadisini izleyerek iç kesimlere giren yolun gerisindeki doruklarda Zigana geçidinin bulunması şehrin her zaman önemli bir yerleşim merkezi olmasını sağlamıştır.

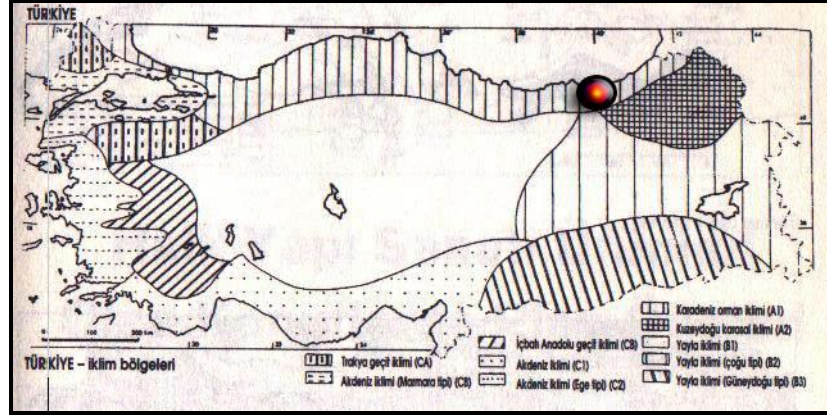
Kıyı şeridinde, yapılaşma çok seyrek ve vadi içlerine doğru yayılmaktadır. Bütün yerleşmelerde ayırık düzen hakimdir. Nüfus daha çok alçak kesimler üzerinde toplanmıştır. En kalabalık yerleşim alanları, kıyı şeridi ile akarsu vadilerindeki ovalardır. Üst yamaçlarda, belli bir yüksekliğe kadar yerleşim alanlarına rastlanır. Dağ otlaklarında yalnız yazlık yerleşimler vardır.(Arü, 2000)

4.2.2.2.İklim

Güneydeki karasal iklimden yüksek sıradağlar ile ayrılan il toprakları sürekli bir buharlaşma kaynağı olan aynı zamanda sıcaklık rejimini belirleyen Karadeniz sayesinde her zaman nemli ve ılıman subtropikal bir iklimin etkisindedir. Bu olumlu etkiler, özellikle kıyı şeridinde daha belirgindir. Buna karşılık güneydeki yüksek dağlara yaklaştıkça sıcaklık değerlerinde büyük bir düşme görülür. Kıyı kesiminin en belirgin termik özelliği yaz ve kış ayları arasındaki sıcaklık farkının az olmasıdır.

Trabzon'da en soğuk ay olan şubatta ortalama sıcaklık 7,3 derece ,en sıcak ay olan ağustosta ise 23,1 derecedir. Buna karşılık kıyıda 20 km daha içeride olan Maçka'da biraz daha soğuk(ocak ortalama sıcaklık 4,8derece) yazlar biraz daha serindir (temmuzda ortalama sıcaklık 19,9). ;en düşük sıcaklıkta –11 derecedir.

Bakı şartları nedeniyle biraz daha az yağış alan Trabzon (yıllık ortalama yağış 823mm)ve Tonya (979mm) dışında yağışlar kıyı şeridi boyunca yılda 1000mm'yi aşar.En çok yağış sonbahar ve kış aylarında, en az yağış ise ilkbaharda düşer. Her zaman nemli subtropical iklim sayesinde il toprakları, 2000 m.' yi aşan dağlık kesim dışında, doğal orman alanıdır.

Şekil4.8.Trabzon'un İklim Haritasındaki yeri

Isı	Derece	Yağış	Derece	Rüzgar	Yön-Hız
Yaz Max.	38.2	Yıllık Yağmur Ort.	836.5mm	İlkbahar	N-NE
Yaz Min.	10.0	En Yağışlı Ay Ort.	106.4mm	Yaz	NW
Kış Max.	26.6	Yağışlı Günler Sayısı	137.9	Sonbahar	SW
Kış Min.	-7.4	Yılda Max. Kar Kalınlığı		Kış	SW
Sıcaklık Farkı(Yaz)	28.2	Karlı Günler Sayısı	8.6		
Sıcaklık Farkı(Kış)	34.0	Donlu Günler Sayısı	9.8	En Hızlı Rüzgar	S
Yıllık Ortalama	14.4	Ortalama Nisbi Nem	%74	Hakim Rüzgar	SW

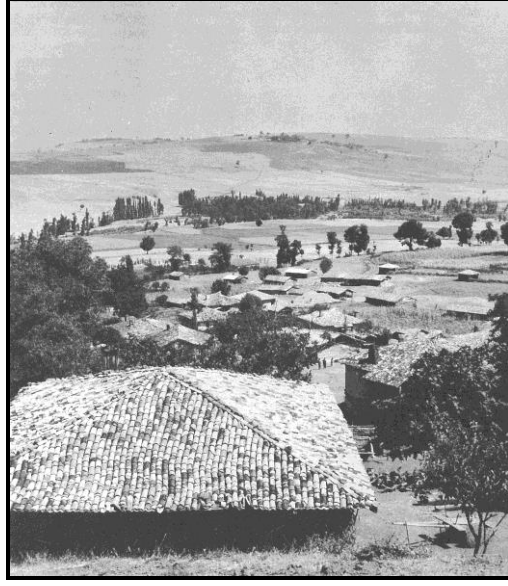
Tablo4.2. Trabzon'un İklim Özellikleri (Arü,1998)

Netice olarak, Trabzon'un coğrafi yapısı ve iklimini incelediğimizde, sonsuz yeşilliğin ve ayırık nizam ile serpiştirilmiş konutların sebeplerini ortaya koymuş oluyoruz. Yeşilin coşkusu ve yamaçlarda ayırık nizam dağınık yerleşme, horon ile ahenkli bir şekilde örtüşmektedir.

4.2.3. Trabzon'un Mimari Özellikleri

Trabzon'a has yerleşme tarzı dağınık yerleşmedir. Bir köyün evleri arasında bazen bir iki kilometre mesafe olabilir. Bir evden diğerine gitmek için 15 – 20dakika ve bazen çok daha fazla zaman harcamak icap eder. Arazinin engebeli oluşu bu bağlantıyı daha da güçleştirir.

Anadolu köyleri genellikle suyun ve dolayısıyla yeşilliğin olduğu yerlerde kurulmuştur. Doğu Karadeniz'de böyle bir kısıtlama yoktur, su bol ve her taraf yeşildir.

Şekil 4.9 Dağınık yerleşme

Su bol olmak beraber kontrol altında olduğunu söylemek güçtür, dağlardan kopup gelen kar suları ve bölgeden eksik olmayan sağanak halindeki yağmurlar çoğu zaman derelerin düzensiz bir şekilde akmalarına sebep olurlar. Suyun kontrol altına alınması bölgenin arazi mimarisine etki yapacak faktörlerden biridir.

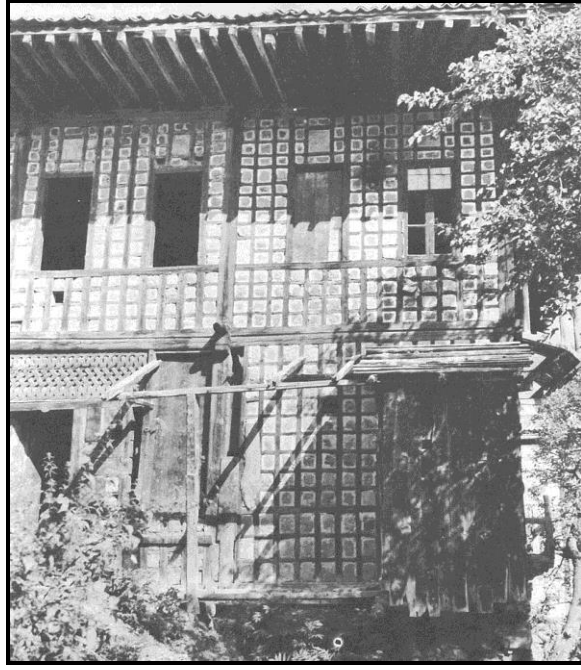
Toplu olarak yerleşmek, bir arada olmak biraz da tabiata ve sosyal, ekonomik problemlere karşı daha dayanıklı olabilmek içindir.

4.2.3.1. Geleneksel Trabzon Evlerinde Malzeme, Yapım

Bölgeye has yapı malzemesi ahşap ve yapı tarzı çatmadır. Rutubetli, yağmurlu bölgede çay, tütün, fındık ve mısır tarlaları bittikten sonra ormanlar başlar. Başlıcaları çam, ladin, pelit, kestane ve cevizdir.

Ahşap malzemesinin zenginliği ve kullanılışı sadece yapıda değil fakat köprülerde, irili ufaklı teknelerin yapımında, iç mimaride ve el sanatlarında gözükmektedir.

Ahşap çeşitleri arasında kestane ilk sırayı işgal ediyor. Yağmura, rutubete karşı dayanıklı, kolay kolay alev almaz ve kurt işlemeyecek kadar serttir. Yağlıboya kabul etmediği için ve biraz da lüzum olmadığından ahşap tabii halinde kullanılmakta, bu da binalara ayrı bir güzellik vermektedir. Kızılağaç bilhassa kabuğu ile beraber kullanıldığı takdirde suya karşı son derece dayanıklıdır. Su içerisinde kalan temellerde, çürük zeminde ve köprü ayaklarında Sal tabir edilen şekilde halen kullanılmaktadır.

Şekil 4.10 Yapı malzemesi olarak ahşap

Bölgede taş yer yer bulunmakta ise de daima ikinci derecede bir yapı malzemesidir.

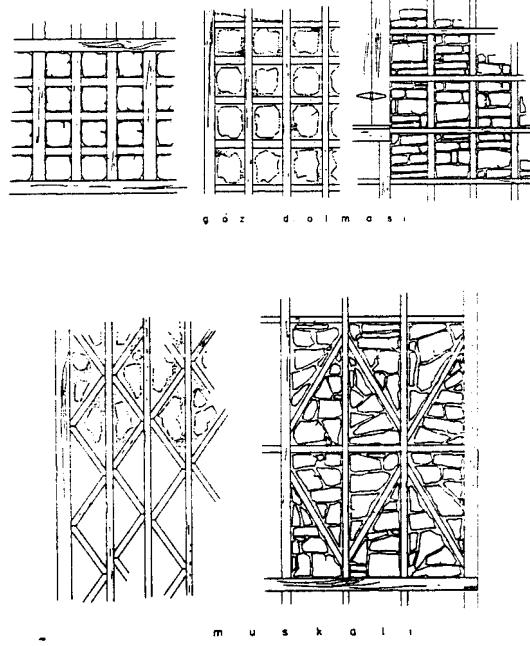
Dolgu malzemesi olarak : Suyu emmeyen fakat işlenebilen veya ocaklardan levha halinde çıkan taşlar, kırma taşlar, tuğla ve nihayet briket kullanılmaktadır. Deniz kıyılarındaki kumun rengine göre muhteva gri tonlarda briketler kolayca yapılmaktadır.

Evlerin çatıları daima meyillidir. Yağmur, meyilli çatı için ilk akla gelen sebeptir. Yağmur ve karın yanı sıra çatı konstrüksiyonunun ahşap olması meylini sağlamaktadır. Örtü malzemesi, levha halinde tahta veya alaturka kiremittir.

Ahşap yapı tarzlarını ele alalım;

Çatma – Takriben 5 x 10 kesitindeki dikmeler 15 ila 25 santimetre ara ile çepeçevre taban kirişi üzerine oturtulmaktadır. Köşelerde ve bölmelere isabet eden yerlerde geçme detayını halledebilmek için kare kesitler tercih edilir. Bu dikmeler sonradan ufki veya çapraz parçalar ile birbirlerine bağlanmaktadır. Ufki bağlantı yapıldığı takdirde ortaya kare şeklinde göz göz bir desen çıkmaktadır. Buna göz dolması tabir ediliyor. Bağlantılar çapraz olduğu takdirde üçgen şekiller ortaya çıkıyor ki buna da muskalı deniyor. Muskalı sistem kendi başına yeter derecede yandan gelecek kuvvetlere karşı dayanıklıdır. Göz dolmasında ise köşeler yan çalmalar ile takviye edilmektedir. Aynı evde bu iki değişik bağlama usulünü yan yana görmek de mümkündür. Yapıdaki taşıyıcı elemanlar hep aynı kesitte

olmayabilir, dikme ve bağlantılar arasındaki mesafeler, muskalı sistemdeki üçgenlerde muntazam değildirler. Yapıda bir kuyumcu titizliği aranmaz. Göz dolması sisteminde ufki bağlantı tahtaları devamlı veya kesik kesik olabilir. İç taraf bağdadi usulünde sıvanmakta veya tahtalar ile kaplanmaktadır. Duvarlarda dış yüzeylerin sık sık çıtalar çakıp üzerlerinin sıvanmasına, yani bağdadi usulüne pek rastlanmaz. Önce ahşabın tamamen örtülmesinden ötürü çürümesi ihtimali vardır. Ayrıca zamanla düşecek olan cephedeki sıvaların tamiri güç olmaktadır. Bu yönden bağdadi daha çok iç yüzeylerde tatbik edilmektedir.

Şekil 4.11 Göz dolması-Muskalı sistem

Elde edilen dış duvar kalınlığı tek katlı binalarda 10 cm. iki ilâ üç katlı binalarda 15 cm.'yi bulmaktadır. İç bölmeler taraba olduğu takdirde sadece bir tahta kalınlığı yani 2 ila 5 cm. kafi gelmektedir. Dış duvarları 15, iç duvarları 3 cm. olan bir evde konstrüksiyon yüzünden hiçbir yer kaybı olmamaktadır. Bakıldığı zaman duvarların inceliği alışık olmayan bir mimarı şaşırtacak niteliktedir. Göz dolmasındaki kare bölmelerin doldurulması çevrede bulunan malzemeye göre değişiyor. Bazen muhtelif gri ve yeşil tonlardaki yekpare taşlarla doldurulmakta. Her iki şekilde de taşlar aynen kalmakta, yalnız kenarları harç ile doldurulmaktadır. Yekpare veya muntazam taşın bulunamadığı hallerde kırma taşlar ile boşluklar doldurulmakta ve sonra çamur ile sıvanıp üzerine beyaz badana vurulmaktadır.

Ahşap kısım zamanla kararmakta ve beyaz kareler gayet kuvvetli bir kontrast yapmaktadır.

Şekil 4.12 Ahşap Kısım ile beyaz karelerde kontrast

Çatı Konstrüksiyonu

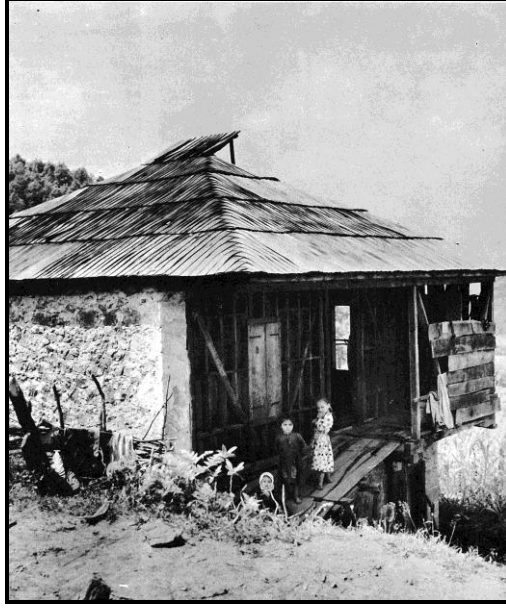
Büyük konaklar hariç tutulursa köylü evlerinde dış görünüş bakımından çatı şekilleri son derece basittir. Kısaca üç grup üzerinden bütün çatıları sınıflandırabiliriz: Semer çatı, üç omuz ve dört omuz.

Ahşap yapıda çatı şekli ev planının dışarıya bir aksidir, evin planı çatıyı şekillendirir. Ev planına tesir eden faktörlerden biri de arazinin topografyasıdır.

Dağ köylerinde evler daima meyilde kurulmak zorunluluğundadır. Çatıdan gelecek yağmur ve kar sularının temele gitmemesi için bayır yukarı kısma isabet eden çatı sadece iki meyilli yapılmakta ve sular yanlara verilmektedir. Arazi meyline dik gelen arak duvarın taştan, kalkan duvar olarak çatıya kadar yükselmesi ve çatı ile bir üçgen meydana getirmesi de gene aynı sebepten ötürüdür.

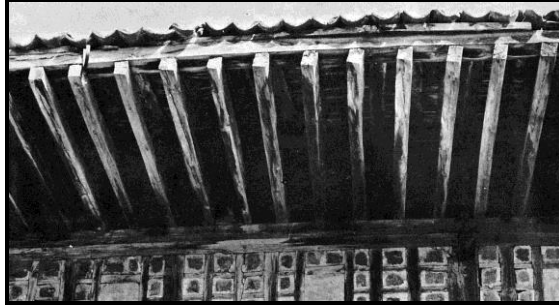
Dört omuz çatı, rüzgâra ve kar yüküne karşı daha dengelidir ve görünüş bakımından da semer çatıya nazaran daha üç buutlu bir perspektif verir, semer çatı ise iki buutta kalır, buna karşılık yapımı daha kolaydır ve üzerine rahatça alaturka kiremit döşenebilir.

Saçakların şekli, meyli ve uzunluğu saçak çeliği veya kol ağacının tertibine göre değişmektedir. Kol ağaçları bazen üstten tahtalarla örtülmektedir. Köşelerde bunlar merteklerle beraber yelpaze gibi açılıyor

Şekil 4.13 Çatı konstrüksiyonu

Saçak altına meyil vermek için bazen aynen taka yapımında kullanılan ağaçlar gibi kendiliğinden eğri kol ağaçları kullanılmaktadır, serander ve köprülerin takviyesinde de bu sistem vardır.

Şekil 4.14 Saçak Tipi

Serander, dam, çöten, merek, meydan odası, ocak, vagon gibi irili ufaklı çeşitli yapılar evin etrafında toplayan evlerde bile araziye uyarak sıralanır.

Bodrum katı ahır, tavan arası samanlık gibi bir kaç fonksiyonu bir çatı altında toplayan evlerde bile gene dışarıda yardımcı bir iki dam yapılır.

Ek yapılar arasında daha çok serander, mimarisi ile dikkati çeker ve daima iki katlı olduğundan ağaçlar arasından kurtularak evle beraber mimari görünüşe katılır. Ev ve serander ikilisinin bir büyükle bir küçüğün düzen çerisinde araziye yerleşiş gözüküyor. Meyilli arazide evler birbirlerini kapatmadan aralarında yeşillikler bırakarak, set set gerilere doğru yayılırlar; tabiat mimardan yanadır.

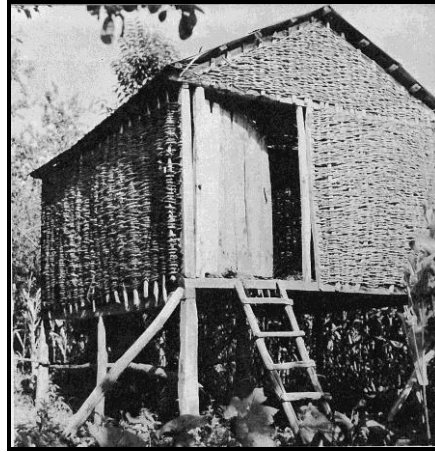
Evin yönlendirilmesine manzara ve güneşten çok arazinin meyli tesir eder; hemen daima bayır aşağı, açıklığa bakan cephe ön cephedir. Planlamada manzara ve güneş gibi sabit faktörler esas tutulmayınca, evler de birbirine paralel olmaktan kurtulmakta ve daima meyile dik olarak arazi ile birlikte yönlenmektedir; başka bir deyimle arazi yapıya göre zorlanmamakta fakat yapı araziye uymaktadır.

Diğer taraftan seranderlerin bir düzlüğe oturması ve topraktan kopmuş olması tercih edilir, bu bakımdan yerleşmeleri evlere nazaran daha da serbesttir.

Anayoldan ayrılan patikalar vasıtasıyla evlerin ön veya arka cephelerine erişilir, girişler plan icabı daima yanlardadır. Ön cephe mısır tarlasına, arka cephe ise çay ve fındık bahçelerine bakmaktadır.

Serander

Serin, havadar yer manasına gelen serander aslında fındık ve mısır gibi ürünlerin saklandığı, muhafaza edildiği ambardır.

Şekil 4.15 Serander Örneği

Fonksiyon yönünden gayet basit bir bina türüdür, tesisat da olmadığı için plan, kesit ve konstrüksiyon son derece sadedir. Çoğu zaman tek veya iki bölmelidir. Bu tek hücreli basit yapının değişmez kuralları vardır; bölgenin ustaları da bu kısıtlamalar içerisinde gayet değişik nakış örnekleri ortaya koymuşlardır.

Plan ve bunun neticesi olarak da kesitte geometri hakimdir. Binanın direkler üzerine alınıp yerden yükseltilmesi hayvanlara karşı koruma ve yerin rutubetinden kurtularak alttan da havalandırmayı sağlamak içindir.

4.2.3.2. Genel Plan Düzeni

İklim, topografya, yerleşme, malzeme ve yapı tekniği bir binayı anlama, onu analiz etmek için bilinmesi lâzım gelen faktörlerdir, fakat bir ev planının düzenlenmesi

ölçülebilen fiziki faktörlerin yanı sıra, örf, adet, yaşama, kültür, tarihi ilişkiler gibi ölçülemeyen kıymetlerin de etkisi altındadır.

İklimin yağmurlu olması belki saçakların önemini arttıracaktır, arazinin meyilli olması kayma ihtimaline karşı belki bir kalkan duvarına ihtiyaç gösterecektir, malzemenin ahşap olması yapının kolayca sökülüp takılabilmesini sağlayacaktır; fakat bu ve bunun gibi faktörler bize bir yapının iç düzenini anlatmaya kâfi değildir.

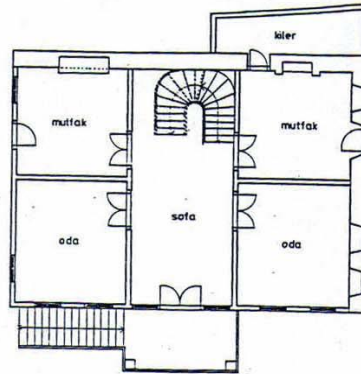
Plandaki belli fonksiyon ve fonksiyonlara hizmet eden mekânlar, bunların ebatlandırılması, ışıklandırılması, yekdiğeri ile olan ilişki derecesine göre düzenlenmeleri, bize her şeyden önce o çatı altındaki eylemleri, kısaca hayatı göstermektedir.

Esas faktörün yaşayışta aranması daha doğru olacaktır, çünkü iklim, topografya, manzara, güneş ve malzemenin rolü ikinci derecededir.

Bütün bir ev halkının bir araya geldiği, evin en büyük bir mekânı vardır ki bütün plan tiplerinde gözükür. Bu mekâna muhtelif bölgelerde hayat, çardak veya salon gibi değişik isimler verilmekte ve yanı mekânın devamı olan ve dışa açılan kısımlardan ayırmak için de, iç hayat, dış hayat, iç çardak, dış çardak ve açık salon diye bir adlandırma da yapılmaktadır. Çardak deyimi, umumiyetle üstü kapalı ve yanları açık dış mekân için kullanılır.

Hayat, bir şehrin meydanı gibi ev halkını bir araya getirir, eve girilince karşılaşılan ilk kapalı mekân burasıdır, ocak buradadır, pişirme, yemek ve bunlara bağlı ambar, kiler gibi depolar buraya açılır; evin diğer kısımlarına gitmek için hayattan geçilir, bütün aile sofra etrafında burada toplanır.

Hayat, evin boylam ekseni üzerinde yerini bulur, salon ise çapraz ekseni üzerindedir.

Şekil 4.16 Konut Düzeni

Salonlu tipte orta mekân tektir ve bütün odalar buraya açılır, yalnız dar bir orta sokak yapının arkasındaki helâ ve kilere bağlantıyı sağlar. Hayatlı ile salonlu tip arasında diğer mühim bir fark da bunların büyüme, genişleyebilmem yetenekleridir.

Hayat, boylamasına bir eksen üzerinde olduğu için yapı da bu eksen boyunca ve ufki genişleyebilir. Salonlu tipte ise durum başkadır, orta mekan köşede ve çapraz eksen üzerinde olduğu için yapı ancak dikine genişleyebilir.

Plan son derece düzenlidir ve fonksiyonunu görmektedir; ancak bütün yapı sahasının aşağı yukarı üçte birini işgal eden ve içinde yemek pişirilen 27 m²'lik hayat bugün için büyüktür ve pişirmenin döküntüsü pek ortalıkta, ayak altında kalmaktadır.

Bir odanın birkaç mekâna birden açılabilmesi kullanmada kolaylık sağlamaktadır. Bu plan tertibinde hayat, ışığını ancak üstleri kapalı dış avlulardan aldığı için oldukça karanlıktır, fakat hayatın ortada olup her iki yaşamının düzenlenmesi bu evde aynı ocağı paylaşılan iki ailenin barındığını ortaya koymaktadır.

Bir uçta helâ, diğer uçta yıkanma ve ortada lavabonun bulunacağı ve T harfi şeklinde koridora bağlanmış ve buradan dış avlu ile de bağlantısı olan bir temizlik grubu, rasyonel bir çözüm olacaktır.

Çekirdek plandaki, birkaç basamakla çıkılan açık salonun bünye değiştirmiş bir şekli olan, üstü kapalı ve yanları açık küçük bir merdiven sahanlığından eve girilir. Hakim rüzgâr istikametine ve binanın araziye oturuşuna göre değişik tipler elde edilir.

Salon evin meydanıdır, dışarıya taşan her iki uçtaki çıkmalar birer oturma köşesidir. Plan, yapı ve şekil arasında tam bir ahenk kurulmuş. Salonlu tip bu düzeni ile evrensel bir çözüm vermektedir, mükemmelliği buradadır.

İki katlı salonlu evlerden plan; dikine bağlantıyı sağlayan merdivenin ehemmiyetine ve işgal ettiği yere göre şekillenmektedir.

4.2.4. Trabzon'da Sosyal Yapı

Trabzon'da şehrin kuruluşundan günümüze değin kültürel anlamda yaşanan değişimlerin şehrin biçimlenişi, mekansal kurgusu üzerindeki etkileri dikkat çekicidir. Aksoy' un (1997) değerlendirmelerine yeni düşünceler eklendiğinde, tarih boyunca kültür mekan etkileşiminde Trabzon'un beş önemli değişim geçirdiği söylenebilir.

Çok Tanrılı Roma Mitolojisinden Ortodoks-Hristiyan Mitolojisine Geçiş

Trabzon tarihinin ilk evrelerinden beri doğuya açılmak isteyen batılı ticaretin ilgi duyduğu önemli bir merkez olmuştur. Şehir Yunan tarihçisi Ksenefonu'un "Anabasis", "On binlerin Dönüşü" adlı eserinde de konu edilmiştir. Yıllar boyu klasik Yunanca öğretiminde ana kaynaklardan biri olan Anabasis, Trabzon üzerine bilgiler veren yazılı kaynakların en eskisidir ve bu sebeple tarih boyunca Trabzon ile ilgili çalışan tüm araştırmacılara kaynak olmuştur.

M.Ö. 5.yy' da Sokrates'in asker ve filozof öğrencisi Ksenophon, İran prensi Kyros' un ordusuna katılarak, onun Babil'de kardeşi ile yaptığı savaşta çarpışmış, yenilen paralı Helen ordusundan kalan 10.000 atlısını Trabzon üzerinden ülkesine geri götürmeyi başarmıştır. (Aksoy,1997). Ksenophon, " Trabzon'u İran'a ve Doğu' ya bağlayan bu tarihi dağlar yolunun sonunda Helen askerleri Trapezus dolaylarında denize vardılar. Burası Sinope' nin kolonisi olan bir Helen şehriydi. Helenler burada Kolkhların köylerinde 30 gün dinlendiler. Bu köyleri üs olarak kullanarak Kolkhlar ülkesini talan ettiler. Trapezuslular, onları şehirlerine kabul edip konukseverlik armağanı olarak öküzler, arpa unu ve şarap verdikten sonra ordugahlarında bir pazar kurdular. Ayrıca çoğu ovada yaşayan komşuları Kolkhlarla onlar lehine görüştüler. Bundan sonra Helenler, Yunan tanrıları Zeus ve Herakle' e adadıkları kurbanları hazırlamaya başladılar" diye yazmaktadır. (Ksenophon,1998).

Ksenophon bu tarihlerde Trabzon'u bir Helen şehri olarak tarif etmektedir. M.Ö. 7.yy'da Miletlilerin Karadeniz' deki İyon kolonilerinden biri olarak kurulduğu düşünülen ilk Trabzon şehrinde Helen kültürünün etkisiyle İyonya sanat ve mimarlık eserleri gerçekleştirilmiştir. 1. asır ortalarından sonra Roma kültürü ile tanışan şehirde bir dizi imar çalışmalarına girilmiş, özellikle imparator Hadriyan (M.S. 117-138) iki defa ziyaret ettiği Trabzon' da saraylar, su kemerleri, tapınaklar ve gemilerin kıyıya güvenli yanaşabilmeleri için bir suni liman, ayrıca bir hipodrom ve tiyatro yaptırmıştır. İki katlı surla savunulan Ortahisar bu dönemin eseridir. M.S. 276'da Gotlar Trabzon'u yağmaladıklarında büyük binaları ve tapınakları yıkmışlar, Trabzon ilk çağda eski parlaklığını bir daha kazanamamıştır. Şehir İmparator Dioklesian (284-305) tarafından yeniden inşa edilmiştir. (Şen,1998)

Diyokletiyen Roma İmparatorluğu'nu ikiye böldüğünde batının yönetimini Maksimilyanos' a vermiş, doğunun yönetimini ise kendisi üstlenmiştir. Özellikle Trabzon'la ilgilenmiş, o sırada yayılmaya başlayan Hristiyanlık' a ve Hristiyan olanlara şiddetle davranmıştır (Tüfek,1978). Trabzon ve çevresindeki Hristiyanlık'ın gizlice yayılması bu dönemde başlamış, İncil'i bölge halkına ilk kez

St. Andrew tanıtılmıştır (Şen,1998). Hz. İsa' nın havarilerinden olan Andrew Trabzon'a gelerek Tuzluçeme ve Kemer kaya Mahallesi'nde bir kayanın içine sığınarak Hristiyanlığı yaymaya çalışmış ve bölge halkını Hristiyan olmaya davet etmiştir. Metropolis Kilisesi bu kayanın üzerinde inşa edilmiştir. Roma tahtına çıkan Constantinus çıkardığı bir fermanla Hristiyanlık'ı serbest bırakıp, kendisi de Hristiyan olunca Hristiyanlık Roma Devleti'nin resmi dini haline gelmiş, bu gelişmeler sonucunda Trabzon'da putlar ve puthaneler yıkılarak kiliselerin yapımına hız verilmiştir.

Roma İmparatorluğunun İkiye Ayrılışından Trabzon Komnenos Devleti'nin Yıkılışına Değın Bizans Kùltürünün Etkileri

Trabzon,Bizans döneminde askeri ve ticari önemini korumuş, 6.yy' da imparator Jüstinen şehir surlarını yeniden düzenlemiş ve yeni su yolları yaptırmıştır.(Sevim, 1993).

Bu dönemde başta Ortodoksluk olmak üzere hızla yayılan Hristiyanlık yaşayışına uygun mekanlar biçimlendirmiştir. Özellikle Komnenos döneminde başta Sumela olmak üzere manastırlar, kiliseler inşa edilmiş, bölge uzun bir süre Ortodoks aleminin dayanağı, Potusu' un dinsel merkezi olmuştur. Geçmişten günümüze ulaşan az sayıdaki eserlerden biri olan Sumela Manastırı Trabzon Komnenosları' ndan III. Aleksios (1349-1390) tarafından kurulmuş, Trabzon ve çevresi Türk idaresine geçtikten sonra bile Osmanlı sultanları tarafından korunmuş çeşitli imtiyazlar, hediyelerle donatılmıştır. 19.yy' da en parlak çağını yaşayan bu önemli manastır 1923' te tamamen boşaltılmıştır. Geçirdiğı birkaç yangın ardından oldukça zarar gören, ilgisizlik ve bakımsızlıktan tahrip edilen manastırda Kùltür Bakanlığı' nca yürütölen restorasyon çalışmaları devam etmektedir.

Şehrin merkezinde, güney yamacında dağlara yaslanmış olarak duran Kızlar Manastırı, şehrinin batı girişinde, yol seviyesinin üstünde kulesi ile birlikte denize karşı konumlanan Ayasofya Kilisesi, III. Aleksios tarafından saray kilisesi haline getirilen St. Eugenius Kilisesi (Yenicuma Camii) ve Panagis Virgin Kilisesi (Ortahisar Camii) Komnenler Dönemi eserlerindendir. Şehrin Osmanlı topraklarına katılmasının ardından söz konusu kiliseler camiye dönüştürülecektir.

Bu anıtsal yapılar yanında şehrin genel yapısı hakkında neler söylenebilir? Komnenos İmparatorluğu' nun hüküm sürdüğü 1405 yılında Trabzon' dan geçmiş olan Clavijo, Trabzon şehrini şöyle aktarmaktadır. "Trabzon şehri deniz üzerindedir. Şehrin duvarları, gerilerdeki dağ eteklerine kadar varıyor. Şehrin bir tarafında küçük bir nehir akıyor, nehrin suları derin bir uçurumdan geçiyor ve bu süratle

Trabzon, bu taraftan son derece güvenli bir hal alıyor. Diğer taraflar hep ova olmakla beraber, şehrin suyu gayet kuvvetlidir. Şehrin etrafında bağlar ve bahçeler yer alır. Deniz sahili boyunca uzanan bir cadde şehrin havalisinden birine varıyor. Burası hakikaten görülmeye değer bir yerdir. Çünkü, şehre gelen tüm mallar, burada satılıyor. Denize yakın bir yerde sağlam duvarlarla çevrilmiş bir kale vardır. Bunlardan biri Venedikliler' e, biri Cenevizliler' e aittir.” (Usta,1999a.).

Clavijo'nun anlatımlarına ek olarak Bryer' in ortaya koyduğu haritalar da söz konusu dönemde şehrin biçimlenişine ve fiziksel yapısına, ilişkin bilgiler vermektedir. Bu dönemde Hristiyanlığın şehrin fiziksel ve kültürel biçimlenişine etkinliği hissedilmekle birlikte şehrin Osmanlılarca fethinden 150 yıl kadar önce Trabzon Devleti sınırları içindeki Müslümanların var olduğu bilinmektedir. Müslümanlık, Müslüman-Arap ve Müslüman-Türk ordularıyla XI.yy'ın sonlarından itibaren Doğu Karadeniz Bölgesi' ne ulaşmış, sadece dayanıklı Trabzon kalesi içindeki yaşamı etkisi altına alamamıştır. (Şen,1998).

1461'de Osmanlı İmparatorluğu'nun Hakimiyetine Girişi İle Şehrin İslamlaştırılması

Trabzon'un 1462 yılında Osmanlı Hükümdarı Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilmesi ile şehirde İslam kültürünün izleri yavaş yavaş hissedilmeye başlamıştır. Osmanlı idare sistemine göre sancak ilan edilen Trabzon'da görev yapan ünlü şehzadeler, valiler şehri çeşitli eserlerle donatmış ve imar etmişlerdir. Bu dönemde yeni kültürünün izlerini yansıtan camiler, medreseler, hanlar, çarşılar, hamamlar, çeşmeler ve konutlar inşa edilirken var olan kiliselerin büyük bir bölümü camiye çevrilmiştir. Azınlıklarca terk edilen konutlara Türkler yerleştirilmiştir.

Türk döneminin en önemli yapıları arasında 1514 yılında Yavuz Sultan Selim'in annesi Gülbahar Hatun anısına yaptırılan Hatuniye Camii, 1529 'da İskender Paşa tarafından yapılan İskender Paşa Camii, Lynch'in gezisi sırasında yorgancı ustalarının çalıştığını söylediği, şehrin eski çarşısına, kıyıya yakın olarak konumlanan dikdörtgen planlı bedesten, 1531-33 yılları arasında yaptırılan iki katlı Taşhan, 1781 yılında inşa ettirilen ve deniz kıyısında üç katlı, avlulu Vakıfhan, Türk mimarisinin izlerini taşıyan 8 Direkli Hamam sayılabilir. (Karpuz, 1993a, Bıjškyan,1998, Ballance,1997)

Yeni inşa edilen camiler yanında St. Eugenius Kilisesi (Yeni Cuma Camii) fetihten hemen sonra 1461'de, Chrysokephalos Kilisesi (Ortahisar Camii) 1500'de camiye çevrilmiştir.

Osmanlı Döneminde şehir surlarının onarıldığı ve yeni ilaveler yapıldığı bilinmektedir. 1817-1819 yıllarında Trabzon' u ziyaret eden Bijişkyan Trabzon Kalesi'ni şu şekilde anlatmaktadır: “ Zosimos'un dediğine göre eski kale surları iki kattı. Şimdiki kale taş sütunlarından anlaşıldığı gibi eskisinin yerine yapılmıştır. Sur çok yerde kaya üzerine yapılmıştır ve hendeklerin bir kısmı geniş ve derindir. Kale, Aşağı Hisar, Orta Hisar ve Kule Hisar adları ile iç bölümden ibarettir. Kule veya iç kale halen silah deposudur. Yerini gördüğümüz İmparator tahtı önce burada idi. Mevkiin en yüksek yerinde bulunan kale bundan dolayı Yukarı Kale adını taşır. Önünde kule boyu denilen geniş bir ova vardır. Burası geniş bir saha olmasına karşın içinde mesken yoktur. Orta Hisar, İçkale'nin hemen hemen devamı gibidir fakat suru ve kapısı ayrıdır. Batı tarafında Zağnos Kapısı, doğu tarafında da Dabahane Kapısı vardır. Burada hamamlar, evler, dükkanlar ve mescitler vardır. Bunların bir kısmı şehrin fethi zamanında yapılmış, bir kısmı Orta Hisar Camii, Gavur Hamamı vs.. gibi kiliseden çevrilmiş şeylerdir. Aşağıhisar, Orta Hisar' dan daha geniştir ve burada birçok ev, çarşı, han, çeşme, cami, medrese ve hamam vardır. Kalenin iki tarafında varoşlar ve iki meydan bulunur. Batı taraftaki Kabak Meydanı, doğudaki Gavur Meydanıdır. Eski devirde Hipodrom olan bu meydanlarda şimdi paşalar bazen at oyunları yaparlar.” (Bijişkyan,1998).

Bijişkyan' ın tarif ettiği iki derin vadi boyunca yükselen bu sur duvarları, tarihinin her döneminde şehrin biçimlenişinde etkin olmuştur. Surlarla ve bu surlar üzerinde yer alan yapılarla sınırlandırılmış vadiler arasında şehri iki köprü birleştirmiştir. Zağnos ve Tabakhane Köprüsü.

Antony Bryer Zağnos Köprüsü'nün geç orta çağ dönemi, Orta Bizans dönemi, Bizans dönemi, Trapezus ve Osmanlı dönemi özelliklerini birlikte taşıdığını ifade etmektedir. (Gerçek,1997). Bijişkyan ise dört köşe büyük bir kule yanından Zağnos kapısına kadar, geniş ve derin bir hendek üzerinde yüksek bir köprü bulunduğundan, harp esnasında kaldırılan bu köprünün iki yanının yarısına kadar taş orta kısmının ise tahta olduğundan söz etmektedir. (Bijişkyan,1998). Sözü edilen Zağnos Köprüsü yakın geçmişte genişletilmiş ve köprüye çelik direkler eklenmiştir. Antik şehrin sonunda Zağnos Köprüsü' ne benzer şekilde derin bir vadi üzerinde uzanan Tabakhan Köprüsü ise aslında boyunda dilatasyonla birleşen iki ayrı ince köprüdür. 1833 yılında yapılan onarım sonrasında köprü bugünkü durumuna getirilmiştir. (Gerçek,1997). Bijişkyan, bu köprünün üzerinden Iustinianos kanalından gelen suyun, altında da Kuzgun Dere'nin geçtiğinden söz etmektedir. (Bijişkyan,1998) Bijişkyan' ın ardından pek çok bilge, yazar ve gezgin

Trabzon'u ziyaret etmiş, gördükleri şehri eserlerine aktarmışlardır. Şehrin bu yıllardaki görünümünü yansıtmak için bu anlatımlara da yer verilecektir.

1836'da Trabzon'u ziyaret eden Charles Texier "Asia Minore" adlı eserinde Trabzon'u şöyle dile getirmektedir: "...Şehir tamamen denizin kenarındadır. Bu cihetinde ne sığlık ne de liman yoktur. Hemen daima su altında bulunan dar bir kum şeridi surların boyunca devam eder. Trabzon kayıkçıları gemilerini burada karaya çekerler. Şehrin şimal zaviyesinde volkanik kayalardan vücuda gelmiş bir burun vardır. Bu kayalarla sahil arasındaki girinti eski liman idi. Burası şimdi kum dolmuştur. Bu burnun tepesinde 1826 sal-ı miladisinde son zaman şatonun yanmış harabesi görülüyordu. Buna "Güzel Saray" ismini verirlerdir. Kum dolmuş limanın "kule" denilen yeri tersanedir. Şehrin aşağı kısmı Türklerle meskundur. Hristiyanlar şimal-i şarkiyedeki mahallede sakindirler. Şehrin etrafı bir saate dolaşılır. Yukarı kısmı işgal eden kalenin hendeği vardır. Orta yerde "Orta Hisar" ismi verilen dört kapılı istihkamı, biri hamam diğeri paşanın sarayı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. "Aşağı Hisar" ismindeki kale kısmı da dört kapılıdır. Ve İç Hisar' dan iki demir kapı ile tefrik edilmiştir. Bunun için de Türk ileri gelenlerinin yeridir. Bütün şehri kale namı verilen duvarlar ihata etmiştir. Dış mahallelerde Hristiyanlar ve işçi ve esnaf takımı ikamet eder. Burası Trabzon'un en latif kısmıdır. Zira çok bahçeleri vardır." (Usta,1999a).

Trabzon'u 1840 yılında görmüş olan Fallmayer'in tespitleri şu şekildedir: "Kayıkların yanaştığı iskeleye adım attıktan hemen sonra dik bir yokuş çıkılarak,her yerinde ot çıkmış, çevresi virane evler, depolar, çeşmeler ve bahçe duvarlarıyla çevrili, Komnenoslar zamanında da Farsça "meydan" adını taşıyan dikdörtgen büyük bir alana geliniyor. Bu meydan bugün, İran'a mal gönderen Avrupalı tüccarların mallarını ve doğuda her türlü yük hayvanıyla uğraşan insanların toplanma yeri ve İran'a yeni atanan konsolosluğunun ikametgahı olarak kullanılmaktadır. Bu meydandan,taş döşeli dar sokaklardan ve bahçe içindeki dış şehirden geçilerek her yöne gidilebilmektedir. Soldaki yokuş çıkılırsa, evlerin, ekin tarlalarının ve bahçelerin bulunduğu teras şeklindeki yere,Rum mahallesinin yanındaki yamaçtan aşağı doğru denize inilip de bahçe duvarları,kayalık, çarşı ve evler geçildiğinde ise eski Trabzon'a gelinmektedir. Bu ikinci yönde, meydandan yaklaşık yüz adım uzaklıkta Marimoğlu' nun evi yer almaktadır. Ev, Trabzon'da gelenek olduğu üzere, sokak boyunca ilerleyen bir duvarın içindedir. Bununla ev yaşamının yoldan gelip geçenlerin görüş alanından uzak tutulması amaçlanmaktadır. Buradaki sokaklar, Avrupa'da alışık olduğumuz gibi evlerin cepheleri tarafından oluşmamakta, çarşı hariç olmak üzere sokaktan bahçe duvarları meydana getirmekte;duvarlarla evler

arası yeşillendirilmekte veya taş döşenmektedir. Ev,bahçede yer alan zincirli kuyu ve ağaçlar arasında kalmaktadır.” (Usta,1999a.).

Bu anlatımlardan görüleceği gibi fetih ardından Osmanlı'nın sunduğu hoşgörü ortamında Türkler ve azınlıklar,şehrin farklı köşelerinde oluşturdukları mekanlarda bir arada yaşamaya devam etmişlerdir. 1847'de Sultan Abdülmecit tarafından Bağdat'a kadar bir inceleme gezisi yapmak üzere görevlendirilen Ragıp Bey'e eşlik eden doktor Feruhan Bey de,geziye ilişkin notlarını yayınladığı “Bağdat Seyahatnamesi” adlı eserinde; “Trabzon şehri doğudan batıya doğru Çömlekçi Mahallesi'nden başlayarak Ayasofya Camii'ne kadar üç çeyrek saatlik mesafeye yayılır. Şehrin genişliği ise,kuzeyden güneye doğru Mumhane iskelesinden Yeni Cuma Mahallesinin nihayetine kadar yarım saatlik mesafededir. Bütün şehrin çevresi de iki saatten fazla süren mesafededir. Trabzon, hisar ve varoşlar olmak üzere iki kısma bölünmüştür. İki derin hendeğin arasında bulunan yüksek tepenin düzlüğü üzerine yapılmış olan hisar, şehrin ortasından geçerek onu ikiye ayırmıştır. Hisar'ın doğu ve batı taraflarında bulunan varoşlardan büyük çarşı, han ve en iyi binaların bulunduğu doğu varoş, şehrin en muteber semtidir. Hristiyanlarla Avrupalı tacirler ve konsololar burada ikamet eder. Bu varoş, kıyıya yakın Rum mahalleleri, Orta mahalleler veya Gavur Meydanı, Tekke ve Boztepe denilen yukarı veya güney mahalleler olmak üzere üç kısma ayrılır. Bu mahalleler kıyıdan yukarı doğru Boztepe'deki Rahibeler Manastırı'na kadar gittikçe yükselir. İnış vaziyette olan sahil mahallelerinde umumiyetle Rumlar, düz vaziyetteki orta veya Gavur Meydanı mahallelerinde Ermeniler, keza düz vaziyette olan yukarı veya Tekke ve Boztepe denilen güney taraftaki mahallerde de Türkler ikamet eder. Sahillerde evler sık, orta mahallelerde seyrek, güneydekiler ise geniş ve güzel bahçe ve ağaçlıklar içinde dağınık bir haldedir. Batı varoş, doğudakinde küçük değilse de az nüfusludur. Düz vaziyette olan bu varoştaki evlerin çoğu mütevazı ve dağınık bir haldedir, ayrıca ufak bir çarşısı vardır. Ayasofya ve İmaret Camii'nden başka önemli binası bulunmayan bu semt meyve ağaçları ve çiçeklerle dolu büyük bahçelerin ihtişamı ile iftihar edebilir.” demektedir. (Usta,1999a).

Tarihçi Bijişkyan; “Batı varoşunda Türk ve Rumlarla meskun Sotka ve Faroz mahalleleri vardır. Eski bir kilise olan Çarşı Camii çarşı içindedir. Kalede ikamet edemeyen Hristiyanlar ve birçok Türk kaleden Çömlekçi Mahallesi'ne ve Boztepe' ye kadar uzanan bu kısımda otururlar. Bu varoşun denize kadar uzanan ucunda Kanita, Kemerkaya ve Tuzluçeşme adlı mahallelerde Rumlar otururlar.” İfadelerini kullanmaktadır. (Bijişkyan,1998).

20.Yy İlk Yarısında Değişen Nüfusa Bağlı Olarak Gözlenen Etkiler

Birinci Dünya Savaşı'nda, 1916'da Trabzon, Rus orduları tarafından işgal edilmiş, iki yıl süren bu işgal süresince Ruslar yeni yollar, yeni yapılarla şehri imar etmişlerdir. Günümüzde de varlığını koruyan Meydan çevresindeki Belediye, Yeşilyurt Oteli gibi bazı önemli binalar Rusların eseridir. (Aksoy,1997). Ruslar'ın bu yapılarda kullandığı taş işçilik, Trabzon' un mimarlık geleneğine şüphesiz yeni ve yabancı bir dönüşüm getirmiştir. Ruslar ayrıca cephelere asker ve savaş malzemelerini kolaylıkla taşıyabilmek için Meydan Parkı' nın yanından Ayasofya Mahallesi' ne doğru bugün Maraş Caddesi olarak adlandırılan geniş bir cadde açmışlardır. (Tarakçıoğlu,1986.)

Ruslar tarafından inşa edilen yolların sayısı çoğaltılabilir. Nitekim Tarakçıoğlu Rusların şehri sahile göre oldukça derinde ve yüksek noktada doğu batı yönünde bağlamayı amaçlayan başka bir yol daha inşa ettiklerinden, ancak bu yolun ilgisizlik yüzünden yok olduğundan söz etmektedir. Asıl dikkat çekici olan bugün benzer bir bağlantının mahalleler arasından ikincil yollarla sağlanmış olduğu gerçeğidir. Ruslar, asker ve top, mermi, yiyecek ve giyecek malzemelerini Rusya' dan çok miktarda ve hızla getirebilmek amacıyla Rus hududundan Trabzon limanına ve limandan Maçka İlçesine kadar dar bir tren yolu da inşa etmiştir. Ancak bu demiryoluna hiç kimse sahip çıkmamış, makineler, raylar sökülüp kaçırılmış, yol hiç kullanılmayarak iki-üç yıl içinde ortadan kalkmıştır. Oysa Ruslar tarafından hayata geçirilen bu proje M. Kemal'in de hayallerini süslemiş, kendisi 1924 yılında Trabzon' da yaptığı konuşmada şehri ülkenin iç kesimlerine demiryolu ile bağlama düşüncesinden bahsetmiştir. Ne yazık ki Trabzonlular var olan bu yola sahip çıkamamış ve bu proje cumhuriyet sonrasında da hayata geçirilememiştir.

Kurtuluş Savaşı' nın ardından 1923'te Cumhuriyetin ilanı ile birlikte yerli Rumlar, yapılan mübadele ile Yunanistan' a gönderilmiş, bu nüfus değişimi sonucunda bu kültüre ait mekanlar tamamen terk edilmiş ve manastırlar boşalmıştır. Bu insanlardan kalan bazı binalara Balkanlardan gelen Müslüman göçmenler yerleştirilmiş, bazı binalar da ya yöre insanlarına verilmiş ya da satılmıştır. Böylece göç ile boşalan mekanlar Türklerin kullanımına geçmiştir. Konutlar, okullar, işyerleri, bankalarla birlikte ortak yaşama mekanları kullanıcı değiştirmiş, benzer ancak farklı bir kültürü ve yaşantıyı konuk etmeye başlamıştır. Bu oluşum gerek şehirselsel gerekse yapı ölçeğinde yeni bir değişim sürecini biçimlendirmiştir.

Cumhuriyetle birlikte başlayan yeni yapılanma süreci içinde şehirlerin planlamasına önem verilmiş ve yabancı plancılar Türkiye'ye çağırılmıştır. Bu anlamda Trabzon' un

ilk imar planı çalışmaları 1937-1938 yıllarında Fransız plancı Lambert tarafından yapılmıştır.

Lambert 1937'de geldiği Trabzon' da incelemelerde bulunmuş ve şehirsel mekana ilişkin tespitlerini şu şekilde özetlemiştir: " Ulaşımın keşiştiği hiç bir meydan yok. Var olan meydan (Taksim Meydanı) daha ziyade güzel bir dinlenme bahçesi niteliğinde,Türk aleminin,dünyasının özelliklerinden biri olan beden belkemiğini oluşturacak bir caddesi bulunmamaktadır. Dağınık bir ticaret,dağınık dükkanlar, modern iş merkezlerinin bulunmaması. Toplumun görevlerini yüklenemeyecek kadar az bir nüfus ve kamu hizmetlerinde bu ekonomiyi önleyecek şekilde dağınık bir yerleşim, 3 ve 4 katlı kare biçiminde sağlam evlerden kulübelere kadar çeşitli nitelikte yapılar. Bunlar güzel bir evre içinde konumları ile ziyaretçileri hayran bırakmaktadır. (Deniz manzarası, güzel bahçeler, ekler ve ağaç glgelikleri) Fakat halk bundan yararlanamamaktadır. Zira dolaştıkları yerler duvarlarla çevrili durumdadır. Buna karşın Güzel Hisar ve batıya doğru kıyıya inen kahvelerde şehirde yaşayanlar manzaradan yararlanabilmekte ve eğlenebilmektedir." (Aysu,1982).

Lambert bu tespitleri ardından 60.000 nüfuslu bir şehir planı nerisi geliştirmiştir. İlk raporda şehrin ulaşım ağının yetersizliğinin yeni yollarla ve genişletmelerle giderilmesi, limanın inşa edilmesi, şehrin doğusunda Erzurum ili ve limanla bağlantısı sağlanmış bir sanayi bölgesinin oluşturulması, şehrin batısında yeni bir şehir kurulması, varolan eski şehrin sağlıklı bir yaşantıya kavuşturulması için denize dik yeşil kanalların düzenlenmesi ve bu yeşil sistem içinde özellikle dini, askeri ve anıtsal eski eser niteliğindeki yapıların yer alması, yine bu yeşil sistemi içine halkın deniz ile ilişkisini sağlayıcı manzara noktaları, terasların yapılması, yol ve inşaat yönetmeliklerinin hazırlanması, plan uygulama programlarının yapılması, olanak varsa maliyet etüdünün yapılması ve Türk elemanlardan oluşan belediye plan bürosunun kurulması gibi öneriler yer almaktadır. (Aysu,1982).

Abidevi bir şehir merkezi meydanı yaratmak; doğudan batıya denize paralel yeni yollar düzenlemek ve doğu batı yönünde gelişen Maraş Caddesi' ni büyük bir ana cadde haline getirmek; kuzey güney yönünde yollar düzenlemek, şehrin bu kısımlarının havalanmasını sağlayacak yeni bağlantılar, görüş noktaları oluşturmak; batıda yeni bir şehir kurarak bu yeni yerleşmenin mevcut şehirden ayrı olarak ele alınmasını sağlamak; serbest alanlar; parklar; manzara noktaları oluşturmak; plajlar, lokantalar gibi tesislerle sahil şeridini şehir yaşamına kazandırmak, mahalle kültür merkezleri kurmak ve arkeolojik alanları korumak bu planın ana ilkelerini oluşturmaktadır.(Lambert,1941.). zbilen ve Okman'a göre

Lambert Trabzon'da bahçe yapı ilişkisini koruyan,manzaraya açılmayı önemle vurgulayan bir yapılaşma önerisi de getirmiştir. (Özbilen ve Okman,1990.).

Aydemir' e göre plan dönemi sonucunda bu ana karalar tümüyle uygulanmış ancak şehir içinde planlanan dinlenme alanlarının çoğu doğu-batı yönünde açılması düşünülen yeni yollar gerçekleştirilememiştir. (Aydemir,1989.) Sahil yolu ise Lambert'in öngördüğünden farklı biçimde devlet karayolu olarak gelişmiştir. Ne yazık ki bu yol sahilin doğal yapısına oldukça zarar verecek ve ayrıca şehir, şehir yaşamı ve deniz arasındaki ilişkiyi de koparacaktır.

1923'ten 1950'lere kadar Trabzon'daki nüfus artışı eldeki konut stoku ile karşılanabilmiş, yeni konut gereksinmesi duyulmamıştır. Bu süreç 1950' li yıllarda kırdan şehre yaşanan büyük göç hareketine dek sürmüştür. 1959 yılında şehirde konut tipolojilerini etkileyen bir başka gelişme yaşanmış, bölgede Amerikan askeri üssü kurulmuştur. Şehre yerleşen 200 dolayındaki askeri personelin konut tercihleri konut sektöründeki gelişmeleri de derinden etkilemiştir. Tek aile evleri yerine apartmanlar tercih edilmeye başlamıştır. Değişen yaşam şekilleri, ekonomik koşullar ve şehir merkezinde kullanılabilir toprağın az ve kıymetli oluşu gibi nedenlerle bu tür bir gelişim hızlanarak sürmüş ve sonuçta konut alanlar, var olan şehirselleşme formu zedeleyecek şekilde oldukça yoğun ve düzensiz bir şekilde biçimlenmeye başlamıştır.

1970 Ve Sonrasında Hızlı Şehirleşmenin Etkileri

Özbilen ve Okman 1960' lı yıllara kadar Trabzon' un şehirselleşme ve yapısal mekan karakteristiklerini şu şekilde özetlemektedir: “ Bir sahil şeridi olması ve engebeli bir arazide yerleşmesi nedeniyle, Trabzon'da deniz öteden beri odak noktası olmuştur. Şehirdeki platolar boyunca doğu-batı doğrultusundaki arterlerin yanı sıra, şehir denize dik inen yollarla ve ara sokaklarla denizle kuvvetli bir ilişki kura gelmiştir. Bu ara sokaklar, şehrin topografyasıyla uyum içinde kıvrılarak, Arnavut kaldırımı döşemeleriyle, çeşmeleriyle komşuluk ilişkilerinin kurulduğu anlamlı mekanlar oluşturmaktadır. Yapılar eğimden faydalanarak kademeli bir biçimde yamaçlara yerleşmiş ve birbiri üzerinden manzaraya açılarak, denizle görsel açıdan son derece olumlu olan bağlantıyı sağlamışlardır. Bu kademeli yerleşim rutubetli olan bölgede rüzgarı içine alarak, şehir iklimasının çözümlenmesine de olanak sağlamıştır. Yapılar kültürel varlığımızın bir simgesi olan bahçelerle çevrilidir. İnsanlar bu bahçelerdeki yeşille iç içe yaşamaktadırlar. Çatılar bölgenin fazla yağış alması nedeniyle, tümüyle kırma çatıdır. Çatısız ev görülmeyen Trabzon' da çatı arası odaları ve alınlıklarıyla son derece güzel bir birliktelik göze çarpmaktadır.

Yılların getirdiği birikimle kültürümüzü yansıtan insancıl oranlar, yapı cephesinde kendini bariz bir şekilde penceresiyle, çıkmasıyla göstermektedir. Yapılar boyutlarıyla, bitmiş çatılarıyla, cephe doluluk-boşluk oranlarıyla şehir içinde ayrı bir düzende yan yana gelmiştir.”(Özbilen ve Okman,1990). Bütün anlatımlardan sözü edilen yıllara dek şehirde mimari bütünlük ve çeşitlilik yansıtan bir silüetin var olduğu anlaşılmaktadır.

Bu mevcut şehir dokusu içinde önemli değişiklikler hızlı şehirleşme ile kendini gösterecektir. Trabzon’ un fiziki yapısındaki ilk önemli değişme sahilten geçirilen devlet karayolunun 1960’da yapılmasıyla başlamıştır. Yol 1964 yılında tamamlandığında deniz ile şehir arasındaki ilişki önemli ölçüde koparılmıştır. Şehirlerarası yolu oluşturan bu arterin yapılmasıyla şehrin yükü önemli ölçüde sahile kaymış, kıyı şeridinde yoğunlaşma artmış,sahile paralel bir dizi şeklinde çok katlı yapılar inşa edilirken, denize bakan eski Trabzon evlerinden kalanlar da yıkılarak hiçbir kimliği olmayan yüksek apartmanlara dönüştürülmüştür.

1970 yılına kadar yürürlükte kalan Lambert planı yerini, 1968’de İller Bankası’nın Trabzon şehri için açtığı yarışma ile elde edilen ve 1970 yılında onanan plana bırakmıştır. İ. Bayhan, R. Şenvardar, H. Kaptan ve E. Aysu tarafından tasarlanan bu proje 140.000 nüfuslu bir şehir planı önerisini içermektedir. Şehrin doğrusal olarak gelişme eğilimi nedeni ile proje kapsamında şehrin doğu-batı doğrultusundaki çalışma alanlarını güneyden geçerek konut alanlarına bağlayan “Tanjant Yol” adında yeni bir ana arter önerilmiştir. (Aysu,1977). Bu yolun topoğrafik veriler ışığında ve Orta-İç kale tarihi yerleşimini zedelemekten,onun güneyinden geçilerek yapımı planlanmıştır. Tarihi şehir dokusunun “protokol alanı” ilan edilerek korunması amaçlanmıştır.

Özbilen ve Okman’ a göre bu ikinci planın yürürlüğe girmesiyle Trabzon’ un fiziki yapısı süratle değişmeye başlamıştır. (Özbilen ve Okman,1990). 1970’lere kadar doğal ve kültürel yapısıyla uyuma gösteren şehir, merkez mahallelerinde önerilen bitişik nizam yapılaşma ile önemli ölçüde bozulmuştur. Son plan ile bahçe içlerinde yer alan yapısal yoğunluk yol tarafına alınmış ve bahçelerin iç tarafta bitişik olarak oluşması önerilmiştir. Çok rutubetli ve yağışlı şehirde bu öneri ile hava sirkülasyonu önlenmiş, denetimsiz gelişen iç bahçeler, kaçak yükselmeler ve yatay tecavüzlerle evlerin arkasında bulunan kullanılmayan alanlar ortaya çıkarmıştır. Bitişik nizamdaki yapılaşma ile oluşturulan yeni şehirsiz doku, teraslamalarla yapılan birbiri üzerinden denize yöneten eski dokuyla tamamen kontrast oluşturmuştur.

Var olan yolların şehrin trafiğini taşımakta yetersiz kalması nedeniyle önerilen “Tanjant Yol”, şehrin gelişimine yön veren önemli bir planlama kararı olmakla birlikte, gerek bu yolun uygulanması aşamasında üretilen projeler, gerekse izlenen süreç ve yaklaşımlar büyük bir tartışma konusu olmuştur. Aysu, sözü edilen planlama çalışmalarında “Tanjant Yol” olarak adlandırılan bu yeni ana arterin, Orta-İç-Kale tarihi yerleşiminin güneyinden iki viyadük ve bir tünelle geçirildiğini, böylece tarihi dokunun yoğun trafikten arındırıldığını ifade etmektedir. (Aysu,1977). Ancak karayollarınca yapılan etütlerde bu planlama kararlarının tersine yolun güneyinden geçirilmesi ekonomik nedenlerle gereksiz bulunmuş, hazırlanan projede yolun Orta-İç Kale tarihi yerleşiminin tam ortasından ve tarihi duvarlar üzerinden geçirilmesi ön görülmüştür. sahilden Erzurum Caddesi ile Taksim Meydanı’na, Hacıkasım üzerinden Ortahisar’ a bağlanması planlanan yol güzergahı üzerinde mevcut şehir dokusunun düşüncesizce temizlenmek istenmesi, tarihi şehir dokusunda yapılacak bu denli ağır tahribat, mimarlar ve şehir plancıları arasında tartışmalara neden olmuş ve son yirmi yıl içinde şehir duvarları ile kimi tarihi binaları korumak ve bu projenin gerçekleşmesini önlemek için sayısız girişimde bulunulmuştur.

Kaynak yetersizliği, “Tanjant Yol”un yapımını uzun yıllar ertelemiştir. 1990’larda, yolun ancak batı bölgelerinden tarihi dokuya dek uzanan bir kısmı tamamlanabilmiştir. Son bir yıl içerisinde ise liman bölgesinden Taksim Meydanı’na dek uzanan kısmın yapımına hız verilmiştir. Bu amaçla Erzurum Caddesi’nin denize bakan tarafı büyük ölçüde temizlenmiş, Çömlekçi Mahallesi’ nin üst kısmında yer alan şehir dokusu yıkılarak ortadan kaldırılmıştır. Eskiden denizden bakıldığında görülen birbiri üzerinden denize açılan cumbalı evler şimdi yerlerini ayaklar üzerinde yükselen iki büyük viyadüke bırakmıştır. Erzurum Caddesi üzerinde büyük çabalar sonucu ayakta kalabilen birkaç taş bina şimdi sessiz,terkedilmiş, iki yandan büyük yollarla sarılmış birer dekor gibi durmaktadır. Taksim Meydanı’ na kadar ilerleyen yolun tarihi dokuya dek şehir içinden uzanacağı düşünülürse bu yıkımların süreceği ve şehrin bu kısmının da tamamen ortadan kaldıracağı açıktır. Yitip giden sadece yapılar değil, bir şehrin geçmişi, belleği, kültürü olduğu şüphesizdir.

1960’lı yıllara kadar şehrsel dokusunu büyük ölçüde koruyan Trabzon’ un 2000’ li yıllara gelindiğinde oldukça değiştiği ve geçmişten oldukça farklı bir görünüm kazandığı gerçektir. Şehir bir yandan günün gereklerini karşılamak üzere modern çağın mimari eserleriyle donatılmış ancak var olan değerler, Trabzon’ un kendine özgü şehrsel karakteristikleri korunamamıştır. Şehrin doğu-batı doğrultusunda sahil

şeridinde yoğunlaşan gelişim,şehrin kimliğini değiştirmiştir, Türkiye' nin herhangi bir yöresinde sıkça görebileceğimiz bir şehir yapısı ortaya çıkarmıştır. Çok katlı yapılaşma sadece sözü edilen sahil şeridinde değil aynı zamanda geleneksel köy evlerinin yer aldığını yüksek kesimlerdeki fındık bahçelerinin büyük bir bölümü de kat sayısı 15' i bulanan apartmanlarla kaplanmıştır.

“Tanjant Yolu”nun şehrin batısını tarihi şehre bağlayan kısmının bitirilmesiyle hem bu yol üzerinde hem de şehrin batı bölümünde çok katlı apartmanlardan oluşan yeni bir gelişim ortaya çıkmıştır. Eski dokunun büyük bir bölümü ise, uygulanan planlarla, politik düşüncelerle, uzman kişilerin, belediyelerin ve halkın ilgisizliği, bilgisizliği nedeniyle korunamamıştır. Tarihi şehir içindeki pek çok yapı bakımsızlıktan yanarak ya da istenerek ortadan kaldırılmış, yerlerine son derece kötü yapılar getirilmiştir. Burada en üzücü olan bu yapıların bu konuda eğitim almış uzman kişilerin onayıyla onların elinde çıkmış olmasıdır. Arnavut kaldırımlı sokaklar hızla asfaltlanmış, Üniversite' nin önderliğinde Orta Hisar şehir surları üzerindeki evlerin restorasyonuna yönelik girişimler ne yazık ki bu bölümde sınırlı kalmıştır. 1960'lı yıllara kadar portakal bahçeleri ile dolu olan sur yanındaki vadiler,yerlerini çarpık binalara, gecekondulara bırakmıştır. Dün, Zağnos ve Tabakhane Köprüsü üzerinden geçerken, portakal kokusunu içine çekip,denizi seyredenler, bugün bu köprülerden ancak beton yığınlarını seyretmektedir.

Trabzon belleğine sahip çıkamamıştır. Eski kültürlere ait çok az eser günümüze ulaşabilmiştir. Ayakta kalanlar ise ya yeni projeler uğruna ortadan kaldırılmakta ya da başka bir kültüre ait oldukları sessiz, kaderine terk edilmektedir. Bugün Trabzon' un denize hakim yamaçları üzerine itina ile yerleştirilen Kızlar Manastırı sanırım bu tür eserlere en güzel örnektir. 2000'li yıllarda yeni yolu gerçekleştirmek için şehirdeki yıkım çalışmaları,bilir kişilerin, politikacıların, halkın gözü önünde hızla sürmektedir. Tarihi albümlerde Sümer Sinemasının resmine hayranlıkla bakıp iç çekenler, o dönemde Taksim Meydanında trafik akışını rahatlatmak için yapının bir gecede yıkılmasına ses çıkarmamalarının hesabını bugünkü nesillere verememektedir. Tıpkı bugün Trabzon halkının, mimar, mühendis, plancı ve politikacıların şehirdeki bu büyük tahribatın hesabını gelecekte veremeyecekleri gibi. Evet,bu güzel şehir, bir dönemde büyük imparatorluklara büyük medeniyetlere başşehirlik yapan, büyük sultanları misafir eden bu şehir belleğini yitirmiştir.

4.2.4.1.Yaşayan Gözüyle Trabzon Şehri

1896 'da şehre gelen Deyrolle ise Trabzon'u şöyle anlatmaktadır. “Askeri tersane boyunca bozuk bir yoldan Gavur Meydanına gidilir; limandan o kadar uzak değildir.

Yeni Erzurum yolu da oradan başlar. Bir köşesinde bir camii, etrafında hanlar, kervansaraylar, bir Fransız ile bir İtalyan'ın işlettikleri bir otel vardır. Konsoloshaneler, gemi acenteleri, zengin Rum ve Ermeni tüccarları da bu civardadır. Şehrin en temiz yeridir. Pazarları ve yortu günleri, Trabzon'un Rum ve Ermenileri en güzel esvaplarını ve ziyaretlerini oradan teşhir ederler. Birkaç ağaç dikildikten sonra Trabzon'un Champs-Elüses'ı olmuştur.” (Usta,1999a). Deyrolle ve daha önce Fallmayer' in sözünü ettiği bu meydan, Gavur Meydanı, bugün de şehrin merkezi olan Taksim Meydanı olmalıdır.

Sözü edilen alıntılardan bu dönemde şehre İslam kültürüne özgü mekanlar eklenmesine, kimi yapıların kullanıcısı ile birlikte değiştirilmesi, dönüştürülmesine rağmen şehrin özgün yapısını koruduğu anlaşılmıştır. Yeni bir din ve yeni bir kültür, bu kültürün biçimlendirdiği mekanlar, bu mekanlar içindeki yaşantıyla Trabzon' un kültürel ve mimari yapısı daha da zenginleşecektir. Tarihi boyunca önemli bir liman, ticaret, kültür ve sanat merkezi olan Trabzon, Osmanlı döneminde de bu kimliğin korumuştur.

1937 yılında Trabzon'u ziyaret eden İsmail Habib “Yuttan Yazılar” adlı eserinde o yıllardaki Trabzon' u şöyle anlatmaktadır: “İskeleden sonra, dik dar, helezonlu ve ancak yaya gidip geline bir yoldan, dolan dolana caddeye çıkıyoruz. Biraz sonra Belediye Parkı meydanına vardık. Bu meydanın en solunda garba bir şose ayrılıyor, bu, transit yoludur. Meydanın en sağından denize doğru Gazi Caddesi iniyor; bu geniş, fakat ancak bir iki yüz metre boyunda. Adı büyük, kendi küçük, şehrin üç caddesi, birbirine paralel olarak şarka doğru uzanmaktadır.Şu halde bu meydan bir avuç ayası gibi ve bu avuçtan beş parmak ayrılıyor. Serçe parmak, transit şosesi, onu bırak; baş parmak, Gazi Caddesi, yeni açıldı, henüz ıssız, onu da bırak. Asıl öteki üç parmak; altta Çarşı Caddesi; yayvan taştan parke döşenmiş; ortada Maraş Caddesi, kıyılarına evlerden başka mektepler ve depolar sıralamış; üstte Uzun Sokak; memleketin en eski ve esaslı belkemiği. Birbirine paralel uzanan bu üç caddeyi, daha ince sokaklarla birbirine birleştirecek şekilde bölmüşler. Buraları parmakların mafsalları yerleri. Caddelerin ne kadar dar olduğuna bakın ki, her üçünün birden görüldüğü mafsalları yerinde, bu üç caddenin toptan genişliği, ancak kırk elli metredir. Trabzon' da evden önce cadde değil caddeden önce ev düşünölmüş. Kagir, üç katlı, oldukça yüksek evler. Bunların yüksekliği yüzünden caddeler daha dar ve caddelerin darlığı yüzünden de bunlar daha yüksek görünüyor. Hele Uzun Sokak' tan giderken kendimi bir dehlizden yürüyor sandım. Şarktan, şimalden ve kısmen garbdan denizle çevrili Trabzon'un bütün caddeleri ve sokakları denize küskün, şehrin içine girdin mi denizi kaybettin, şehirden çıkmadan

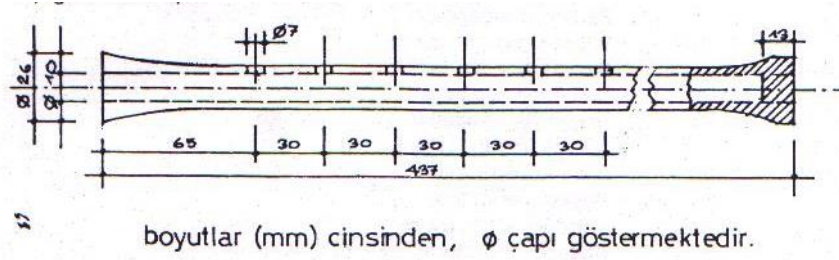
denizi göremiyorsun. Nazar değmesin diye sadece bir Gazi Caddesi açılmış, orada da nazara değecek bir şey yok!” (Usta,1999a).

4.2.5.Trabzon’un Halk Müziği

Çok hızlı oyunlar olan Trabzon Horonlarının yörede yaygın olarak kullanılan çalgıları; kemençe, davul-zurna ve kavaldır.

Bunlardan davul-zurna Trabzon’ un batısındaki ilçelerde görülmektedir, fakat türkölü oyunlara uygun değildir. Horonlar çok hızlı olduğundan, oyun ezgilerinin çıkarılabilmesi için, kısa zurna ve küçük davul kullanılmaktadır.

Trabzon’ un doğusundaki ilçelerde ise kemençeden başka kaval da çok yaygındır. Kaval hem yayla yollarında yürürken “yol havaları” nın çalınmasına uygundur, hem de horon ezgilerini gereken vurguda verebilmektedir. Ayrıca türkölü oyunlarda da kullanılabilir. Yöresel kavallar; sert bir ağaç olan şimşirden yapılmaktadır, dillidir, 40 cm ‘den uzundur ve 6 deliklidir. Bu kavalın basit resmi aşağıda verilmiştir.

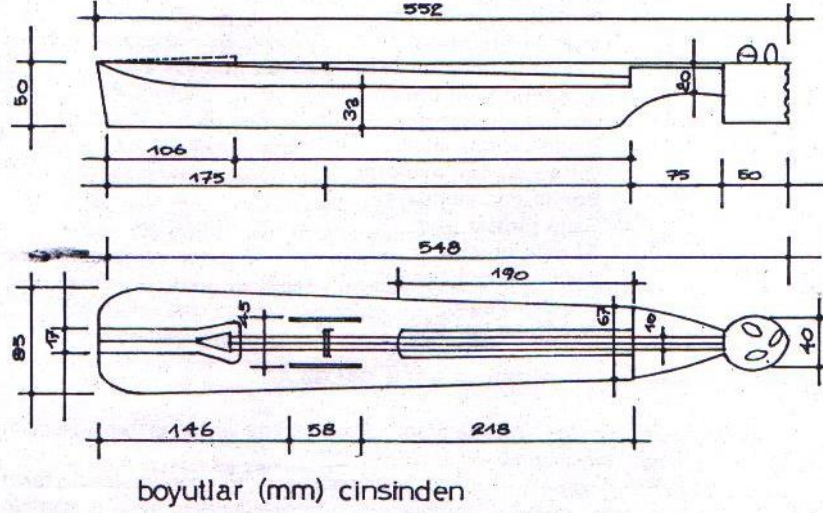
Şekil 4.17 Kaval’ın basit resmi

Yöresel kavalların boyları uzun olduğundan sesleri kalındır. Ağızdan nefes almadan burundan nefes alarak ve kesintisiz çalınması özel beceri ister.

Trabzon ilinin tüm ilçelerinde ve Doğu Karadeniz ‘de en yaygın halk çalgısı kemençe dir. Kemençe hafifliği , ayakta ve yürürken de çalınmaya uygun olması açısından kıvrak nağmeleri ile Doğu Karadeniz’in doğasına, yaşam koşullarına ve horona en uygun çalgıdır. Kemençe; boyu55-60 cm. olan üç telli ve yayla çalınan bir çalgıdır. Trabzon yöresine ait karakteristik bir kemençenin önden ve üstten görünüşleri aşağıda verilmiştir.

Kemençenin gövdesi, dut, erik, sarmaşık ve ya ardıçtan yapılır. Üstüne yapıştırılan kapak ise, köknar ağacının boyuna doğrultuda dilimlenmesiyle elde edilen ve mesire yayla evlerinin damlarında örtü olarak kullanılan hortomdan olur .Teller baş tarafta yer alan üç kulağa sarılır ve kulakların çevrilmesi ile gerilerek akort edilir. Tellek kapağın üstünde yeri iyi ayarlanmış olan eşiğe oturarak geçerler. Kapağın

altına, içeriye yerleştirilen can direği kapağın çökmesini önler. Kapağın üzerinde ayrıca 4,5 cm. aralıklı ve 6 cm. boyunda paralel iki yarık açılır.

Şekil 4.18 Trabzon'un Özgün sazı-kemençe

Kemençeler genellikle 3 tellidir. (soldan sağa re,la,mi). Soldaki tel tiz sesler verir ve zil diye adlandırılır, sağdaki tel ise kalın sesler verir ve sağır diye adlandırılır.

Kemençe yayın teller üzerine sürtülmesi ile ses çıkarır. Yay yaklaşık 50 cm. boyundaki abanoz, gül ve ya fındık çubuğuna bağlı at kuyruğu kıllarından oluşur. Yaya, sürtünme özelliğini artırmak için, reçine sürülür.

Kemençe sol elle boyunda tutulur. Sağ elle de yay gergi olarak tutularak tellerin üzerine sürtülür. Sol elin parmakları ikişer tele çeşitli konumlarda birden bastırılır ve yay ezgiye bağlı tempolarda ileri-geri hareket ettirilerek kemençe çalınır. Oturarak çalınıyorsa kemençe dize dayanabilir. Ayakta ise serbest olarak elde tutulur. Kemençe çalgıcının kulak ve el yeteneğine bağlı olarak çok zor çalınabilen bir çalgıdır. Çalınmasının öğrenilmesi ve öğretilmesi çok güçtür. Kemençenin yürekleri titreten ince yanık nağmelerini dinlemek Karadenizlilerin bitmeyen bir tutkusunu oluşturur. Kemençe horona ve türkülere ayrı bir coşku katar. Yöre halkı kemençeye özel bir değer verir ve halk türkülerinde kemençe teması sıklıkla işlenir.

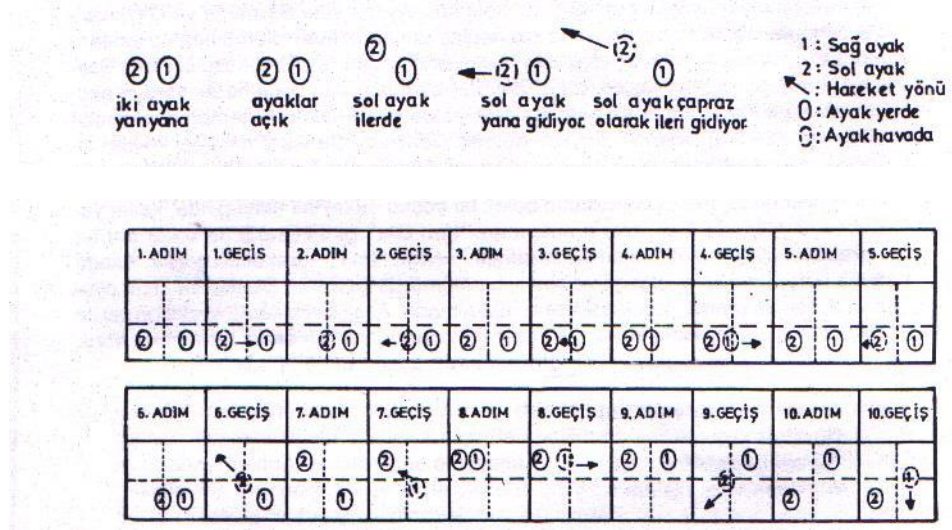
Trabzon horonlarında müzik genellikle normal oyunlarda (7/8) lik,hızlı oyunlarda ise (7/16) ıktır.

Yörede; imeceler sonunda düzenlenen eğlencelerde, düğünlerde, asker uğurlama törenlerinde, ulusal bayramlarda, yayla yollarındaki konaklama yerlerinde ve yayla şenliklerinde büyük bir coşkuyla saatlerce süren horonlar oynanır. Çok hızlı ve

yorucu özelliğine karşılık, Karadenizli horonunu bırakıp kolay kolay oyundan çıkmaz. Horonda bütün gücü ortaya koyar, kendinden geçer. Horon ancak zaman yetersizliği nedeniyle dağılır.

Trabzon yöresindeki halk oyunları genel olarak; horon kurma, düzhoron, atlama, sallama, sıksara ve seyir gibi gruplandırılır. Horon kurma süresince ve temposu hızlı olan sallama, sıksara oyunlarında türkü söylenmez. Düzhoron ve atlama oyunları oynanırken genellikle kemençe eşliğinde; koro şeklinde veya solo biçiminde oyuncular veya kemençeci tarafından türküler söylenir. Aşağıda bu türkü oyunlar ayrı ayrı incelenecektir.

Düzhoron; yörede kadın ve erkekler tarafından en yaygın biçimde oynanan sade hareketli temel horon türüdür. Oyun sıksarada olduğu gibi (10) sayıda tamamlanır. Sağ ayağın yere vurması ile başladığı düşünülürse geride (6) sayılık, ileride (4) sayılık hareket yapılır. Ayaklar üstten görünüşleri esas alınmak üzere yerdeki duruşlarına göre gibi şekillerde gösterilebilir.

Şekil 4.19 Horonun adımlarının analizi

4.2.5.1. Horonun kökeni ve kelime anlamı

Türkler, tarihin akışı içinde Orta Asya'dan batı dünyasında doğru akarken, hiç kuşkusuz sosyal kültürel özelliklerini de birlikte götürmüşlerdir. Yoğun göç dalgaları ve tutulan yeni "yurtluklar-vatan"da karşılaşılan değişik ulus ve halklarla da etkileşimde bulunmuşlardır. 1071 öncesi ve sonrasında Anadolu'ya akmaya başlayan Türk-Budun-Boy ve Oymakları çok kısa bir zaman diliminde Anadolu'yu Türkleştirip, İslamlaştırırlar. Yalnız Türkler, Anadolu'nun ötesindeki Türk ellerinde İslamiyet'i her ne kadar benimsememişlerse de eski "Gök dinleri" ya da "şamanist" inanışlarının kalıntılarını çağımıza dek yaşatabilmişlerdir. Bugün Anadolu'nun

kırsal ve dağlık kesimlerinde, Orta Asya' nın kültürel özelliklerini şamanist inanışlarını görmek mümkündür.

Oğuz Türkleri 12. yy' dan itibaren sürekli ve yoğun bir şekilde Karadeniz yöresini yurt tutmaya başlarlar. 200 yıl içerisinde bu olgu tamamlanır, tüm Karadeniz yörelerini fetheden ve Türkleştiren Oğuz Türklerinden olan "ÇEPNİLER"ir. Çepniler, bu yöreyi kıyı çizgisine paralel olarak doğu-batı yönünde fethederken Anadolu'nun iç kesimlerinden de diğer Türk boy ve oymakları Erzincan, Gümüşhane ve Harput dolaylarından sahile akmaya başlarlar. 1461 yılı başlarında iç kesimlerden gelen 100.000 Çepni Türk'ün Giresun-Trabzon arasına yerleştirildiğini, yine Yavuz Sultan Selim' in Trabzon' da, Şehzadeliği sırasında İran'da Şah İsmail' in kılıcından kaçan Akkoyunlu Türkleri' ni de Rize- Trabzon arasındaki yörelere yerleştirildiğini tarihi kaynaklardan biliyoruz. Yöreye yapılan bu tarihi göç Doğu Karadeniz' in kısa bir zaman içinde Türkleşmesini sağlar. Türkler Doğu Karadeniz bölgesine yerleştiklerinde yabancı olmadıkları bir doğa parçasıyla karşılaşır. Yöre çok engebeli, sarp, dik ve dağlıktır. Öte yandan bölgeyi kuzey yönünde baştan başa kuşatan, sürekli dalgalı ve hırçın bir deniz vardır. Bu acımasız özellikleri içeren bir doğa üzerinde mücadele veren insanların tipik, yöreye özgü Folkloru ve Halk Oyunları da böylece oluşur. Romanya'da düğünlerde oynanan halk danslarına Gagauz Türkleri 'nce "horon" denilmektedir. Yine eski bir Bulgar ve Peçenek Türklerinde varolması dikkate şayandır. Öte yandan Erzincan, Malatya, Siirt ve Afyon'da birer yerin adı "Horon"dur.

Yunan "xogós" kelimesi ile büyük bir benzerlik gösteren horonun nereden geldiği hakkında bazı fikirler ortaya atılmıştır. Bunlardan birisi Yunanlıların Karadeniz'in doğu sahillerine yerleşmiş olması, bir diğeri ise; horonun kemeçe gibi Cenevizlilerden kalmasıdır. Gerçekten Fransa'da "Carole" adı ile tanınmış bir oyun vardır ki bir halka oluşturularak oynanırdı. "Carole" kelimesini Fransızca sözlükler bozuk Latince "Carola" olarak gösteriyorlardı. Ancak, bu kelimenin diğer şekilleri olan "Harol , Horol" kelimeleri ve oyunun kalabalık oynanması dikkate alınırsa, Fransız oyunu ile Doğu Karadeniz oyunu (Horon) arasında şaşırtıcı bir benzerlik göstermektedir. O halde Yunanca "xogós" nedir?

hogós : -Hora, raks, dans Yunanca- Türkçe sözlükte;

1. Takım, grup
2. Bir kilisenin görevlilerinden oluşan kilise korusu

3. Kilise görevlilerinin kilisede durdukları yer.

Şimdi karşılaştırmaya geçelim:

a. "xogós" kelimesinde "topluluk" esas olarak görülüyor. Bu Karadeniz horonlarında da böyledir.

b. "xogós" kelimesinin üçüncü maddesi "kilise görevlilerinin kilisede durdukları yer" dir. Kelimenin bu anlamı ile Carole kelimesinin ikinci anlamı olan "Halka şeklinde oynanan oyun" arasında açıkça görülen bir ilişki vardır.

Mimari ve kuyumculukta daire teşkil eden birçok şeye ve 18. yy' da kilisedeki koro dairesine Carole deniyordu.

Yukarıdaki karşılaştırmalar gösterir ki, Horon, Carole ve "xogós" kelimeleri arasında bir anlam birliği oluşturur.

Şimdi de bunlarla ilişkili olan diğer bir kelime üstünde duralım.

Xor (hor) veya Kör -Destan söylenirken nakarat

xoroy (horoy)-Sırayla durmak (Pekarski-Yakut sözlüğü)

Esas vasıfları "topluluk" olan bu Yakutça kelimeler ile Karadeniz horonu, Fransız "carole"sı ve Yunanca "xogós" arasındaki anlam birliğini tespit ettikten sonra yukarıdaki araştırmalarımızı şöylece özetleyebiliriz: Horon, Carole, "xogós", Hor, Kör, Horoy kelimeleri birbirlerinden ayrı olmayıp, aynı Hor kökünün muhtelif şekilleridir.

Bu açıklamalarla yöredeki "horom" ve "horon " kelimelerinin kullanımı arasında benzerlik olduğu görülmektedir. Horom; mısır saplarının ve çayır (ot) 'ların 10-15 kucak bir araya getirilerek dikey durumda yığılıp, tarlada bulunan "KABAK DEVEKLERİ" ile üst kısımdan bağlanmasıdır. Başka bir deyişle daire (halka) şeklinde sıkıca bağlamaktır.

Yöre oyunlarını oynarken bir arada toplanarak sıkıca elele tutup daire halinde horon kurmalarındaki şekil ve benzerlik Horon ile Horom sözcüğünün gerek mana gerekse kelime yapısı bakımından birbirini tamamlamaktadır. Horona başlarken "Hayde bir horon kuralım" sözü, bir araya toplanıp, sıkıca birbirimize bağlanalım demekten başka bir şey değildir.

4.2.5.2.Horonların Oynandığı Yerler Ve Etkilendiği Unsurlar

Horonlar neşeli zamanlarda; Bayram, düğün, dernek, askere uğurlama ve

arkadaşlar arasında düzenlenen eğlencelerde oynanır.Yürekleri dolduran coşkular, sevinçler buralarda horona dönüşür. Nerede bir durak, bir oturak yeri varsa orası "HORONDÜZÜ" dür. üstünde horon oynanmayan tek bir düzlük yoktur Karadeniz'de... Horon Karadeniz' in soluk alış, yürek atışı, dalgalanışıdır.

Şekil 4.20 Horonun Oynandığı mekan

Horon doğa ile insanın elele, kol kola şahlanmasıdır. İneğiyle, çadırıyla, çoluğu-çocuğuyla, silahıyla, giysisiyle dağlara çıkması, yol boyunca yol havalarının kemençe ve davul-zurna eşliğinde çalınıp söylenmesi, horon oynaya oynaya yolların bitirilmesi ve yayla düzüne silah atarak, nara atarak ve tabi ki horon oynayarak (sallama ritminde) kollar halinde girmeleri, halka içinde saatlerce horon oynamaları bahara olan özlemin coşkuya dönüşmesi, dile gelmesidir.Karadeniz'e özgü horonun yapısında tarım kültürünün varlığı apaçık ortadadır. Horonda görülen öne eğilmeler ve kolların öne uzatılıp sallandırılması; tarlada kazma ile çapa yapılması gibidir. Horoncuların el tutması ve hamle yapmaları ile belcilerin "VOL ATMA" hamleleri aynıdır.

Karadeniz'de yalnız başına iş yapmak çok zor olduğundan horon; Karadenizlinin her işte elele verilmesini, birlikte çalışmaya duyduğu ihtiyacı anlatmasıdır.Doğa yapısının sert ve dağlık oluşu, denizinin ve havasının kararsızlığı horon oyunlarında göze çarpar.

4.3.URFA

4 .3.1. Urfa’ nın Tarihi

Urfa’ nın tarihsel gelişimini incelediğimizde, Trabzon’dan çok farklı kültürleri barındırdığını görüyoruz.

Kuruluş	Hititliler
M.Ö. VI.yy.	Babiller-Asurlar
M.Ö.VI.yy.	Persler
M.Ö.IV.yy.	Makedonyalılar-Selevkoslar-Hurri,Mitanlar
M.S.I.yy.	Romalılar-Partlar-Sasaniler
M.S. 395	Bizanslılar -Aramiler
M.S. VII.yy.	Müslüman Araplar
M.S. 1086	Selçuklular
M.S. 1098	Haçlılar
M.S.1146	Türk Begitiner
M.S. XIII.yy.	Memlükler-Akkoyunlular-Karakoyunlular
M.S.1516	Osmanlılar
M.S.1919	İngilizler-Fransızlar
M.S.1920	Türkler

Tablo 4.3. Urfa’nın Tarihsel Gelişimi(Arü,1998)

Urfa’ nın bilinen en eski adı Edessa, Büyük İskender sonrasına Selökidler Dönemi’ne kadar uzanmaktadır. Edessa, Makedonya Krallığı merkezinin eski bir adıdır. Urfa adının kaynağına dair çok sayıdaki rivayetin hiçbiri kesinlik kazanmamıştır. Bunlardan birinin Urfa adının Süryanice “orhai “ kelimesinden türediği Orhai’ nin ise Arapça “suyu bol” anlamına gelen Vurhai’ den kaynaklandığı yolundadır. Orhai’ nin farklı kullanışları olan Orhe, Orha gibi söylenişlerden sonra Urfa adı ortaya çıkmıştır. Bir başka rivayete göre Urhai kelimesinin Latince Orpei’

den kaynaklandığı yolundadır. Bu kelime ise “pınar” veya “kale” anlamına gelmektedir. (Maraş,1986)

İslamiyet’ten önce Urfa Persler idaresindeyken Arap yarımadasından birçok Arap kafilesi bu arada Mudar oğulları da gelip Urfa’ ya yerleşmişler, kaynaklara göre bir süre Urfa’ ya Diyar-ı Mudar adı verilmiştir. Müslüman Arap hakimiyetindeyken Urfa’ nın adı Ruha’ dır. Bugün kullanılan Urfa adının Ruha’ dan geldiği sanılmaktadır.

Yazılı tarihten önceki dönemlerde önemli olaylara sahne olmuş dünyanın en eski şehirlerinden biridir. Bazı kaynaklara göre 3000 yıllık bir şehir olduğu söylenmektedir. İslam tarihçisi Ebulfaraç’ a göre Urfa, Tufandan sonra Nuh Peygamber tarafından kurulan 18 şehirden biridir.

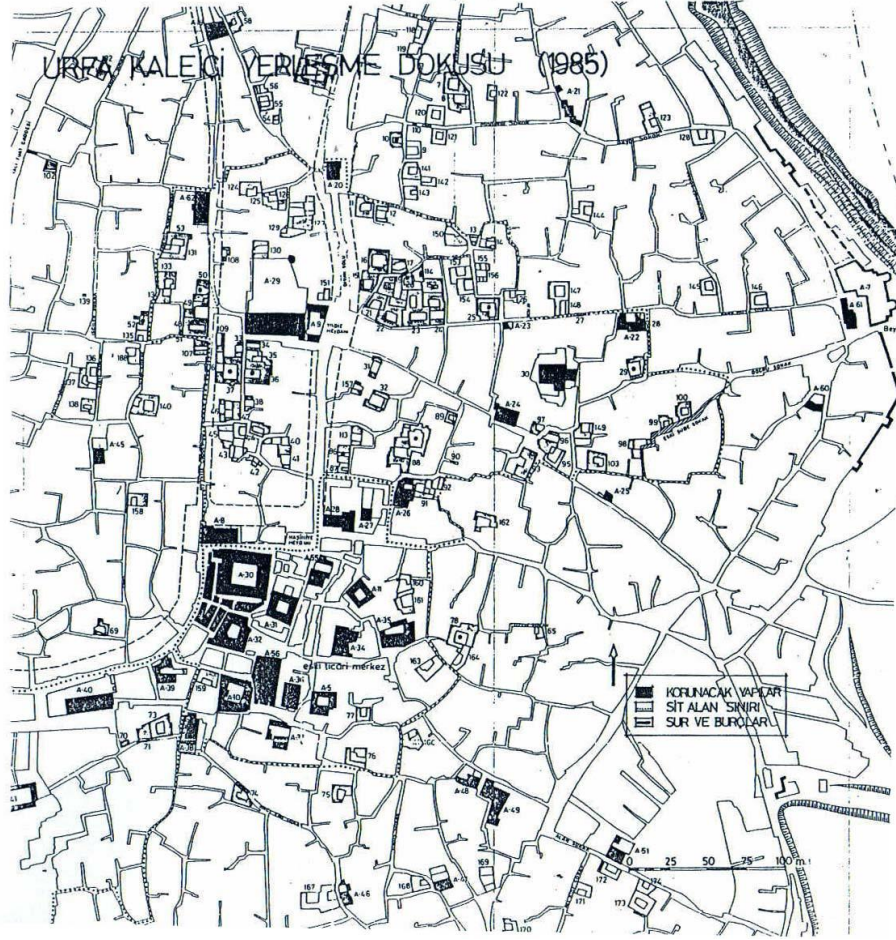
Şekil 4.21 Urfa’ dan görünüm

Başlangıç tarihi tamamen karanlık olan Urfa şehri, en eski medeniyet merkezlerindendir. Yerleşmeye elverişli tabii şartlara sahip olan ve tarihi ipek yolunun üzerinde bulunan Urfa, Anadolu ve Mezopotamya’ nın eski medeniyet merkezleri yanında, yerleşme veya istila amacıyla gelen Persler’ in Helenler’ in, Romalılar’ ın ve Bizanslılar’ ın eline geçmiş; bu zümreler şehrin ve çevrenin kültürel yapısının biçimlenmesinde etkili olmuşlardır. Daha sonra Araplar ve Türkler de bu oluşumda rol oynamışlardır.

İslam Medeniyetleri Dönemi

Urfa, ilk olarak Halife Ömer döneminde (634-644) İslam orduları tarafından ele geçirilmiştir. İslam Egemenliğinde bulunduğu süre içinde, açılan sulama kanallarıyla bereketli topraklar daha da verimli hale getirilmiş; dolayısıyla Urfa halkı da yüksek bir ekonomik seviyeye kavuşmuştur.

Emevi Halifesi Abdülmelik döneminde (685-705). Urfa, Harran ve Samsat ile birleştirilerek bir eyalet durumuna getirilmiştir. Emeviler devrinde Harran en çok gelişmiş ve bir ilim merkezi olmuştur. Emevi Halifesi II. Mervan, bu gün kalıntıları mevcut olan Harran-Ulu Camii'ni yaptırmıştır. II. Mervan'ın 750' de (Emevi-Abbasi çarpışması sonucu) öldürülmesiyle, Emevi hanedanı da tarihe karışmıştır.

Şekil 4. 22 Urfa Yerleşim Dokusu (Kaleiçi) (Kubat, 1994)

Abbasi devletinin en büyük hükümdarı Harun-ür Reşit döneminde sakin bir dönem geçiren Urfa, 809' dan sonra Harun-ür Reşit'in oğulları arasındaki mücadelelerden önemli ölçüde zarar görmüştür. Samsat'ta işlediği bir cinayet yüzünden tutuklu bulunan Amr hapisten kaçtıktan sonra, büyük bir ayaklanma başlatmıştır. Amr, Şam Valisi'nin üzerine gönderdiği orduyu bozguna uğratmıştır. Amr' ın başarısını öğrenen Nasr Bin Sabas' da bölgedeki başkaldıranlara katılmıştır. 812'de Urfa' ı Müslümanların Nasr Bin Sabas ve Amr' ı Urfa' ı Hristiyanlara karşı kışkırtmaları üzerine Hristiyanlar aralarında topladıkları parayla, Ebu Şeyh' e Urfa surlarını yaptırmışlardır. Bizanslılar 942'de Urfa üzerine saldırılar düzenleyerek şehrin bir kısmını ele geçirmişlerdir.

Selçuklular Dönemi

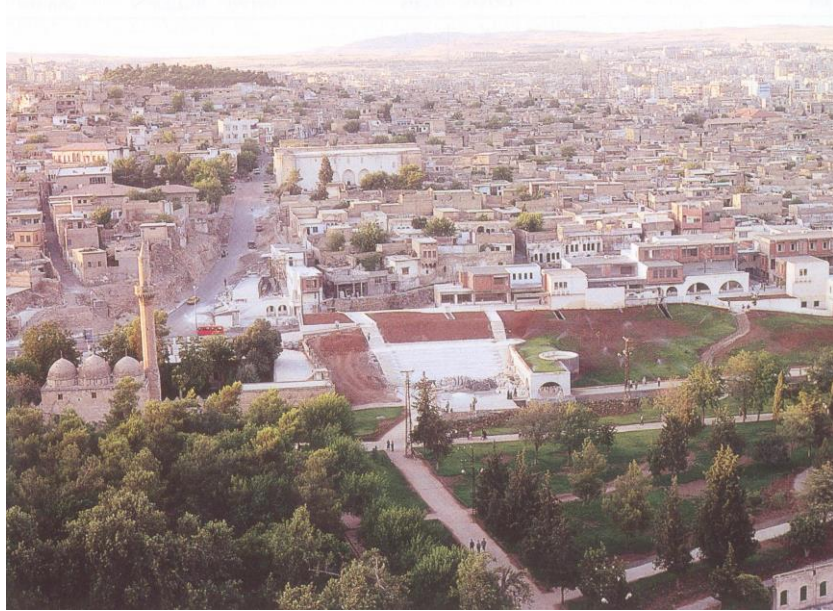
1037 de ise Urfa' yı tamamen egemenlikleri altına almış, surları ve şehri onararak yeni saldırılara karşı güçlendirmişlerdir.

Malazgirt Savaşı' ndan sonra (1071), Anadolu içlerine yayılan Selçuklular, Urfa' da kuvvetli bir etkinlik oluşturamadılar. Alparslan, Bizans hakimiyetindeki Urfa' ya gelmiş; burasını elli gün kuşatmış, fakat alamamıştır.

Malazgirt Savaşı sırasında Palu' daki Bizans kuvvetleri komutanı Philtaros savaştan sonra etrafına topladığı kuvvetlerle Maraş bölgesine yerleşmiş, Biznas devletine bağlı olmayarak ve Ermenilerin de desteğini alarak Maraş-Urfa arasındaki toprakları almıştır. Philateros 1077-78 yılında Gürcistan prensi David'in çadır muhafızı olan Abü Kapoğlu Vasil'i süzvari kuvvetleriyle gönderip Urfa' yı almıştır. Bizanslıların isteği üzerine düzenlenen haçlı seferleri sırasında Maraş yöresindeki Haçlı ordusundan ayrılan Kont Bauodin, şehir halkının desteğini kazanarak,1098'de Urfa Haçlı Kontluğu'nu kurmuştur. Ancak zamanla Urfa' da egemen olan Haçlılar iktidar kavgasına girip güçlerini yitirince, Musul Atabeği İmameddin Zengi 1144'de Urfa' yı ele geçirmiştir. 1146' da Musul Atabeği İmameddin Zengi' nin ölümünü bir fırsat olarak gören haçlılar, Ermeniler' in de yardımıyla şehre girmiş, fakat kaleyi alamamışlardır. Atabeğ Nurettin Mahmud'un yetişmesi üzerine de Urfa' dan çekilmiştir. Nurettin Mahmud' un 1174' de ölümü üzerine Urfa, II. Seyfeddin Gazi' nin yönetimi altına girmiştir. Nurettin Mahmud'un yanında yetişmiş olan Selahaddin Eyyubi 1182'de Eyyubi Devletini kurmuştur. Bu dönemde Urfa bu devletin sınırları içinde kalmıştır. Bugün Urfa'da mevcut yapılardan, Harran kapı kemeri üzerinde, Selahadin Eyyubi' nin kardeşi Melik Adil'in kitabesi bulunmaktadır. Zulmiye Camii' nin kare prizma biçimli minaresini de Melik Adil' in oğlu Melik Şerif Musa yaptırmıştır. Kızıl Kilisesi' nin temelleri üzerine yapılmış Ulu Camii ile Halil Al-Rahman Camii Eyyubiler dönemine aittir. Bu caminin minaresi, Bizanslılar dönemindeki kilisenin çan kulesidir.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin de,ülke birliğini sağlaması ve genişletmesi,Urfa'daki Eyyubi egemenliğini etkilemiştir. 1232'de Mısır Eyyubilerinin eline geçen Urfa,I. Alaaddin Keykubat tarafından Selçuklu topraklarına katıldıysa da, kısa bir süre sonra Eyyubiler'ce geri alınmıştır. 1243'de Selçuklular, Urfa yöresindeki tüm etkinliklerini yitirmişlerdir. Moğollar dönemine sık sık yağmalanan, ağır vergilerle ezilen Urfa yöresindeki Türkmen boyları, Anadolu Selçukluları' nın sona ermesinden sonra bağımsız davranmaya başlamışlardır. Timur' la birlikte Ankara Savaşı' na katılan Akkoyunlular' ın başı Karayülük Osman Bey, kendisine

başılanan Diyarbakır yöresinde Akkoyunlu devletini kurduktan sonra Urfa' yı da ele geçirmiştir. Erzincan ve Sivas bölgelerinde yaşayan Karakoyunlular 1450'de Urfa'yı zaptetmiş, 1451'de Akkoyunlular Urfa Kalesi' ni Karakoyunlular' ın elinden almıştır. Bundan sonra Urfa Kalesi, yine birçok mücadelelere sahne olmuşsa da Akkoyunlular' ın elinde kalmıştır. Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şah, Akkoyunlu Uzun Hasan ile yaptığı savaşta ölünce, Karakoyunlu Devleti yıkılmaya yüz tutmuştur. Böylece Akkoyunlular Karakoyunluların bütün topraklarına sahip olmuşlardır. Günümüzde ayakta bulunan Hasan Paşa Camii Akkoyunlu Uzun Hasan tarafından yaptırılmıştır. Safeviler' in güç kazanmasıyla etkinliklerini kaybeden Akkoyunlular,1502'de tüm Doğu Anadolu'yu Safeviler' e bırakmışlardır. 1514'de Urfayı alan Safeviler,Yavuz Sultan Selim tarafından yenilgiye uğratılmış, 1517'de ise Mardin' i ele geçiren Osmanlılar,aynı yıl Urfa' yı da topraklarına katmışlardır.

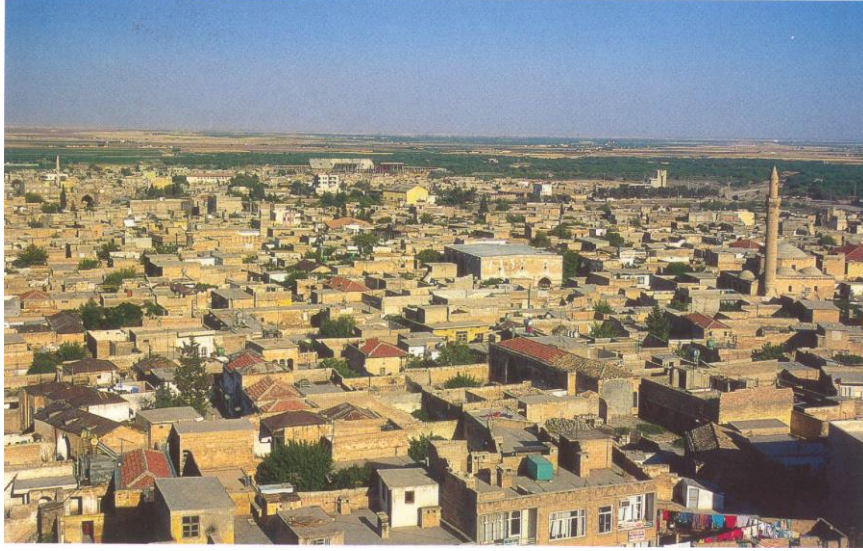
4.23 Urfa'nın genel görünümü

Osmanlılar Dönemi

Urfa, Osmanlı yönetimi altında bir süre barış içinde yaşamıştır. Celali ayaklanmaları bu barış döneminin sonu olmuştur. Bu devirde Urfa, Diyarbakır eyaletine bağlanmıştır. Urfa XVI. yy' da nüfus yoğunluğu bakımından Güneydoğu' nun dördüncü büyük şehriydi. 1518' de Urfa' daki mahalle sayısı, dördü Müslüman, biri ise Hristiyanlara ait olmak üzere beşti. 1530' da ise mahalle sayısı, beşi Müslümanların, üçü ise Hristiyanların olmak üzere sekize yükselmiştir.

Osmanlı Devleti' nin klasik döneminden sonra Urfa, Halep eyaletine bağlıydı. Bu salnameye göre, Urfa Merkez kazada toplam nüfusun %20'si Hristiyan' dı. 1873

Halep Vilayet Salnamesi' ne göre toplam nüfusun dini dağılımı şöyleydi; 45.368 Müslüman, 10.560 Hristiyan, 248 Yahudi. 1881-1882-1883 Osmanlı nüfus sayımlarının kayıtlarına göre Urfa Sancağı' nın nüfusu; 114.358'i Müslüman olmak üzere 126.776 idi. Aynı dönemde, Urfa Sancağında yaklaşık 10.000 Ermeni yaşamaktaydı.

Şekil 4.24 Kaleden Şehrin Görünüşü(1987)

Bugün Urfa 600.000 nüfuslu ve Güneydoğu Anadolu'nun büyük şehirlerinden biridir.

4.3.2. Urfa'nın Coğrafyası ve İklimi

4.3.2.1.Coğrafyası

Güneydoğu Anadolu Bölgesi' nde yer alan Urfa,36-40 ve 38-02 kuzey eylemleriyle, 37-50 ve 40-12 doğu boylamları arasında kalmaktadır.

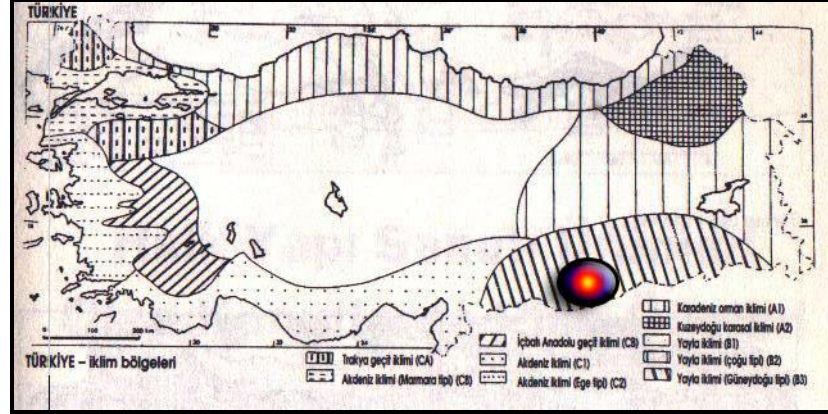
Urfa İli' nde yeryüzü şekilleri çok karmaşık değildir. İl genel olarak; ilin kuzey bölümlerini kaplayan Güneydoğu Toroslar' ın orta kesimlerinin güney etekleriyle, güneydeki geniş ovalık alanlar arasında kalan bir plato görünümündedir. Güneydoğu Toroslar' ın orta kesiminin güney etekleri il alanı içinde kalır. Bu dağlar arasında geniş düzlükler yer alır. İlin güney bölümleri bitkisel üretim bakımından büyük önem taşıyan geniş ovalarla kaplıdır.

Urfa Platosu, bir yandan Fırat Irmağı, bir yandan da Güneydoğu Toroslarla çevrilmiştir. Plato kimi kesimlerde çanaklaşmış, kimi kesimlerde ise hafifçe kubbeleşmiş biçimdedir. Kuzeyden güneye doğru, Toros Dağları' nın eteklerinden,

Mezopotomya düzlüklerine doğru alçalır. İlin güney bölümünde toplanan ovalar Kuzey Mezopotamya'nın bir uzantısı durumundadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin batı yarısında yer alan İl' in büyük bir bölümü kalkerlerle kaplıdır. Urfa şehrinin kuruluşundan bu yana işlenmesi yumuşak olan kalkerler inşaat malzemesi olarak kullanılmaktadır. Bu kalkerli dağlar üzerinde, yapı temin etmek için birçok taş ocakları açılmıştır

4.3.2.2.İklimi

Şekil 4.25 Urfa' nın İklim haritasındaki yeri

Urfa İli'nde kara iklimi egemendir. Deniz etkisinden uzak olan ilde, gece ile gündüz, yaz ile kış sıcaklık ortalamaları arasında önemli farklılıklar görülür.

Isı	Derece	Yağış	Derece	Rüzgar	Yön-Hız
Yaz Max.	45.6	Yıllık Yağmur Ort.	452.0mm	İlkbahar	
Yaz Min.	15.41	En Yağışlı Ay Ort.	104.2mm	Yaz	
Kış Max.	26.1	Yağışlı Günler Sayısı	69.1	Sonbahar	
Kış Min.	-8.0	Yılda Max. Kar Kalınlığı		Kış	
Sıcaklık Farkı(Yaz)	30.8	Karlı Günler Sayısı	2.7		
Sıcaklık Farkı(Kış)	34.1	Donlu Günler Sayısı	26.9	En Hızlı Rüzgar	
Yıllık Ortalama	18.2	Ortalama Nisbi Nem	%48	Hakim Rüzgar	

Tablo 4.4. Urfa' nın İklim Özellikleri (Arü 1998)

Yıllık yağış miktarı ve nem oranı oldukça düşüktür. İlde yazlar sıcak, kışlar soğuk geçer. Ülkenin en sıcak illerinden biridir, sıcaklığın 30 derecenin üstüne çıktığı gün sayılı 135,50 derecenin altına düştüğü donlu gün sayısı ise 24,3'tür. Egemen rüzgarlar, karayel ve günbatısı rüzgarlarıdır. Yapı malzemesi ve iklim doğal çevrenin sonucudur ve mimarinin yönlendirici birer unsurlardır

İklim, hem insan psikolojisi hem de şehir morfolojisi açısından önemlidir. İnsan açısından önemi, sıcak iklimlerde daha yavaş hareket etme olarak yorumlanabilmektedir. Urfa' nın halk müziğinde benzer ritim düşüklüğünü gözlemlemekteyiz.

4.3.3. Urfa' nın Mimari Özellikleri

Geleneksel Urfa Evlerini Oluşturan İşlevsel Birimler:

Avlu

Yılın yedi sekiz ayı boyunca yaşanan avlular, evin kapalı mekânları ve gezenekleriyle kullanım bütünlüğü içindedir. Avlu, hem biçimsel hem de işlevsel açıdan, plan oluşumundaki temel öğelerden biridir. Parsel durumuna göre kare, dikdörtgen veya yamuk planlıdır.

Eyvan

Eyvan, iklim şartlarının ortaya çıkardığı bir plan elemanıdır. Geleneksel Urfa evlerinde her iki yanına aldığı odalarla birlikte planı oluşturan ana birimdir. Eyvan, dikdörtgen planlı, yan yüzleri pencereli, arka yüzeyi kapalı ve tonozla örtülüdür. Avluya bakan yüzeyi kemerlidir.

Eyvanlar, genellikle avlu kotundan yüksekte planlanmıştır. Alt katta yer alanlara avludan üç, beş basamakla çıkılmaktadır. Üst katta yer alan eyvanların önünde “gezenek” adı verilen üstü açık teras yer alır.

Eyvani örten tonozun avluya açılan yüzü Mezopotamya ve Suriye etkisinde rozet ve palmet motifleri ile bezelidir.

3.3.3.1. Geleneksel Urfa Evlerinde Kullanılan Malzeme ve Teknik

Urfa evlerinin ana yapı malzemesi taştır. Yapı malzemesi olarak taşın seçilmesini nedeni de, yörede işlenmeye çok elverişli yumuşak bir taşın bulunması ve sıcak iklim şartlarına karşı izolasyonu sağlamasıdır.

Taş Yapı Malzemesi

Geleneksel urfa evlerinin yapımında kullanılan taşlara mahalli dilde “havara” denilmektedir. Ocaktan çıkarıldığı zaman yumuşak olduğu için işlenmeye çok müsait bulunan taşlar sonradan doğanın etkisiyle sertleşmektedir.

Ahşap Yapı Malzemesi

Avlu ve odaların kapı kanatları pencere kepenkleri ve söveleri, tavanlar ve baş odaların duvarlarında kullanılmıştır.

Ahşap, ayrıca, bazı evlerin pencere ve gezenek takalarının önünde kafes; çıkmalarda ise, çıkma ile konsollar arasında hatıl olarak “cısır” kullanılmaktadır.

Metal Yapı Malzemesi

Metal yapı malzemesi olarak döğme demir pencere, merdiven ve çizenek korkulukları ile kapı tokmaklarında kullanılmıştır. Korkuluklarda egemen motif “S” şekli olup, genel düzenleme bunun çeşitli şekillerde kullanılması ile oluşmaktadır.

Sıcak ve soğuşa önlem olarak duvarlar kalın ve yüksek tutulmuştur.

Ortası moloz, dışı kesme taş duvar yapımı Roma Mimarisi’nden kalmıştır. Bu teknik, Anadolu’da Hristiyan çağında yaygındır.

Parçalı malzeme ile büyük açıklıklar düz olarak geçilemediği için, cephelerde kemerler, örtü olarak da beşik veya çapraz tonoz kullanılmıştır. Eyvanların cepheleri, pencere ve kapı üzerleri kemerlidir.

Taşın genişliği 1 m.ye varan çıkma yapmaya elverişli olmadığından, küçük parçalar birbiri üzerinden kaydırılarak istenen genişliği ulaşılabilmektedir. bU sistemle çözümlenen çıkmaların konsollarındaki kemerler ve çeşitli motifler, mimarın stürüktür ve süslemeyi birlikte tasarlayıp çözümlendiğini göstermektedir.

4.3.3.2. Genel Plan Düzeni

Türk ailesi, yakın bir zamana kadar, birkaç kuşağı bir arada tutan bir topluluktur. Hayatını genellikle evinde geçiren kadının, günlük ev işleri, yemek pişirmek, çamaşır yıkamak, kışlık erzak hazırlamak ve bahçede çalışmaktır. Bu yüzden evde çalışma ve dinlenme bölümlerine, bahçeye, besin maddeleri için depolama yerlerine, hayvanlar için de ahırlara ihtiyaç duyulmaktadır. Anadolu’nun aynı kültür özelliklerine sahip yörelerinde ev, aile ve kadın hayatı bu tarzdadır. Böylece, ev ile aile arasındaki ilişkiler bütün bölgelerde aynı kalmakta, farklı iklimler plan biçimlenmesini etkilemektedir.

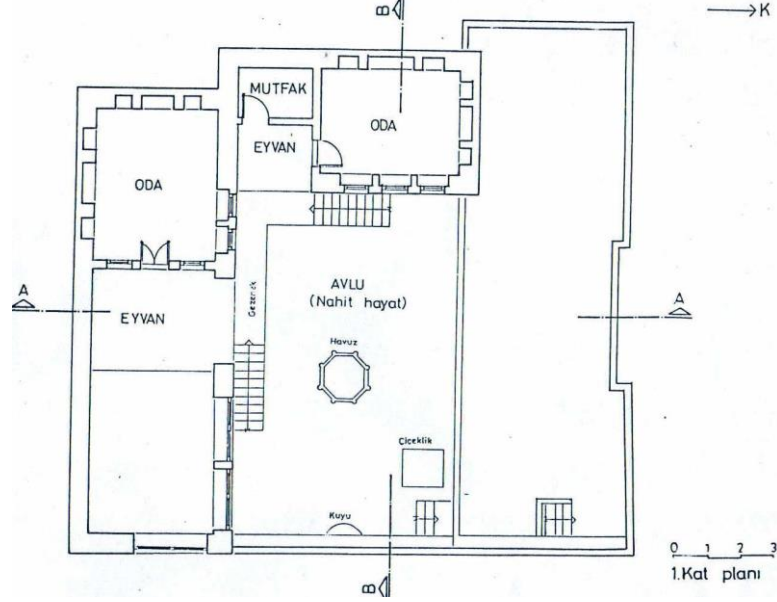
Anadolu-Türk çağı konut yapılarının tasarımında gözlenebilen en ilginç ve sürekli özellik, değişik bölgesel konut geleneklerini bir ölçüde yaklaştıran ortak bir plan motifinin varlığıdır.

İslam toplumunda aile hayatının gizliliği göz önüne alınınca evin kendi içine dönük bir iç bahçeye açılan düzene göre biçimlenmesi doğal olmuştur.

İki oda ile aralarındaki bir açık hacimden “eyvan” ve bunların önünde uzanan bir saçak altından meydana gelen plan temasının kaynağı Ortadoğu’nun eski kültür katlarındadır. İslam Mimarisi’nin oluşma çağlarında Suriye ve Irak’ta yapılan

saraylarda, Fustat kazılarında ve Mâveraü'n-Nehr'de, Ortaçağ sitlerinde birbirine yakın şekillerde karşımıza çıkan bu düzene Arapça “bayt” adı verilir.

Böyle bir şemanın o kadar uzun bir süre boyunca yaşamış olması, bu bölgelerin coğrafi koşullarına, sosyal ve ekonomik hayatına uygun, işlevsel bir niteliği olduğu göstermektedir.

Şekil 4.26 Konut Tipi Örneği

Urfa Evlerinin gelişmiş örneklerini bu şemadan çözmek mümkündür. İlkel şema oda-eyvan-oda ve önünde avluya açılan teras “gezenek” tir. Gelişmiş örnekler, değişik düzenler içinde aynı hacimlerle oluşmaktadır. Plan oluşumunda iklim de önemli bir etken olarak göze çarpmaktadır. Evler, İslâm dinine bağlı toplum yaşantısının, Kuzey Mezopotamya yapım ve süsleme tekniklerinin yöresel yapı malzeme (kalker) biçimlenmesiyle oluşmuştur. Evlerde Mezopotamya ve İran etkisi, kalın duvarlar, düz damlar ve tonoz kemer sistemi ile, Osmanlı etkisi ise, dış sofa ve avlu ile kendini gösterir.

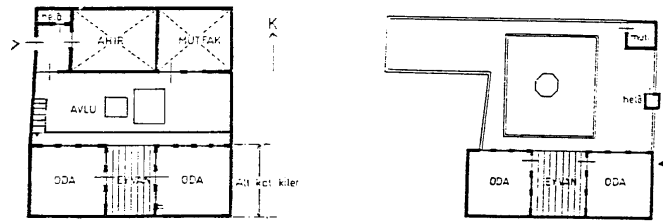
Evlerde, bir eyvanın yer aldığı örneklerde eyvan kuzey yönünde, birden fazla eyvanın yer aldığı örneklerde ise eyvanlar kuzey-güney yönlerinde planlanarak mevsimlik kullanımlara yer verilmiştir.

Urfa konut mimarisi, geneldi iç avlulu ve sokağa kapalı olarak belirtilebilir. Yapıların tasarlamasındaki en önemli husus, aile mahremiyetinden kaynaklanan haremlik ve selamlık ayırımıdır. Plan şeması, bir anlamda, o yapıda yaşayan ailenin sosya-ekonomik durumunun bir göstergesi olmaktadır.

Plan Tipleri

Urfa evleri, kare veya dikdörtgen planlı bir avlunun etrafında birimlerin sıralanmasıyla oluşmaktadır. Bu birimlerden eyvan, plan şemasını odak noktasını oluşturan ana birimdir ve planın asıl belirleyici ögesidir. Evlerde, eyvanın sayısı ve konumu bakımından bir tipoloji yapmam mümkün olabilmış ve beş ana tip tesbit edilebilmiştir.

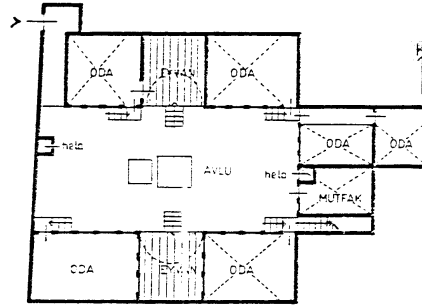
Tek Eyvanlı Tipler : Urfa evlerinde görülen en yaygın plan tipidir. Yapı bütününde eyvan tek olup her iki yanında birer oda yer almaktadır. Servis birimleri oda-eyvan-oda grubunun hem altında, hem de ya karşısında, ya da bir yanında yer alırlar.

Şekil 4.27 Tek eyvanlı tip örneği

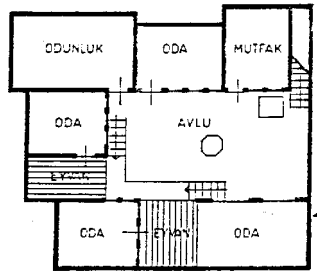
İki Eyvanlı Tipler : Yapı bütününde eyvan iki tanedir. Konumlarına göre üç tâli tip görülmektedir.

a) Eyvanların karşılıklı yer aldığı örnekler;

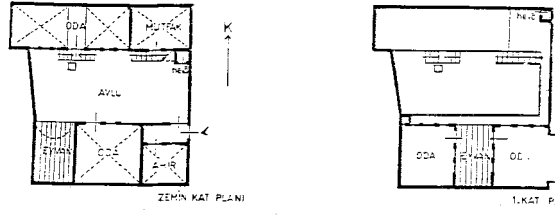
Şekil 4.28 Karşılıklı Eyvanlı tip örneği

b) Eyvanların birbirine dik cephelerde yer aldığı örnekler;

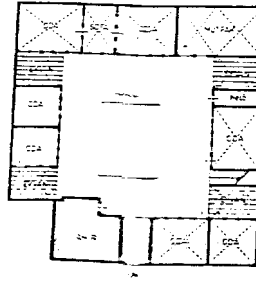
Şekil 4.29 Eyvanları birbirine dik konut tipi örneği

c) Eyvanların aynı cephede, farklı katlarda yer aldığı örnekler.

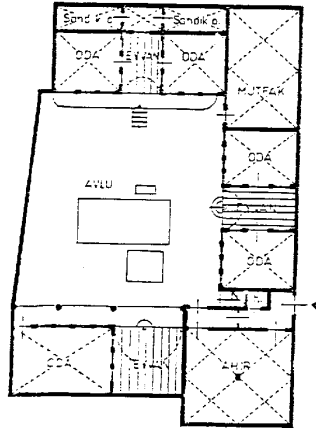
Şekil 4.30 Eyvanların aynı cephede farklı katlarda yer aldığı konut örneği

Üç Eyvanlı Tipler : Avlunun üç yanında farklı kotlarda üç eyvan bulunan bu tipteki evlerden günümüze bir örnek ulaşmıştır.

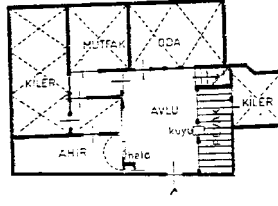
Şekil 4. 31 Üç Eyvanlı konut tipi örneği

Dört Eyvanlı Tipler : İki cephede ikişer eyvan yer almaktadır. Eyvanlar istisna olarak doğu-batı yönünde planlanmıştır ve avlu kotundan birer basamakla ayrılmaktadır.

Şekil 4. 32 Dört Eyvanlı konut tipi örneği

Eyvansız Tip : Eyvansız olan ve bünyesinde bir revakın yer aldığı bu tipin de tek örneğine sahip bulunuyoruz. Burada kuyu avlunun ortasında değil, revakın ortadaki iki ayağının arasındadır.

Şekil 4. 33 Eyvansız konut tipi örneği

Mimari Elemanlar

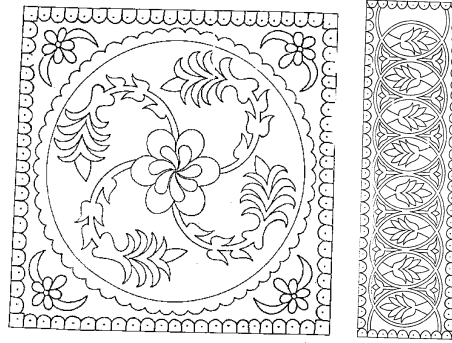
Avlu kapıları

Evlerin sokağa ulaşımını sağlayan bölümleridir. Genellikle dikdörtgen veya kare planlı, üzeri sivri veya çapraz tonozlu bir mekâna açılırlar. Kapılarda yapı malzemesi olarak ahşap kullanılmıştır.

Geneleksel Urfa evlerinin avlu kapıları tek veya çift kanatlı “çenetli” olmak üzere iki ana tip gösterirler.

Oda kapıları

Tek veya çift kanatlı olan bu kapılar basık kemerlidir. Varlıklı ailelerin oturdukları evlerin kaplı kanatları, stilize çeşitli bitkisel motifler oyularak süslenmiştir.

Şekil 4.34 Kapılardaki süslemeler

Kapı tokmakları (Kapı döğecekleri)

Avlu kapılarının üzerinde “kapı döğeciği” adı verilen ses verme elemanları yer almaktadır. Anadolu halk sanatının ve estetik zevkinin bir örneği olan kapı toknaklarını avlu kapılarının hemen hemen tümünde görmek mümkündür.

Pencereler

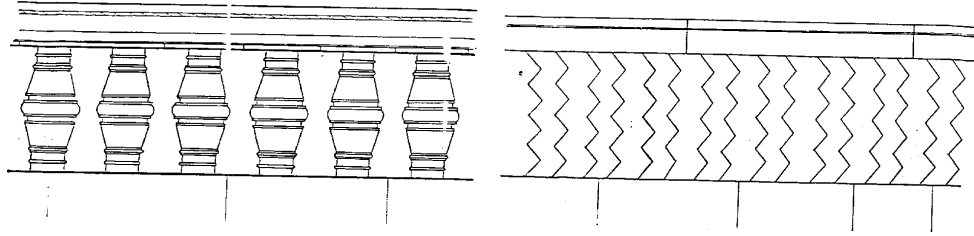
Pencere, genel olarak, yapının içine ışık ve havanın girmesini, dışarı ile görsel bağlantının sağlanmasını, hacimlerin birbirleri ile ilişki kurmalarını sağlayan

açıklıklar olarak tanımlanabilir. Pencereye mahalli dilde “taka” denilmektedir. Urfa evlerindeki pencereler düz atkılı veya çoğunlukla kemerlidir.

Korkuluklar

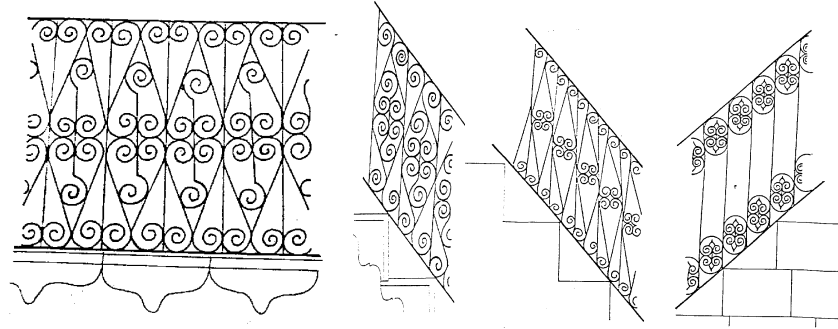
Urfa evlerinin avlu cephelerine katkıda bulunan önemli bir mimarî elemandır. Merdiven korkulukları, çoğunlukla dökme demirden, gezenek ve yazlık korkulukları ise çoğunlukla taştan yapılmıştır. Ahşap, bazı korkuluklarda madenî dikey çubukları yatay olarak bağlayan çubuklar halinde kullanılmıştır.

Taş Korkuluklar: Korkuluğu oluşturan dikey ve yatay elemanların her ikisi de taştandır ve profilleri de farklıdır. Bağlayıcı yatay eleman her tipte düz profillidir. En yaygın tipler, mahalli dilde “lokmal” denilen ile zikzak şeklinde olanıdır. Pek nadir görülen tipler ise boğumlu ve kum saati şeklinde olanlardır.

Şekil 4.35 Taş korkuluklar

Demir Korkuluklar : Demir korkuluklarda “S” motifi egemendir. Farklı tipler “S” motifinin değişik şekillerde düzenlenmesi ile elde edilmektedir. Demir korkuluğa mahalli dilde “demir çağa” denilmektedir.

Şekil 4.36 Demir korkuluklar

Su Elemanları

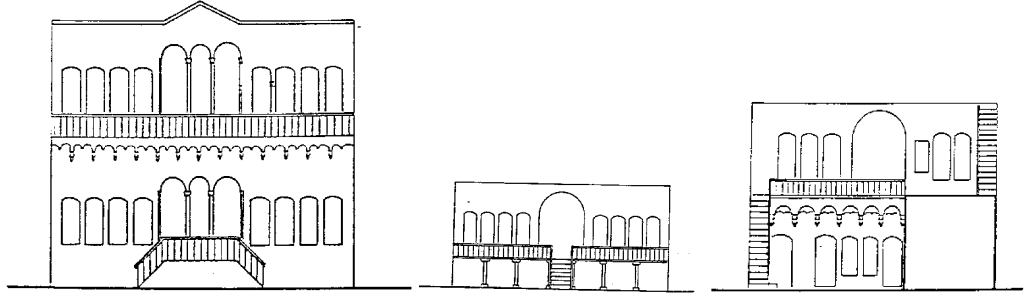
Havuzlar : Genellikle avlunun ortasında yer alan havuzlar kare, dikdörtgen, elips, dilimli, sekizgen olarak planlanmışlardır.

Çeşmeler :Zemin katlarda, genellikle kalpı arasının avluya açıldığı yerde, bazen de üst katların yazlık olarak kullanılan kısımlarında bulunan çeşmeler, üstte taştan oyma su haznesi, ortada sabun koyma yeri ve altında da taştan oyma su yalağı (curun) olmak üzere üç kısımdan oluşurlar.

Cephe Düzeni:

Urfa evlerinin sokak cepheleri yüksek ve sağır bir duvardan ibarettir. Zemin katlardaki tek açıklık, evlerin oldukça görkemli yapılmış, kemerli giriş kapılarıdır. Hacca gidenlerin evlerinin kaplılarına, bunu simgeleyen renkli resimler yaptırımları veya hazır yapılmış tabelalar asmaları da cepheye renk katan öğelerdir.Dış cephelerin sadeliğine karşı avlu cepheleri oldukça zengindir.

Eyvanlar : Planın asıl belirleyici öğesi olan eyvanın etkinliği avlu cephelerinde de görülmektedir.

Şekil 4.37 Eyvan Örnekleri

Cephe Tipleri: Urfa evlerinin cephe tipleri, oda-eyvan-oda grubunun miktarına, kat sayısına ve avlu ile olan fiziksel ilişkilerine göre düzenlenmiş olup avlu cepheleri esas alınmıştır.

Tezyinat

Ahşap Tezyinat: Saçak süslemeleri

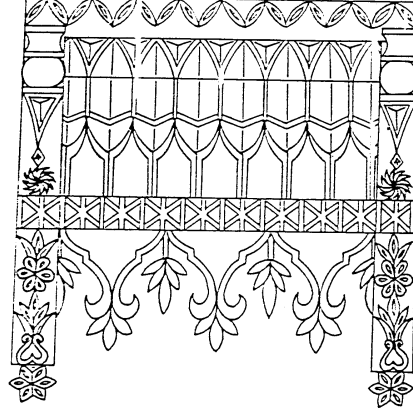
Kırma çatılı, alaturka kiremit veya çinko levha “tutya” örtülü çatıların saçlarında bulunurlar. Stilize bitki motiflerinin ahşap üzerine oyulduğu parçalar, saçak uçlarına aşağıya doğru sarkar bir şekildi bağlanmıştır.

Taş Tezyinat: Kornişler

Urfa evleri, düz damlı olduğu için saçak yoktur. Duvarların üst hizasında kornişler vardır. Bu kornişler üç tiptir;

1. Düz profil korniş,
2. Çift sıralı mukarnaslı korniş,

3. Çift sıralı mukarnaslı kornişin altında, palmet motiflerinin dikey şekilde tekrarlanması ile oluşan korniş

Şekil 4.38 Eyvan içi taş tezyinat

Rozetler:

Urfa evlerinin avluya bakan cephelerinde yaygın olarak görülen rozetler iki tip arz ederler:

Ay-yıldızlı rozetler: Altı dilimli yıldız ve ay motifinden meydana gelen bu rozetler eyvan kemerinin her iki yanında bulun

Yıldız rozetler: Sekiz kollu yıldız ve üzerindeki geometrik bezemelerden meydana gelen bu rozetler ise havalandırma pencerelerinin aralarında bulunurlar.

Rozaslar:

Altta 18, üstte 10 veya 25, üstte 16 dilimli stilize çiçek motifinden meydana gelen rozaslar evlerin cephelerinde görülürler.

Kabalar:

Urfa evlerinin avluya bakan cephelerinde, havalandırma pencerelerinin aralarında veya havuzların dış yüzlerinde yer alırlar. 14, 16, 20 dilimli olup ortalarında 8, 10, 14 dilimli stilize çiçek motifi ve bunun da ortasında, aynı sayıdaki küçük bir kabaranın yer almasıyla olmuştur. Ayrıca geometrik bezemeli olarak düzenlenmiş kabalar da bulunur.

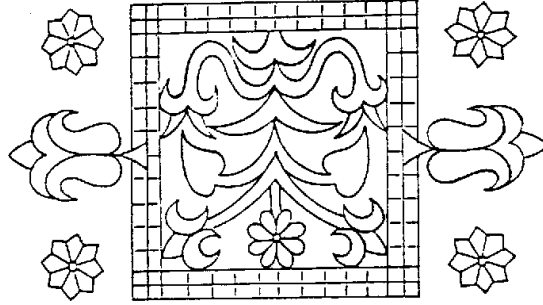
Madalyon ve daire çerçeveli bitki motifleri:

Bunlar, palmetlerin simetrik düzenlemesi ile meydana getirilmiştir. Madalyonun iki ucunda birer palmet motifi bulunmaktadır.

Daire çerçeveli olanlarında da düzenleme aynıdır. Sadece uçlarda bulunan palmetlerin, her iki yanında küçük rozasyan yer alır.

Geometrik çerçevesiz motifler

Bu süslemeler Kare, altıgen, sekizgen çerçeveler içerisinde geometrik bezemelerden veya kare çerçeve içinde sekiz yapraklı çiçek ve palmetlerin simetrik düzenlenmesinden oluşurlar. Bu sonuncu tipte, dikey kenarlarının orta eksenlerinde palmet motifleri bulunur.

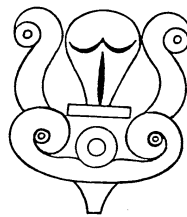
Şekil 4.39 Geometrik Çerçevesiz Motifler

Baklava dilimi şeklinde olanları da vardır. Bunların içi geometrik bezemelidir ve baklava dilimlerinin kenarlarında, küçük kabaralar yer alır.

Çerçevesiz bitki motifleri

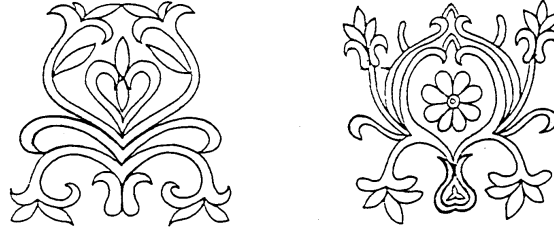
Eyvan içindeki pencerelerin üst kısımlarında bulunan serbest bitki motifleri düzenlemelerine göre dört tip gösterirler:

- a) Stilize palmet motiflerinin simetrik düzenlenmesinden meydana gelmiş olup altta agraf ile bağlanmıştır.

Şekil 4.40 Stilize palmet motifi

- b) Stilize çiçek ve palmet motiflerinin simetrik ve demet şeklinde düzenlenmesi ile oluşmuştur.
- c) Bu sonuncu tipte sap kısımları karşı karşıya gelmek üzere simetrik olarak tekrarlanması ile meydana gelmiştir.
- d) Ortasında bulunan küçük rozasın palmetlerle çevrilmesiyle oluşmuştur.

Şekil 4.41 Çerçevesiz Bitki motifleri

Sonuç olarak, konut mimarilerini ve detaylarının incelediğimizde süslemelerin önemli bir yere sahip olduklarını gözlemliyoruz. Bu halk müziğinde kıvrak gırtlak nağmeleri olarak karşımıza çıkıyor. Türküler de mimari detaylar gibi süslüdür.

4.3.4. Urfa'da Sosyal Yapı-Kültür

Urfa Bölgesi tarihin en eski medeniyet merkezlerinden biridir. Yerleşmeye elverişli tabiat şartları, yolların kavşak noktasında bulunması çeşitli kültürlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Anadolu' nun en eski medeniyetlerinin yanında bölgeye istila ve ya yerleşme amacıyla gelen Persler, Helenler, Romalılar' ın bıraktıkları kültürel miras, sonradan bölgeye gelen Araplar ve Türklere intikal ederek, tarih içinde şekillenerek günümüze intikal etmiştir.

Harran ve Edessa (Urfa) İslam medeniyetinin zamanında en önemli merkezleriydi. Halife Hz. Ömer döneminde Araplar buralara nüfus yerleştirerek yörede hakimiyet kurmuşlardır. Diyar-ı Mudar (Muzar) olarak adlandırılan Harran, Urfa, Rakka, Suruç, Birecik bölgesi Mudar Araplarından Kays kabilesinin çeşitli kollarının yurduydur. IX. ve X. yy.larda Harran ve Urfa, önemli bilim merkezleriydi. Harran' da yetişen matematikçi ve astronom el-Bettani' nin bilim tarihinde özel bir yeri vardır. XI. ve XII. yy. larda Eyyübler ve Selçuklular arasında el değiştiren bölge, bir süre askeri hizmet karşılığında Harzemliler'le ıktı edildi. Karakoyunlular ve Akkoyunluların egemenliğinde de bir süre kalan Urfa, 1517' de Osmanlı sultasına girdi. XVI. yy. ortalarında Urfa, surlarla çevrili, el sanatları gelişkin canlı bir şehirdi. Evliya Çelebi XVII.yy. ortalarında ziyaret ettiği şehirde; 2600 ev, 2 cami, 67 mescit, 3 medrese, 8 hamam, 5 han, 2 bedesten olduğunu kaydetmektedir.

Urfa' daki İslam medeniyeti dönemi yapıları, Anadolu ve Suriye mimarilerinin özelliklerini taşır. Eski bir geleneğin izlerini taşıyan Ulu Cami (mescid-ül Hamra) bunların en önemlisidir.

XIX. yy.' da şehir halkının başlıca geçim kaynağını tarım ve hayvancılık oluşturuyordu. Dokumacılık ve kuyumculuk çok gelişmişti. Kervan yollarıyla Diyarbakır ve Halep'e bağlanan Urfa' da ticari hayat oldukça canlıydı.

Cumhuriyet dönemine girildiğinde şehirdeki geleneksel öğelerin, bütün kültürel ve toplumsal yapıyı etkilediği görülmektedir. Büyük toprak mülkiyeti, aşretçilik üretim ve insan ilişkilerinin başlıca belirleyicisiydi. Sıtma ve Trohom hastalığı oldukça yaygındı. Bu dönemde Urfa' da açılan halkevi Cumhuriyetin benimsediği kültürel biçimi halka benimsetmek için çabalar göstermiştir.

1960' tan sonra kültürel değişme süreci giderek hızlanır. Tarımda makine kullanılması çok sayıda insanın köyden şehre göç etmesine sebep olmuştur. Urfa' da oluşan gecekondu alanları ve kenar mahalleler bu göçün bir neticesidir. Bu alanlarda köy kültürü ve hayat tarzı halen varlığını sürdürmektedir. 1970' lerden sonra üst gelir gruplarının yerleşme alanına dönen Atatürk Caddesi çevresinde 8-10 katlı apartmanlar ,yapılanmanın temel niteliğini oluşturmaktadır. Bu konutlarda geleneksel hayat tarzının kimi öğelerinin varlığını sürdürmesi ilgi çekicidir. Mesela apartmanlarda eskiden yapılan tek katlı ve hayatlı evlerde yapılan yufka ekmeklerin yapılması gibi. 1970' lerden sonra ulaşım imkanlarının artması sonucu il dışına il dışına artan göç, kültürel etkinliklerden birini oluşturmaktadır. Televizyon-Radyo kullanımının giderek artması sonucu ilde gözle görülür biçimdeki kültürel değişimi izlemek mümkündür.

Urfa' nın büyük merkezlere uzaklığı, elverişsiz iklim koşulları ve kökeni çok eskilere dayanan toprak mülkiyeti, yaşam biçimi önemli ölçüde etkilemiştir. Selçuklular döneminden başlayarak, aşiret ilişkileriyle iç içe geçen büyük mülkler olmuştur. Osmanlı Döneminde ise aşiret ve beyliklere içişlerinde özerklik tanınmış ve beylerin topraklar üzerindeki hakları yasallaşmıştır.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde, Urfa' daki toprak yapısına, beylerin büyük mülkiyetinin yaygın olduğu aşiret ilişkileri yanında, şeyhlik gibi dinsel kurumların etkileri de karışmıştır. Cumhuriyet Döneminde zaman zaman önlemler alınmak istenmekle birlikte,büyük toprak sahiplerinin etkinlikleri ortadan kaldırılamamıştır. 1900' larda başlayan toplumsal değişim, çok köklü olmamış; büyük mülkiyetin varlığı korunmuştur. Geleneksel yapı hemen tüm kurum ve ilişkileriyle uzun süre ayakta kalmıştır. Osmanlı Döneminden süregelen aşiret yapısı, yörede üretim ve insan ilişkilerinin, yaşama biçiminin temel belirleyicilerindendir.

Şekil 4.42 Urfa’da sosyal yapı

Geleneksel Türk aile özelliği “geniş aile” tipindedir. Geniş aileler haneyi teşkil eder. Haneyi oluşturan fertler topluluğun en aşağı iki kuşaktan oluşan ve esas olarak baba tarafı akrabalarından, baba, ana, evli oğullar, eşleri çocukları ile evlenmemiş kız ve erkek kardeşlerden ibarettir.

Urfa evlerinde göze çarpan plan karakteri toplumda görülen cinsler arasındaki ayırmadan kaynaklanmaktadır. Aile hayatında kadın, erkeğin idare ve otoritesi altında bulunur. Giyim ve kuşamlarında sosyal çevrenin etkisi ile hareket eder. Halk, dini inançlara ve örfilere çok sıkı bağlıdır. Bu bağlılık kadın ve kızların hayat tarzlarını ve giyim kuşamlarını, toplum içindeki davranışlarını sıkı ve belirli bir çerçeveye içinde sınırlandırmıştır.

Geleneksel toplumlarda kadınların sokağa elbise ile, saç baş açık çıkmaları ayıptır. Kadınların çoğu ve özellikle yaşlı ve orta yaşlılar, fotoğraflarını aldirmaktan çekinirler ve yabancı ile konuşmazlar. Kadınlar dışardan gelen erkeklerden kaçarlar ve yalnız akraba erkeklerle konuşurlar. Erkekler akraba olmayan ailelerin hanelerine giremezler. İslam dinine bağlı bu yaşam biçimi yapılar da haremlik-selamlık ayırımına sebep olmuştur.

Urfa’da XII. yy’ dan sonra, Türk-İslam Kültürü etkili olmaya başlamıştır. Ancak putperestliğe, Yahudi ve Hristiyan inançlarına ilişkin kültürlerin de oldukça köklü bir geçmişi vardır. Yöre “Peygamberler Diyarı” olarak adlandırılmaktadır. Adem ile Havva’ nın cennetten kovulduktan sonra Harran’da yaşadıklarına; toprağın ilkin Harran’ da sürüldüğüne; Nemrut’ un putlarını kıran İbrahim’in Urfa’ daki mağarada doğduğuna; yine burada yakılmaya kalkışıldığında ateşlerin göle dönüşerek Halil Ül-rahman Gölü’ nü oluşturduğuna inanılır.

Bölge halkının sosyal yaşayışına tesir eden önemli etkenlerden biri de, Eyüb Peygamber ve Şuyaib Peygamber ile Cicis Peygamber' in de bu bölgede yaşadıkları ve onlara ait olduğu söylenen yerlerin mistik duygularıdır.

Bütün bu efsaneleşmiş olaylar nedeniyle Urfa yöresi halkı bugün kendine özgü bir kültürün özelliklerini taşır. Bu köklü dinsel kültür, toplumsal ilişkilerde güçlü bir töre, dolayısı ile aile yapısında, erkek egemenliğine dayalı bir düzen oluşturmuştur. Çok eşlilik de bu düzenin bir sonucudur.

4.3.4.1. Yaşayan Gözüyle Urfa Şehri

Aile düzeni, dolayısıyla ev, şehir dokusunun hücresi olarak, şehrin sosyal ve fiziksel görüntüsünün yaratıcısı olmuştur.

Ticaret ve din sosyal hayata yön veren en önemli iki faktör olarak şehir kuruluşunda birinci derecede etkili olmuş, ve bu nedenle yerleşmelerin çekirdeğinde eski ticari merkez ve Ulu Cami yer almıştır.

Şehirde, 19.yy' da özellikle 1881 yılında 2380 ev bulunduğu, bunun 1377' sinin Müslümanlara, 1003 tanesinin Hristiyanlara ,29 tanesinin de Yahudilere ait olduğu bilinmektedir.

Evliya Çelebi; Seyahatnamesi' nde kaleyi ve şehri şöyle anlatmaktadır: "Bu kalenin ensesinde Damlacık denilen yüksek kayalık dağ vardır ki bu Nemrud' un yaylak merkeziymiş. Bu dağın yarısından göğe uzanmış yalçın bir tepe üzerinde büyük taşlarla yapılmış, sağlam duvarlı bir yüksek kaledir. Şekil itibariyle yuvarlak olup, emsalsiz bir iç kaledir. Burç ve duvarları sarp, sağlam ve müstahkemdır. Etrafında hendeği yoktur. Çünkü dört tarafı gayya kuyusu gibi yalçın kayalardır. Batı tarafa açılır gayet sağlam ve kavi bir demir kapısı vardır. Kale kapısının içi yüzünde bir cami vardır. Kale içinde olduğundan evler bağısız, bahçesiz küçük nefer evleridir. Hazreti İbrahim'i, Nemrud' un ateşe attırdığı mancınığa ait iki adet yüksek sütun bu kale içindedir. Aşağı varoştaki büyük kale dört köşe eski bir kaledir. Taşları gayet büyük olup, iç kalenin eteğindedir. Bunun da burç ve duvarları sağlamdır. Bu varoşun üç kapısı var; Bey kapısı, Bağdat tarafına,doğu tarafı açıktır. Samsat kapısı batıya açılır. Harran kapısı batıya bakar. Burası, yukarı kale gibi kayalar üzerinde olmayıp alçakta, geniş bir yerdedir. Şehrin üst kalesiyle,alttaki sur varoşunun iç ve dışında tamamı 2600 kireç ve toprak ile örtülü güzel evler vardır."

Evliya Çelebi' nin Kale' de mevcut olduğun söylediği evler, cami ve sarnıçlar yıkılmış, kale toprakla dolmuştur. Bu gün sadece iki sütun ayakta durmaktadır. Günümüzde sadece Harran kapısı ayakta kalabilmiştir. Bey kapısının ise Mahmutoğlu Kulesi diye tanınan burcu günümüze kadar gelebilmiştir.

Cuinet' ye göre;1890'larda şehrin genel görünümü, Haçlılar Döneminden kalma kimi yapılarla birlikte Müslüman ağırlıklı bir Arap karakterini yansıtmaktadır.

İbn Havkal 978'de Urfa' da 300'den fazla kilise olduğundan söz etmekte ve El-Makdisi buradaki kubbesi zengin mozaiklerle süslü piskoposluk kilisesini, dünyanın dört harika kilisesi arasında saymaktadır.

Fiziksel ve sosyal yönden İslam Şehrinin en büyük özelliği onun mahallelere bölünmesidir. Toplumdaki etnik ve dini ayrılıklar bu bölünmeyi belki de zorunlu kılmıştır. Bu dönemde yaşayan toplumun birçok etnik grubu içinde barındırması, buna uygun "mahallileşmeyi" getirmiştir. Mahalle, çeşitli meslek grupları ve hatta aşiretlerin bir arada oturma ihtiyaçlarından doğmuştur. Şehir mekanında aynı tür işler aynı sokak üzerinde yapılmaktadır. Urfa şehri günümüzde, geleneklerin egemen olduğu bir İslam şehri özelliklerine hala sahip bulunmaktadır. Kalenin kuzeydoğusunda yer alan eski ticari merkez hala canlılığını korumaktadır.

Urfa,eski şehir dokusu,güneyde kale, kuzeyde Karakoyun deresi, batıda Suruç yolu,doğuda ise Akçakale Yolu ile sınırlanmaktadır. Bu alanda 16 mahalle bulunmaktadır. Bu mahallelerin dinsel dağılımı şöyledir: Çakeri Camii 'nin güney ve g.batısı Yahudi, Nimetullah Camii' nin doğusu Süryani, Tel-fıtır Tepesi ile şehrin batı surlarından Vali Fuat Caddesine kadar uzanan bölümü Ermeni, şehrin doğusunda yer alan Nimetullah Camii' ne kadar uzanan bölüm ise Müslüman mahallesidir. Tanımlanan bu alanlardaki günümüze kadar gelebilmiş kiliseler de bu tanımlamayı doğrulamaktadır.

Fiziksel oluşum bakımından İslam dünyasının, tabii şartlarının, yapı ve şehir biçimi üzerinde önemli etkileri olmuştur. İklim şartlarına büyük önem verilerek,sıcak iklimin hüküm sürdüğü bölgede avlulu yapılara yönelinmiştir. Ayrıca, dar, gölgeli sokak, üstü kapalı pazar yeri, çeşmeler ve su yolu sevgisi, onların özenle ele alınması İslam şehrinin iklime bağlı önemli özellikleridir.

İslam geometri anlayışı, İslam şehir modellerinin ve mimarisini büyük ölçüde etkilemiştir. Karmaşık İslami modellerin çoğunda kapalı bir geometri vardır. Yani, bir bölümü düzensiz bir görünüme sahip olmakla birlikte, dörtgen, üçgen, altıgen ve çokgenlerden oluşan bir sistem olarak, bir dizi karmaşık geometrik şekil çıkarılabilir.

Şehrin kuzeydoğusunda yer alan eski ticari merkezin yakın çevresinde şehrin en büyük ve görkemli evleri vardır. Ticari merkez çevresine yayıldıkça da bu yapıların oluşturduğu doku parçalanmıştır. Merkezin yakın çevresinde yer alan bu evler, şehre yeni göçenler tarafından bölünerek kiralanmakta, depo olarak kullanılmakta ya da harap olmaya terk edilmektedir

Netice itibariyle, Urfa tarihi boyunca taşıdığı medeniyetlerden en çok İslam Medeniyetinin etkisinde kalmıştır. Halk müziği de bu medeniyetlerin özelliğini taşımaktadır. İslamiyet' in ana başlıklarından olan mahremiyet morfolojide gözlemlenmektedir. Bu kültür, halk müziğine hüznün etkisi olarak yansımıştır.

4.3.5.Urfa'nın Halk Müziği

Halay bölgesinde yer alan Urfa' da çok köklü bir halk müziği geleneği vardır. Hançere nağmeleri ve dil özellikleriyle diğer yörelerden ayrılan Urfa' da hoyratların yanında Barak ağzı ezgileri de oldukça yaygındır. Öte yandan burası her bölge oyunlarının kaynaştığı bir yer görünümündedir. Müslüman Arap ve Müslüman Türk kültürünün içiçe girerek kaynaştığı bir yapının sonucu olarak yörede, karasal-çöl ikliminin de etkisiyle oluşan bir ortamda birçok makamda ve çeşitli formlarda klasik ve halk müziği örneklerine bolca rastlamak mümkündür. Yöreden derlenen ezgiler, Urfa' da çok köklü bir müzik kültürünün olduğunu göstermektedir. Nitelikli sesleriyle dikkat Urfalılar için uzun hava okumak, türkü söylemek günlük hayatın bir parçası gibidir. Türkülerin gazellerin, hoyratların söylenişinde bir makam sırası vardır. Bu sıra o kadar kalıplaşmıştır ki buna "makam geleneği " denilmektedir. Müziğe başlangıç genellikle rast makamı ile olursa da esasında Hüseyini ve divan makamıyla açılış yapılır. Giriş makamı olarak rastla başlanmasının asıl nedeni ,pes sestten başlanması ve ilerde söylenecek tiz makamlarda sesin yorulmasını önlemek içindir. Rast makamında bir iki türküden sonra rast gazel okunur. "Mahur" makamına da girilebilir. Tekrar rasta dönülerek bu makam son bulur. İkinci olarak "nevruz" makamına girilir. .Arada "Beşiri hoyrat" okunur. Üçüncü sırada "hicaz" vardır. Meyanı yapıldıktan sonra "garip hicaz"a geçilir. "İsfahan " okunur. Mesnevi yapılır. Tekrar Hicaz'a dönülür. Hicaz'dan sonra Uşşak makamı onu da Segah makamı takip eder.

Kış geceleri yapılan sıra gezmelerinde çalınıp söylenen ezgiler "fasıl" denilen bir düzen takip eder. Önce ağır havalar, buna bağlı divanlar-hoyratlar okunur. Sonra oynak havalara geçilir.

Urfa'da hem makam hem de ayak deyimi kullanılır. Ezgilerin çoğu Garip, Kerem, Yanık Kerem, Kesik Kerem, Bağrıyanık, Muhalif Beşiri, Yahyalı Kerem, İbrahimi, İsfahan, Maya ayaklarındadır. Bunlar ince seslerden başlayarak inici bir seyir izlerler. İnce sesler feryat, yakarış içerir.

Urfa' da ağıt yakma geleneği de yaygındır. Bu ağıtlardan en ünlüsü Nezif' in ağıtıdır.

4.3.5.1.Urfa Türkülerinin Karakteristik Özellikler

Urfa, Türk Halk Müziği repertuarı açısından karakteristik bir müzik yapısına sahip illerimizden biridir. Urfa yöresi türkülerinin, diğer yörelerin türkülerinden farklı bir yapısı ve icra üslubu vardır. Türkülerin icrasında sesler; gür, parlak ve geniştir. Türkülerin duygulu ve yanık oluşu ile hançere süslemeleri ayrı özellik arz eder. Ezgiler 3 ile 12 ses arasında seyredir. Urfa türkülerinin ezgi yapıları monoton olmayıp çok inişli çıkışlı zengin ezgi motiflidir. Usul ve ritm yapısı da hayli zengindir. Gırtlak nağmeleri bir hayli fazla olduğu için, bazı istisna ve uzun havalar hariç; düz ve uzun seslerden çok, dinamik ve küçük değere haiz sesler tercih edilmiştir. Urfa Halk Müziği ezgilerinde 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10 ve 12 zamanlı ölçüler kullanılmıştır

4.3.5.2. Urfa Halk Müziğinin İcra Ortamı Ve Biçimi

Urfa' lının yaşamının her döneminde müzik mevcuttur. Düğünde, kına ve asbap gecelerinde, bayramda, dağ yatılarında, sıra gecelerinde, arkadaş toplantılarında müzik icrası vardır. Bazı esnafın kendine özgü bir hoyrat söyleyiş (Bahçeci, taşçı ve kalaycı gibi) tarzı olması, yedisinden yetmişine kadar hemen hemen her Urfa'lının müzik toplantılarına katılarak türkü, şarkı, gazel ve hoyrat söyleyebilmesi Urfa'da müziğin ne derece yaygın olduğunu bizlere göstermektedir. Gelin olacak kızın evinde yapılan ve "Kına Gecesi" adı verilen kadın eğlencelerinde, kadınlar çeşitli türküler ve maniler okuyarak geceyi şenlendirirler.

Şekil 4.43 Urfa'da "Sıra Gecesi " Örneği

Erkeklerde ise, yazın "bağ-bahçe" ve "dağ yatıları"nda; kışın ise arkadaş gruplarıyla yapılan "Sıra Geceleri"nde; düğünden bir gece önce damat için yapılan "asbap geceleri" nde makam geleneğine göre türküler ve hoyratlar okumak bir gelenektir. Urfa'da yapılan eğlence, düğün, kına ve asbap gecelerine belirli gruplar

katılıp buralarda müzik icra ederler. Eğlence meclislerinde şarkı, türkü, hoyrat ve gazel okunur. Çeşitli meclislerde müzik icra eden bu guruplara Urfa'da "Takım" adı verilir. Her takım kendi ustasının veya kurucusunun adı ile söylenir. Mesela Mukim Tahir'in, Kel Hamza'nın, Tenekeci Mahmud'un takımları gibi. Mevlüt gruplarında ise Hacı Nuri Hafız'ın, Tenekeci Mahmud'un, Halil Hafız'ın, Şih İbrahim'in, Boze'nin oğlu Ahmed'in, Kazancı Bedih'in ve Köynekçi Yehye'nin takımları gibi.

Urfa' da eskiden gelini yaya veya atla müzik grubu eşliğinde getirirlerdi; bu getirme esnasında her sokak başında bir fasıl yapılır, ünlü hoyrat okuyucuları köşe başlarında birer hoyrat okuyarak düğün alayını şenlendirirlerdi. Yine avlulu evlerde yapılan mahalli düğünlerde "Dörtlü Degenek Oyunu"nun bir bölümünde oyuncular oyunu durdurur ve en güzel hoyrat okuyanın başına mendili koyar bu hoyratçı zurna eşliğinde en yanık hoyratını okur ve o esnada evin damından erkek düğününü seyreden kadınlar da zılgıt çalarak karşılık verirler. Böylece düğün daha şenlenir, oyuncular daha bir coşkuyla oyunlarını bitirirler. Türkü okuma merakı, el sanatları ile uğraşan zanaatkarlar arasında da çok yaygındır. Culhacı (dokumacı), debbağ (derici), keçeci, tenekeci, kazancı, kazaz gibi meslekleri icra edenler hem çalışır hem de türkülerini mırıldanırlar. Simitçi bile kafasındaki simit tezgâhı ile dolaşırken hem türküsünü söyler hem de simidini satar. Bahçeci, bahçesini çapalarken bir yanık türkü ve hoyrat söylemeden edemez. Kalıpçısı, demircisi, hasılı birçok meslek erbabında çalışırken türkü ve hoyrat söyleme alışkanlığı vardır. Kadınlar beşikteki çocuklarını uyutmak için söyledikleri ninnilerin yanında bazen yanık türküler de okurlar. Urfa'da, İstanbul ve Anadolu Tasavvuf Musikisinden çok farklı nitelikleri olan bir "Dini Müsiki Geleneği"de mevcuttur. Bu repertuarın içinde okunan İlahi, Nefes ve kırık havalara Urfa'da "çifte" deyimi kullanılmaktadır. Yine bu repertuarın içinde münacat, naat, mersiye, kaside ve gazel gibi "tek" (solo) okunan eserlerde vardır. Birçok yöremizde olduğu gibi Urfa'da da sünnet ve evlenme törenlerinde veya ölüm nedeniyle mevlüt okutmak bir gelenektir. Genellikle yatsı namazından sonra tertiplenen mevlüt ve zikir gibi dini törenlere katılan tasavvuf meclislerinde, memleketin güzel sesli hafızları ve makamşinasları tef (bendir) eşliğinde okudukları dini menkıbe ve methiyeler arasında "çifte" denen ilâhilerin yanısıra gazeller ve hoyratlar da okurlar. Bilhassa genç ölümlerinde yapılan "Şivan"larda, kadınlar ölen kişiye methiyeler dizerek ağıtlar yakarak ağlar ve duygulu sözler ile orada bulunanları da ağlatır.

Halk Müziği Araçları: Tezeneli sazlardan bağlama ailesi, divan, bağlama, cura, tambura, sinek kemane(Birecik yöresinde), zurna, çeşitli boylarda kaval, davul ve darbuka olarak sayabiliriz.

4.3.5.3.Uzun Hava Üzerine

Uzun hava ya da düz hava,hava yakmak, yakım yakmak, ozan nama okumak, hava ekmek, hava asılmak, yüksek hava, avaz; çıkışmak, kazındırmak, koşma koşmak (okumak), mani okumak, uzun kayda, engin hava gibi terim ve tabirler, yurdumuzda halk musikisi çalışmalarının başladığı ilk yıllardan itibaren kullanılmış ve çeşitli bilim adamlarınca çok kereler tanımlanmaya çalışılmıştır.

Uzun hava için; Seyfettin ve Sezai Asaf (1926:3),”Bunları halk şairleri terennüm ederler ki, Avrupa musikisinde mevcut olan resitatifin mukabilidir. Bu uzun havalar, usul ile çalınmaz, her sanatkarların arzusuna göre serbestçe çalınabilir.”, Gazimihal (1982:192), “Uzun havalar: usulsüz musikilere Anadolu’da umumiyetle bu isim verilir. Muhtelif nevi’leri vardır...”, Saygun (1937:60) “...ritm tamamiyle serbest olup; kelimeler “resitatif” e müşhabil bir suretle teganni olunur.” Ataman (1953:677) ise:“Serbest ağızlar umumiyetle iki şekil gösterir. Ya resitativ’e yakın ağızlardır ki, muayyen kalıp ve ölçüde veya kadans halinde icra edilen ses gösterileri yahut da parlando rubato diyebileceğimiz tamamen serbest, yani söyleyenin kendi arzu ve zevkine göre nağmelerin uzatılıp kısaltılması tarzında (bu tabii her okuyanın yeni bir beste meydana getirmesi şeklinde bir başı boşluk olmayıp, yine muayyen bir üslup ve avazı olan bir icra tarzıdır) musiki tezahürleridir.”demektir. Sarısözen (1962:4) uzun havayı; “Ölçü ve ritim bakımından serbest olduğu halde, dizisi bilinen ve dizi içindeki seyri, belli kalıplara bağlı bulunan ezgilere “uzun hava” denilir.” Şeklinde açıklamaktadır.

Çeşitli makale kitaplarda yapılan bu tanımların dışında, Ataman ve Yönetken uzun havaları gruplara daha ayrıntılı biçimde açıklamaya çalışmışlardır. Ataman (1964) gruplamayı şu şekilde yapmaktadır. “Uzun havaların tonal ve yapı özelliklerini genel olarak aşağıdaki şekilde göstermek mümkündür. 1) Kelime Ritmine uymak suretiyle bir çeşit (Recitatif)e yakın, (parlondo Rubato), yahut (parlondo Reçitativo) diye bileceğimiz cinsten (okuyanın kendi zevkine bırakılmış, fakat belli tavır ve üslubuna uyarak çağrılan (icra edilen) serbest ölçülü ağızlar.

2) Kuruluşu birinci tip gibi, fakat sonundaki müzik cümlesini asılı bırakarak (Of), (Oy), (Vay), (Vah), gibi uzun veya kısa süren, yahut (Oy Oy), (Vah Vah), (Of Of) gibi, fakat sesle veya çalgı ile bağlantılı olanlar.

3) Yine birinci tip gibi, fakat sesle veya çalgı ile bağlantılı olanlar.

4) Yine aynı tipte, başta ortada ve sonlarda kırık hava ile bağlantıları olanlar.

5) Bu tiplere uymayan, fakat karakteristik serbest ölçülü (okuyanın keyfine tabi olmayan ağızlar.) Bu tip ezgiler tamamen ritm hisse vermemekle beraber, zaman

zaman ritme girerler.”Yönetken (1971), ölçüsüz musikileri şöyle gruplandırmaktadır:

1) Tamamen ölçüsüz uzun havalar. Bunlar saz refakati olduğu zaman da saz gene ölçüsüz çalar.

2) Aralarında, baş ve sonlarında başta orada usulsüz pasajlar olan ezgiler.”

Halk müziğinin araştırması geliştikçe, konu hakkında daha geniş, bilgi ve yaklaşımların ortaya çıktığını, ancak buna rağmen yapılan lamaların, tek başına uzun hava konusunu açıklamaya yetmediğini yen Şenel (1991) tüm söylenenlerden bir bütünlük sağlamaya çalışarak havaları şu şekilde açıklamıştır:

1)Serbest ritmlidir (Ölçüsüz, usulsüz, serbest ölçülü, serbest tartımlı tabirleri yerine)

2)Dizi ve dizi içindeki seyri belli kalıplara bağlıdır.

3)Kelime ritmine uygun veya bir heceye bir not isabet eden Resitatif (Parloando Reçitative) veya Parlando Rubato tarzıdır.

4)Ritmli ezgilerle iç içe görülebilir: a) Aralarında, baş ve sonlarında ölçülü saz kısımları pasajlar olabilir, b) Esasta kırık, fakat başta, orada usulsüz pasajlar olabilir.

5) Kuruluşu 2. maddeye uymakla birlikte, sonraki müzik cümlesini asılı bırakan ve tekrarlanan (of, vah, oy oy) gibi terennüm katmalı olabilir vs.” Araştırmacıların, uzun hava adı altında verdikleri bu örnekler, yaratıldıkları ve icra edildikleri bölgelerde değişik isimlerle anılmaktadır. Bunlar genellikle ezgi, aşık, olay, olayla ilgili şahıs, mahalli ağız, yer, ya da yöre, edebi tür, özel terimler, aşiret, vb. gibi adlarla belirtilmektedir. Yapılan çalışmalarda uzun hava örneklerinin isimlerinin verildiği, çeşit, şekil, biçim (form), ezgi, dizi ve konu gibi birbirinden farklı yaklaşımlarla değerlendirilip, ancak yeterli açıklama ve sınıflandırılmanın yapılmadığı görülmektedir. Markoff (1986) ise doktora tezinde topladığı ezgileri iki gruba ayırmıştır.

1. Vokal melodiler;

a) Bölgesel isimlere bağlı. Maya, Bozlak (Türkmen ve Afşar), Hoyrat, Barak, Yol Havası, Gurbet Havası, Yayla Havası,

b) Etnik ve kabile isimlerine bağlı: Türkmeni. Varsağı, Afşar,

c) Ağıtlar: Ağıt, Mersiye,

d) Aşıkların adlarıyla ilgili Garip, Kerem, Emralı,

e) İslami- Tasavvufi Tarikatlarla bağlı: Kalanderi,

f) Divan edebiyatından alınmış terimler: Divan Müstezat, Semai

2. Instrumental Melodiler;

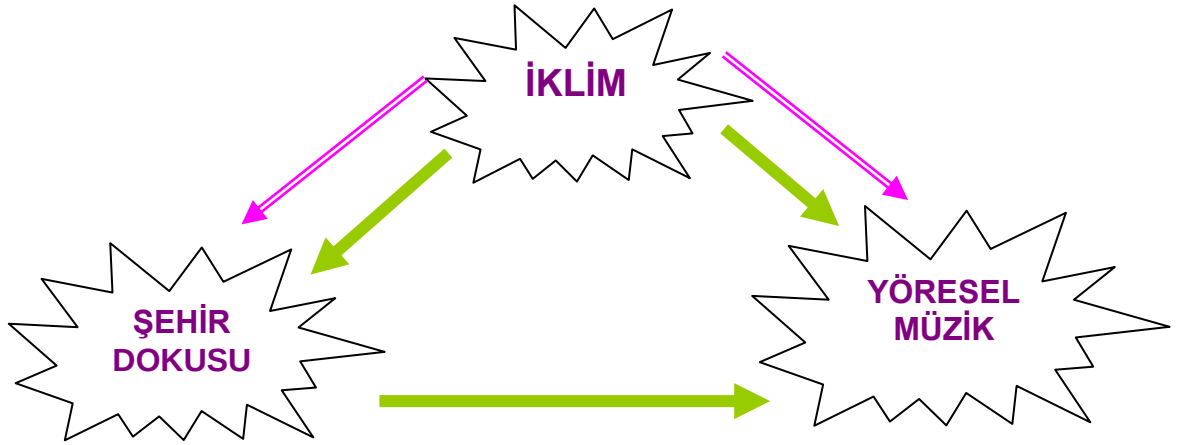
- a) Solo Instrumental: Köroğlu, Kerem, Gazel, Lavik, Karakoyun,
- b) Vokal ve Instrumental Melodiler için giriş (prel d)ve ara saz (unterl d) melodiler.: Ayak, A ı , Gezinti.”

Uzun hava Urfa yöresinin özgün halk müziği tarzıdır. Ta ıdı ı  zellikleri incelediğimizde  ehir morfolojisi ile birlikte ortak bazı özellikler ta ıdı ını gözlemleyebilmekteyiz. Bu bakış açısını destekleyen en önemli faktör uzun havaların serbest ritimidir.

5.BÖLÜM:DEĞERLENDİRMELER

5.1. İklim Farklılıklarının Müzikle İlişkilendirilmesi

Yerleşimin oluşumundaki en önemli faktörler iklim ve topografyadır. Topografya ve iklim farklılıklarından yola çıkarak bir çok şehrimizi sınıflandırabilmekteyiz. İklim şartları, topografya etkisi şehir dokusunun insan psikolojisinde yarattığı etki ve dışavurumunu kültürün bir parçası olan yöre müziklerinde bulabildiğimize göre, farklı yörelerin müziklerini de farklı şehir dokuları ile ilişkilendirip sınıflayabilmekteyiz.

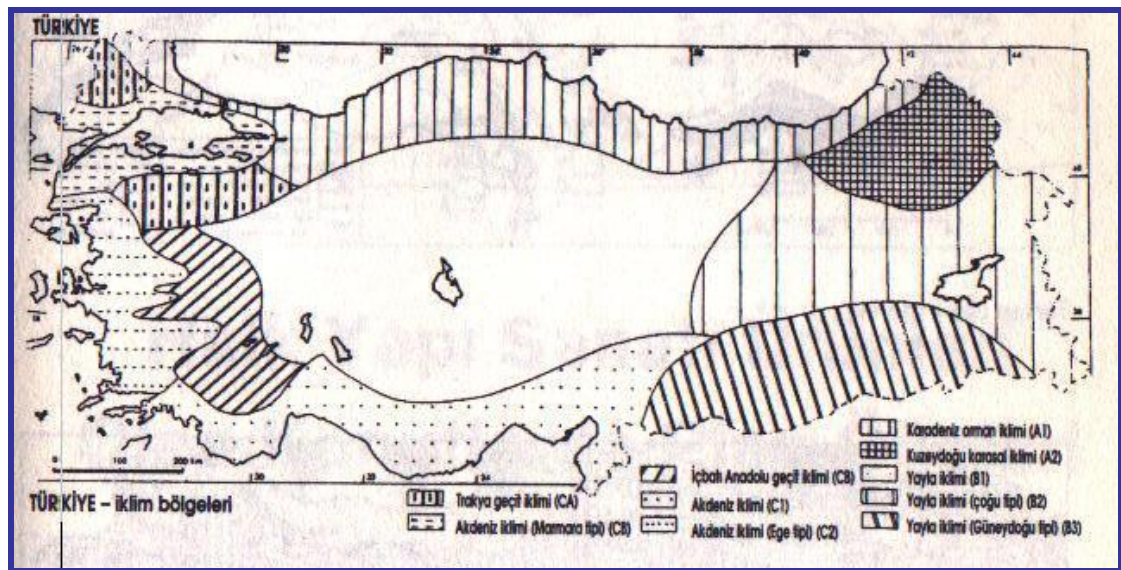
Şekil 5.1 İklimin şehir dokusu ve yöresel müzik ile ilişkisi

Yukarıdaki şemaya göre iklim; şehir dokusu ve yöre müziğini etkileyen ortak faktördür. Bu sonuç içerisine, şehir dokusunun yöresel müziği etkilediği gerçeğini almaktadır.

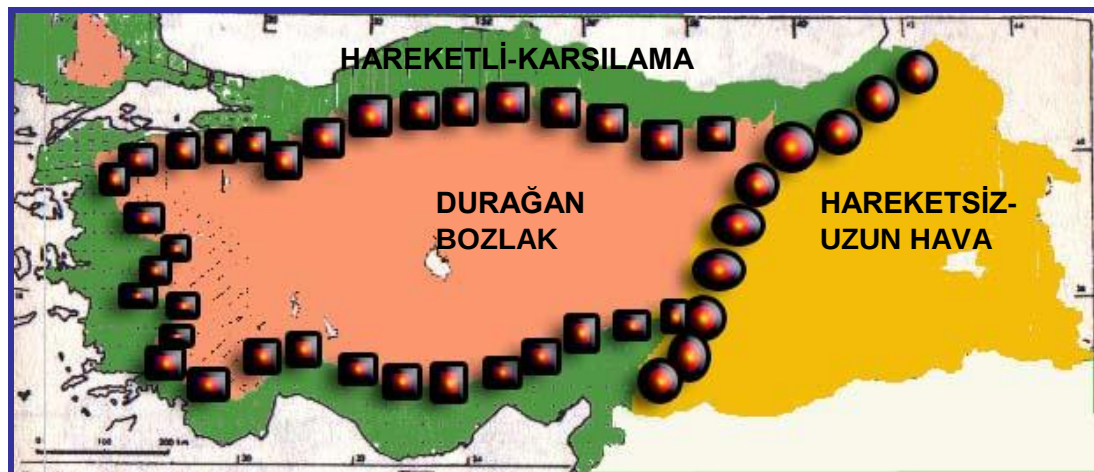
Türkiye coğrafyasın inceleyecek olursak da bu taslak bizi bazı sonuçlara götürmektedir. Türkiye' yi iklimleri ve müziklerinin yapılarına göre üç şekilde sınıflandırabiliriz.

1. Kıyı yerleşmeleri; Akdeniz iklimi, denizin coşkusu yöre müziklerine yansımıştır. Ritimlidirler. Zeybek, horon bu özellikleri taşımaktadırlar. Ritimler 2-7 arasındadır.
2. İç-Doğu Anadolu yerleşmeleri; Karasal iklim, coğrafyası müziğini etkisi altına almıştır. Geniş bozkırlar yer yer dağlarla çevrelenmiş,

3. Güneydoğu Anadolu yerleşmeleri;Yayla iklimi görülür. Sokaklar dar, insan ölçeğinde ve İslam Kültürünün bir yansıması olarak çıkmaz sokaklar bu yerleşmelerin morfolojik özellikleridir. Mahremiyet ve içe dönüklük müziklerinde hüznün olarak ortaya çıkmıştır. Ritim ağır veya serbesttir(uzun havalarda ki gibi). Ritimleri 9-10 arasındır. Uzun havalar bu tarza iyi bir örnek oluşturmaktadır.

Şekil 5.2 :İklim Haritası

Şekil 5.3 :İklimi Müzik ile ilişkilendirme

İnceleme alanımız olan Trabzon ve Urfa şehirlerini bu kriterlere göre değerlendirecek olursak; Trabzon Karadeniz iklimi, doğası ve topografyaya uygun olarak ayırık nizam gelişmiştir. Bu özellikleri barındıran mekanın içerdiği coşku, yöre

müziğine de etkili olmuştur. Topografyadaki hareketlilik aynı şekilde müzikte de gözlemlenmektedir.

Diğer alanımız Urfa’ da Güneydoğu Anadolu yayla iklimi hakimdir. İklimle bağlantılı olarak dar sokaklar, bitişik nizam yerleşim gelişmiştir. Mekanın insan üzerinde yarattığı hüznü duygusu müziklerinde de ortaya çıkmaktadır. Topografyası düzlüktür, şehrin silüeti de durgundur. Bu durgunluk yöre müziğinde de görülür.

5.2.Şehrin Fiziksel Biçimlenişinde Matematiksel Verilerin Müzikle İlişkili Olarak Değerlendirilmesi

Değişik kültürlerin etkileri ile biçimlenmiş olan yerleşme dokuları ,yöre müziklerinin özellikleri ile yorumlanarak karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir. Yerleşmelerle ve yerleşmelerin kullanımları ile ilişkili olarak mekansal dizin yöntemiyle sayısal veriler elde edilip bu sonuçlar müzik ve matematik ilişkisinden de yola çıkarak ortak değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu bakımdan farklı tarihsel sürece ve bunun sonucu olarak farklı kültür yapısına sahip olan Trabzon ve Urfa’ nın mekansal dizin yönteminde morfolojik analizlere yol gösterici olan, matematiksel verilerle yorumlanmasından elde ettiğimiz değerlerin sonuçlarındaki zıtlık, bize iki yörenin müziğinin farklılıklarını yorumlamamıza yardımcı olacaktır. Bu başlıkta , tablolarda elde edilen değerler Sayfa 18 deki matematiksel denklemler ile elde edilmiştir.

Değerler	TRABZON KALEİÇİ	URFA KALEİÇİ
Konveks Mekan Sayısı	159	349
Aksiyel Doğru Sayısı	69	230
Bina Sayısı	407	298
Yapı Adası Sayısı	21	45
Sokak Sayısı	52	200
Çıkmaz Sokak Sayısı	17	30
Yol/ Çıkmaz Sokak	3,06	6,67

Tablo 5.1. :Trabzon ve Urfa’nın Sentaktik değerleri(Kubat 1994)

Trabzon müziği dediğimizde hep karşımıza hareketli müzik çıkmaktadır. Ritimleri vardır ve ritmiktir. Serbest türküye rastlanmaz ve hüznün sadece askere gidenlerin ardından söylene türkülerdedir. Buna karşılık Urfa’ da karşımıza uzun havalar çıkmaktadır. Türkülerin serbest bölümlerinde ritim yoktur. Hareketli türkülere de pek rastlanmaz. Genel olarak hüznün içeriklidir. Bu bilgileri tazeledikten sonra yukarıdaki değerleri incelediğimizde her iki şehrin çok farklı morfolojilere sahip olduğunu anlıyoruz.

Burada Prof. Dr. Ayşe Sema Kubat’ ın *Envoirement and Planning*;24,94-123’ de yayınlanmış ve uluslararası CI literatüründe de kabul gören Anadolu Kale Şehirleri konulu makalesinde saptanan değerlerden yola çıkılmıştır. Bu çalışma da 9 şehir, karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Bu tez çalışmada, yöresel müzik kriterlerini de değerlendirmeye katarak, böylece çok farklı yapısal özellik gösteren iki şehirde, yani Trabzon ve Urfa da, araştırma yapmak hedeflenmiştir.

C : Konveks Mekan L : Aksiyel Doğrular B :Bina Sayısı I :Ada Sayısı		TRABZON	URFA
KONVEKLİKLE İLGİLİ DEĞERLER	Konveks(İç bükey) Bölünme (C/B) <i>Convex Articulation</i>	0,3907	1,1711
	Grid Konveks Deformasyonu (C/I) <i>Conveks Deformation of Grid</i>	7,5714	7,7556
	Grid Konvekslilik $(\sqrt{I+1})^2 / C$ <i>Grid Convexity</i>	0,1960	0,1702
	Konveks Halkalılık $[I/(2XC-5)]$ <i>Convex Ringiness</i>	0,0671	0,0649
AKSİYELLİKLE İLGİLİ DEĞERLER	Aksiyel Bölünme (L/B) <i>Axial Articulation</i>	0,1695	0,7718
	Konveks Mekanların Aksiyel Entegrasyonu (L/C) <i>Axial Integration of Convexity</i>	0,4340	0,6590
	Grid Aksiyellik $(\sqrt{I X2+2}) / L$ <i>Grid Axiality</i>	0,1618	0,0670
	Aksiyel Halkalılık $[I/(2XL-5)]$ <i>Axial Ringiness</i>	0,1579	0,0989
SENTAKTİK DEĞERLER	Entegrasyon-Bütünleşme <i>Integration</i>	0,9822	0,7853
	Kavranabilirlik <i>Intelligibility</i>	0,2949	0,1991

Tablo 5.2 :Trabzon ve Urfa’nın Mekansal Dizin Analizi Sonuçları(Kubat 1994)

İç Bükey bölünme değerlerini yorumlayacak olursak; Trabzon' un açık mekan dokusunda düşük bölünme olduğu (0,3907) ve Urfa' da bu değer (1,1711) gibi bir değerle daha fazla bölünmelere rastlandığını göstermektedir. Bu değerlerin yardımıyla iki şehir karşılaştırılacak olursa; Urfa daha asenkronize ve daha organiktir. Bu da şehir ritminde serbestlik olarak değerlendirilir ve Urfa' nın müziğinde serbest ritim kullanılmaktadır. Trabzon' un müziğinin ritmik oluşu bölünmenin düşüklüğü ile ilişkilendirilebilmektedir.(Tablo 5.3) Mekansal Dizin yönteminin tanımlanmasında örnek şehir olarak kullandığımız Gassin Kasabası ise İç Bükey bölünme değeri 0,912 olduğu için Urfa ve Trabzon gibi birbirinden farklı morfolojideki şehirlerin orta noktasında, belki de eşik olabilecek değerde bir şehirdir

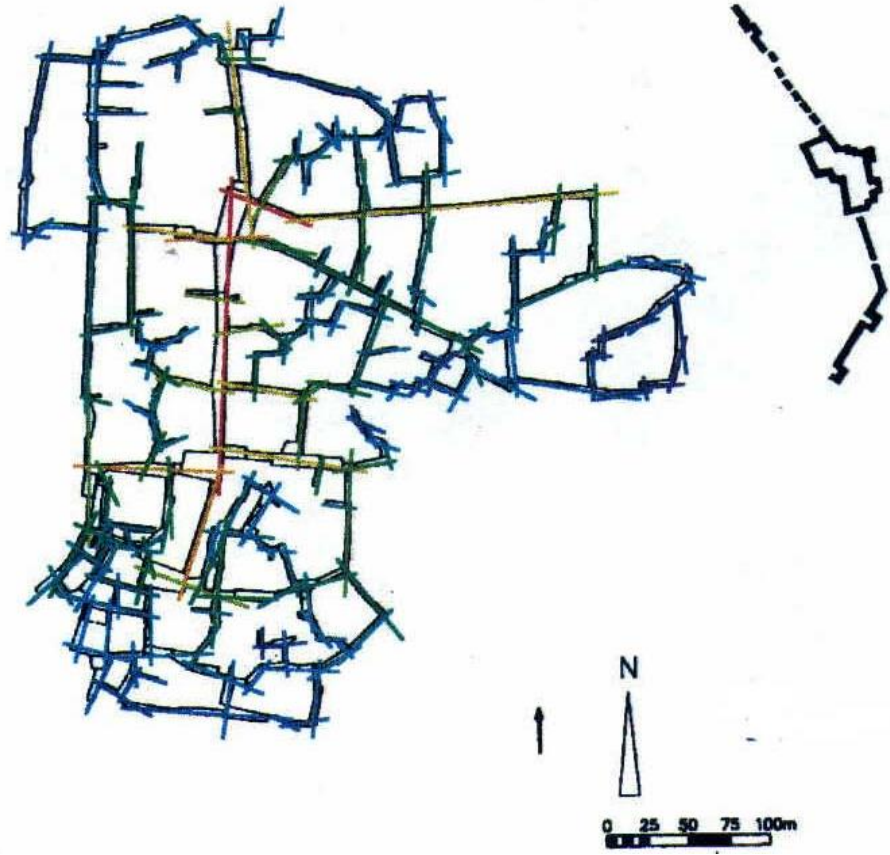
İç Bükey (Konveks) deformasyon ölçümleri ile değerlendirecek olursak, Trabzon' da (7,57) ve Urfa' da (7,75) olan bu değerler şehirlerin daha düzenli olmaları ile ilişkilidir. Sonuca göre Trabzon Urfa' ya göre daha düşük bir değere sahip ve geometrik olarak daha düzenli bir şehirdir. Urfa form olarak da geometrik olarak daha düzensiz daha serbest bir şehirdir. Müziğini ele aldığımızda aynı serbestlik müziğinde de karşımıza çıkmaktadır. Uzun havalarda da serbest ritim görülmektedir.

Aksiyel bölünme,yani konveks mekanların içinden geçirilen doğru sayısının bina sayısına oranı ile elde edilen aksiyel bölünme Urfa' da (0,7718) iken Trabzon' da (0,1695)' dir. Aynı değer, mekansal dizin yönteminin açıklamasında örnek şehir olan Gassin Kasabası' nda, (0,328) 'dir. Bu değerlere göz attığımızda Urfa ve Trabzon şehirlerinin birbirlerinden ne kadar farklı olduklarını gözlemlemiş oluyoruz. Gassin Kasabasında ki aksiyel bölünme değeri neredeyse her iki şehrin ortalama değerine yakın bir değerdir.

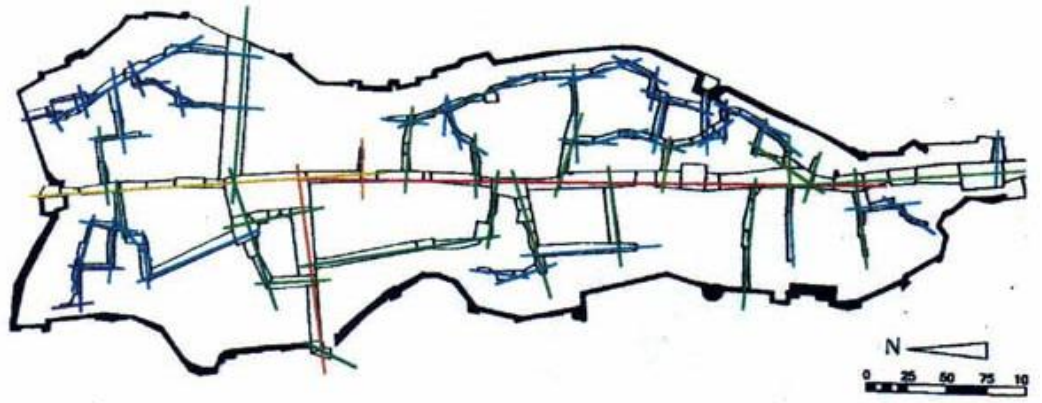
Dik açılı yapı adalarının oluşturduğu bir sistemi tanımlayan grid sistemden, ne ölçüde bozulmalar olduğunu saptamak üzere, mekansal dizin yöntemi kullanılarak yapılan hesaplamalarda, yine planları incelediğimizde varacağımız gözlemsel yargılarımızı doğrulayacak sonuçlar elde edilmiştir. Bir şehrin grid doku olup olmadığını sınamak için eşik değer genellikle 0,25 ve üstüdür. Urfa ve Trabzon' da bu değerleri incelediğimizde, Urfa (0,0670), Trabzon ise (0,1618) değerindedir ve bu değerler bize Trabzon' un grid sisteme daha yakın bir değerde olduğunu göstermektedir. Grid sistem diğer bir deyişle ızgara sistemde yapı adalarının ritmik dizilişi vardır. Çalışma alanlarımızdan Trabzon Kaleiçi, gride daha yakın bir şehir sistemi vardır ve yöresel müziği de son derece ritmiktir. Her ikisinin sebebi de tarihsel sürecinde ki Rum- Pontus kültüründen kaynaklanmaktadır.

Entegrasyon sonuçlarını incelediğimizde Trabzon'da (0,9822) Urfa' da (0,7853) değerleri ile karşılaşyoruz. Entegrasyon çekirdeğinin biçimine göre değerlendirecek olursak, Trabzon şehrinde bir ağaç gövdesine de benzetebileceğimiz şehrsel çekirdek, şehri kuşatan sur kapılarına bağlantı sağlayacak şekilde tüm kale şehri boydan boya kat etmekte fakat şehir siteminden ayrılmış yerleşme parçalarının oluşmasına neden olmuştur. Urfa da ise, bütünleşme çekirdeği en yoğun işlevlerin yer almış olduğu bölgede kümelenmiştir. Bu işlek bölge ,şehir kapılarına kesintiye uğrayarak bir çok kırılmalarla ulaşmaktadır. Erişilmesi güç ayrılmış bölgeler bu şehirde de mevcuttur. Bu özellikleri yörelerin müzikleri ile değerlendirecek olursak, Trabzon'un entegrasyon sistemi kırılmaya uğramadığı için daha yalındır. Bunu horonun notalarındaki, tek notada yüksek değerde yani uzun süreli kalış (Şekil 5.10) ile örtüştürebiliyoruz. Aynı açıdan, Urfa' yı değerlendirecek olursak, entegrasyon sistemi bir çok kırılmaya uğramıştır. Bu da yöre müziğindeki notalarda küçük değerlerle farklılaşma yani gırtlak nağmesi oluşturabilmek için bir notanın bir çok kez kırılması (Şekil 5.11), değişmesi olarak yorumlayabiliyoruz. Ayrılmış şehir bölgelerin, mahremiyetin ve çıkmaz sokakların bir göstergesi olan konut bölgelerinde kümelenmesi yerleşme dokularında dinin ve kültürün bir yansıması olarak nitelenmelidir ve sentaktik haritada, Urfa ayrılmış şehir bölgesi yoğun bir şehirtir. Mahremiyetin yöresel müzikteki etkileri müziğin icrasındaki içe dönüklük (yani iç mekandaki sıra geceleri), ritimdeki düşüklük, uzun havalardaki hüznün olarak yorumlanabilmektedir.

Kavranabilirlik (İntelligibility) her doğrunun bir diğerine nasıl bağlandığını gösteren bir korelasyon değeridir. Bu ölçüt yolu ile bir aksiyel doğrunun komşuluğundaki kaç doğru tarafından kesintiye uğradığı ve ya o doğrunun sistem bütünü ile nasıl entegre olduğu sorusuna yanıtlar almak mümkündür. Tablo 5.2 deki kavranabilirlik değerlerine baktığımızda Urfa(0,1991) Trabzon(0,2949)'a göre daha az kavranabilir şehir özelliğindedir. Bu sonuç İslamiyet'in gereği olarak mahremiyet olgusunun biçimlendirmiş olduğu organik şehrsel dokularının özelliğini göstermektedir. Urfa'da bir aksiyel doğrunun bir çok doğru tarafından kesintiye uğraması ve bunun notalarla analizi (Şekil 5.11)'de gösterilecektir.

Şekil 5.4 Urfa Sentaktik Haritası(Kubat,1994)

Şekil 5.5 Trabzon Sentaktik Haritası(Kubat 1994)

		TRABZON (Kaleiçi)	URFA (Kaleiçi)	
A	Senkronize	0,3907		Düşük konveks bölünme-daha senkronizelik
	Asenkronize		1,1711	
B	Düzenli (geometrik)	7,5714		Grid sistemdeki düşük konveks deformasyon –daha düzenlilik
	Düzensiz		7,7556	
C	Grid Sistem	0,1960		Yüksek Grid konvekslilik- Grid sistem
	Organik Sistem		0,1702	
D	Aksiyel	0,1695		Yüksek grid aksiyellik-grid sistem
	Aksiyel olmayan		0,7718	
E	Dağılımlı	0,1579		Yüksek konveks ve aksiyel halkalılık- açık alanda dağılım
	Dağılımsız		0,0989	
F	Simetrik	0,9822		Düşük bütünleşme değeri ve doğruları- asimetrik
	Asimetrik		0,7853	
G	Çıkamaz sokak sayısı	17	30	Yüksek çıkamaz sokak sayısı- mahremiyet
	Sokak/Çıkamaz Sokak	3,06	6,67	

Tablo 5.3 Urfa ile Trabzon şehirlerinin sentaktik değerlerinin karşılaştırılması

(Kubat 1994)

Yukarıdaki tabloda her iki şehrin sonuçları arasında ortalama bir değer, bir eşik belirlenmiş ve bu eşiğe göre şehirler değerlendirilmiştir. Tablo, Trabzon ile Urfa'nın morfolojik farklılığını, hatta zıtlığını bize kanıtlamaktadır. Tabloyu ayrıntılı şekilde inceleyecek olursak;

A Senkronize-Asenkronize: Urfa ve Trabzon'un konveks bölünme değerleri bize şehrin senkronize veya asenkronize olduğu sonucunu verecektir. Trabzon'da (0,3907) olan bu değer, Urfa'da (1,1711)'dir. Bu değerlere göre asenkronize olarak değerlendirdiğimiz Urfa şehri, daha çok konveks bölünmeye sahip organik bir şehirdir. Şehirleri yöresel müzikleri ile değerlendirdiğimizde organik şehir sisteminde bir serbestlik söz konusudur bunu da yöresel müzikte, Urfa uzun havalardaki serbest ritim olarak yorumlayabiliyoruz.

B **Düzenli-Düzensiz:**Urfa ve Trabzon'un konveks deformasyon değerleri bize şehrin geometrik olarak düzenli olup olmadığı sonucunu verecektir. Trabzon' da (7,5714) olan bu değer Urfa' da (7,7556)' dır. Bu değerlere göre Trabzon geometrik olarak daha düzenli bir şehir iken, Urfa form olarak da geometrik olarak daha düzensiz daha serbest bir şehirdir. Müziğini ele aldığımızda aynı serbestlik yine uzun havalardaki serbest formla yorumlanmaktadır.

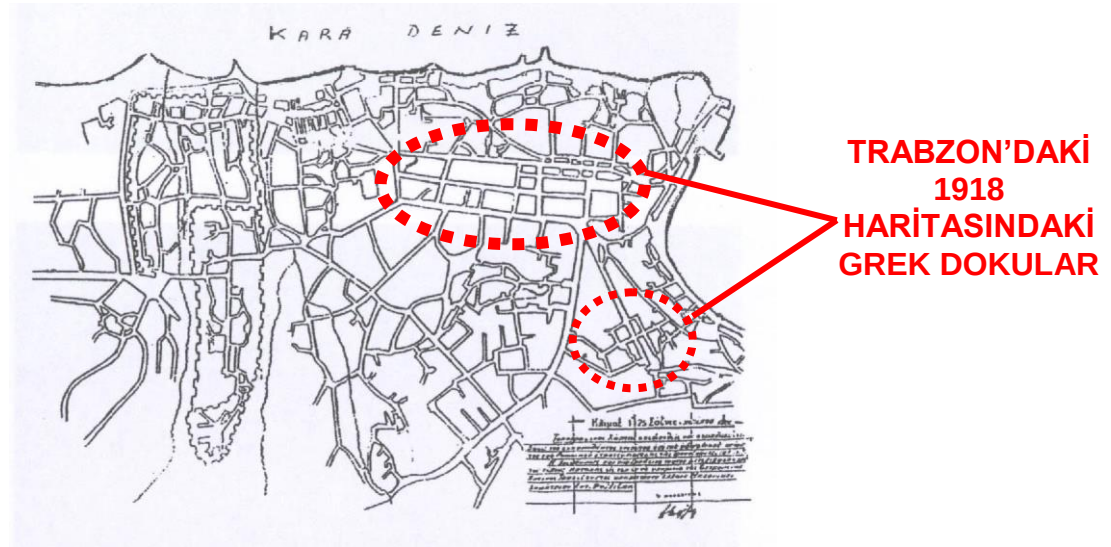
C **Grid sistem –Organik Sistem:** Urfa ve Trabzon' un Grid konvekslilik değerleri bize,şehrin grid veya organik olduğu sonucunu verecektir. Trabzon'da (0,1960) olan bu değer Urfa' da (0,1702)' dir. Bu sonuca göre Trabzon daha yüksek bir değere sahip olduğu için grid sisteme daha yakındır. Bu durum şekil 5.6'da da incelenecektir. Grid sistemdeki ritim ve harmoni, horonda ve yöre müziğinde de karşımıza çıkıyor.

D **Aksiyel-Aksiyel olmayan:** Urfa ve Trabzon'un grid aksiyellik değerlerini inceleyerek bir sonuca varabiliriz. Trabzon'da (0,1618) olan bu değer Urfa'da (0,0670)' dir. Trabzon'da bu değer yüksek olduğu için şehir daha grid yani daha aksiyeldir. Bunu da yine Trabzon'un yöre müziğindeki ve horondaki ritmikliğe bağlayabiliyoruz.

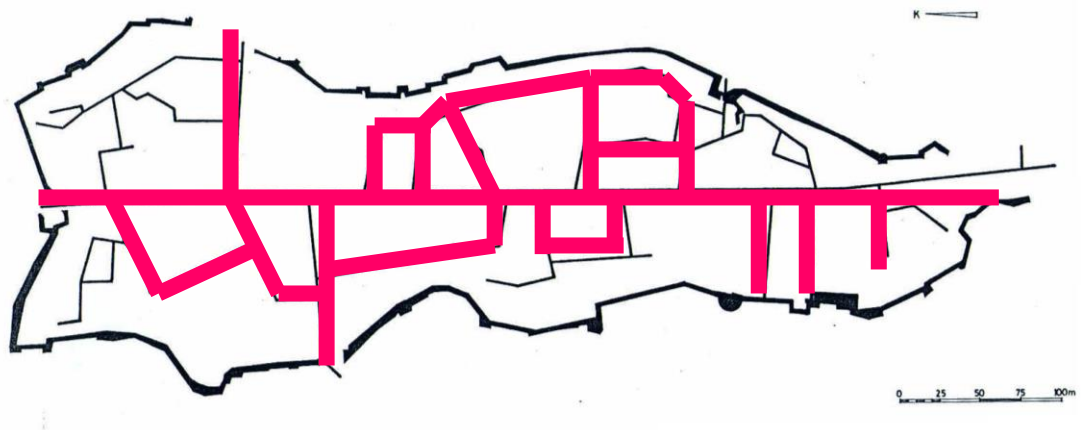
E **Dağılımlı-Dağılımsız:** Urfa ve Trabzon'un aksiyel ve konveks halkalılık değerleri bize şehrin açık alanda dağılımlı ve ya dağılımsız olduğu sonucunu verecektir. Trabzon' un aksiyel halkalılık değeri (0,1579) iken Urfa' da bu değer (0,0989) 'dur. Yine konveks halkalılık değerine bakacak olursak Trabzon' da bu değer (0,0671) iken Urfa' da (0,0649) 'dur. Bu değerler sonucu olarak Trabzon Urfa'ya göre daha açık alanda dağılımlı bir şehirdir. Yöresel müzikle bu durum şöyle yorumlanabilir; Trabzon geniş yeşil arazinden aldığı coşkuyu müziğine yansıtmıştır. Ayrıca horonun ve yöresel müziğin icra edildiği alan da yine açık alanlardır.

F **Simetrik-Asimetrik:** Urfa ve Trabzon'un entegrasyon değeri ve entegrasyon çekirdeğinin değerleri ve biçimi bize şehrin simetrik veya asimetrik olduğu sonucunu verecektir. Trabzon'da (0,9822) olan bu değer Urfa' da 0,7853 dir. Trabzon'daki yüksek entegrasyon değeri bu şehrin daha simetrik bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Entegrasyon çekirdeğine baktığımızda,Trabzon'da en entegre ana aks tek bir aks iken Urfa' da bu aks bir çok kez kırılmıştır. Bunu yöresel müzik açısından değerlendirecek olursak; Trabzon'da daha yalın aynı notada uzun birim kalan bir yapı varken,Urfa' da bu farklı olarak,bir nota birçok farklı notaya bölünmüştür farklı sesler ile gırtlak nağmesi oluşturulmuştur.(Şekil 5.10 ve Şekil 5.11)

G Çıkılmaz Sokak: Şehirdeki çıkılmaz sokak yoğunluğu o şehirde ki mahremiyet olgusuyla ilgilidir. Trabzon ve Urfa' yı bu bakımdan değerlendirecek olursak, Trabzon'da 52 sokak ta 17'si çıkılmaz sokak iken Urfa' da 200 sokakta 30'u çıkılmaz sokaktır. Bu değerler oranlandığında Trabzon'da (3,06) olan değer Urfa' da (6,67)'dir. Bu Urfa' da mahremiyet olgusunun Trabzon'a göre daha fazla olduğunu göstermektedir. Tarihsel sürecinde İslam etkisinde uzun yıllar boyunca kalmış olan şehir morfolojik açıdan mahremiyet olgusuna sahip iken müziğin icra edildiği alanlar yönünden de aynı olguya sahiptir. Trabzon' da Horon ve yöresel müzik açık mekanda icra edilirken Urfa' da kapalı mekanda yani evlerde, konaklarda icra edilmektedir.

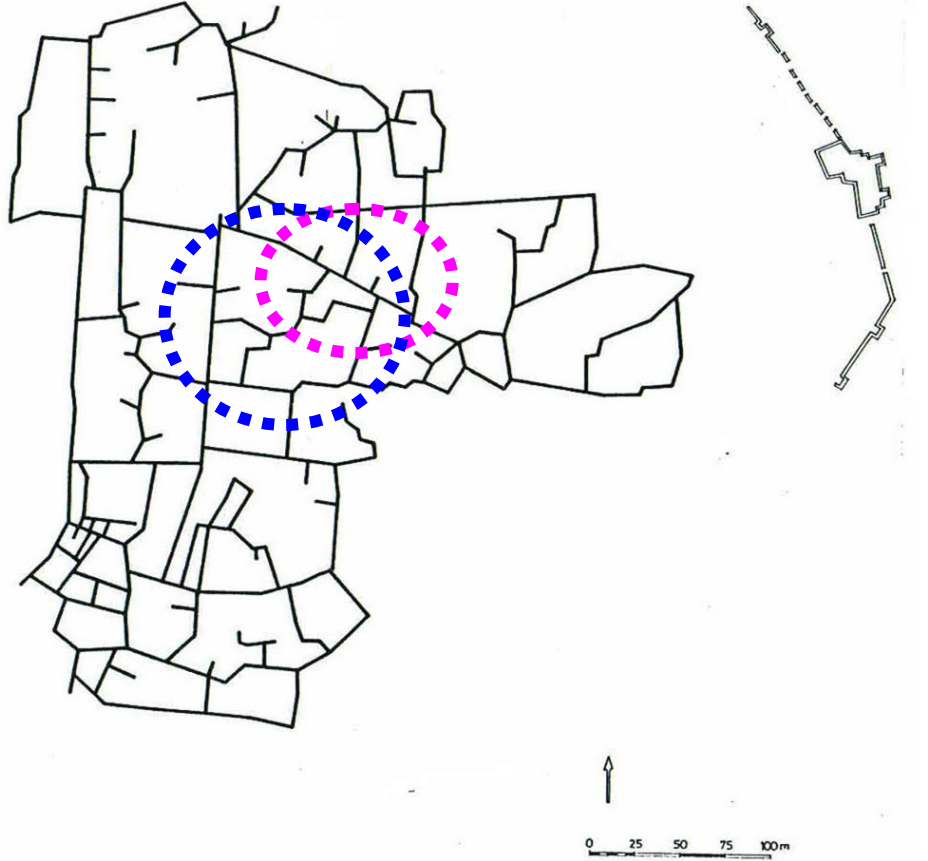

Şekil 5.6 Trabzon'un 1918 haritasındaki grid dokular

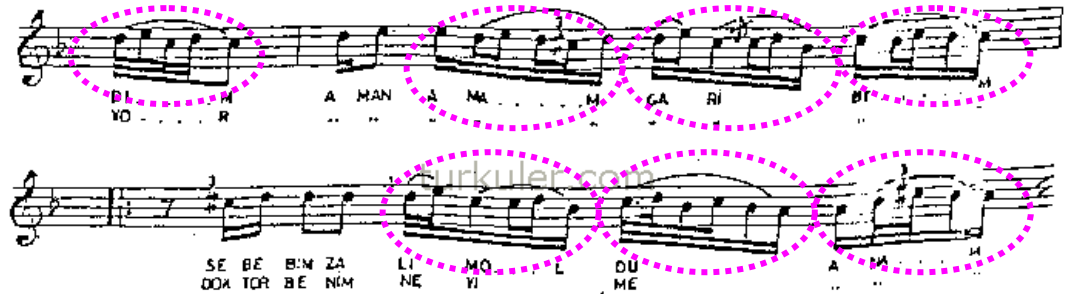

Şekil5.7 Trabzon'un Aks Haritası

Trabzon Kaleiçi' nin aks haritası üzerinde, aksları kabaca çizdiğimizde Grek dokusunun topografyaya göre şekillendiğini görüyoruz. Şehri ilk çekirdeğini oluşturan Trabzon Kaleiçi' nde Grek doku geometrik ve ritmik bir şehir dokusu sistemidir. Bu özellikleri yörenin halk müziğinde de gözlemliyoruz. Harita bölüm başında mekansal dizin (space syntax) yöntemi ile de yorumlanmıştı.

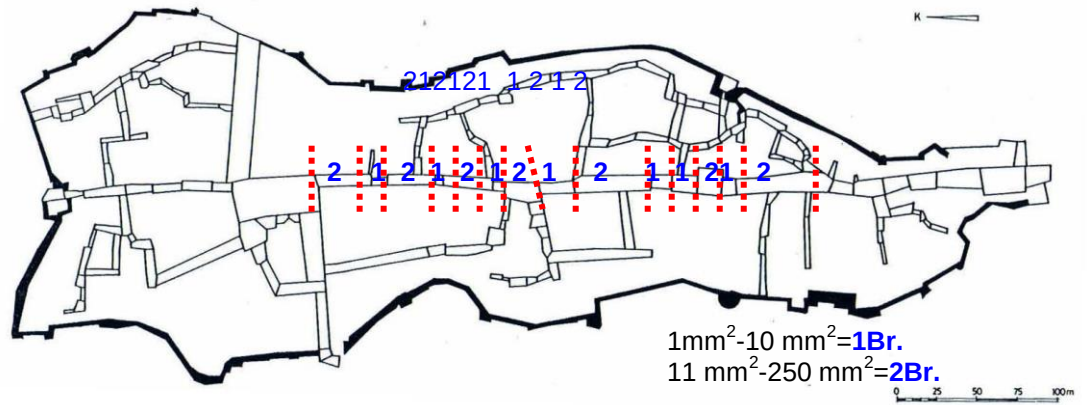

Şekil 5.8 Urfa Aks Haritası

Şekil 5.9 Urfa Türküsündeki notalarda değişik birimdeki nota değerleri

Urfa' da da aks harita üzerinde inceleme yaptığımızda, genel olarak yöre türkülerinde gırtlak nağmesi yapabilmek için ses ve ya nota daha küçük birimli

Şekil 5.10Trabzon Konveks Mekan Haritası (Kubat,1994)

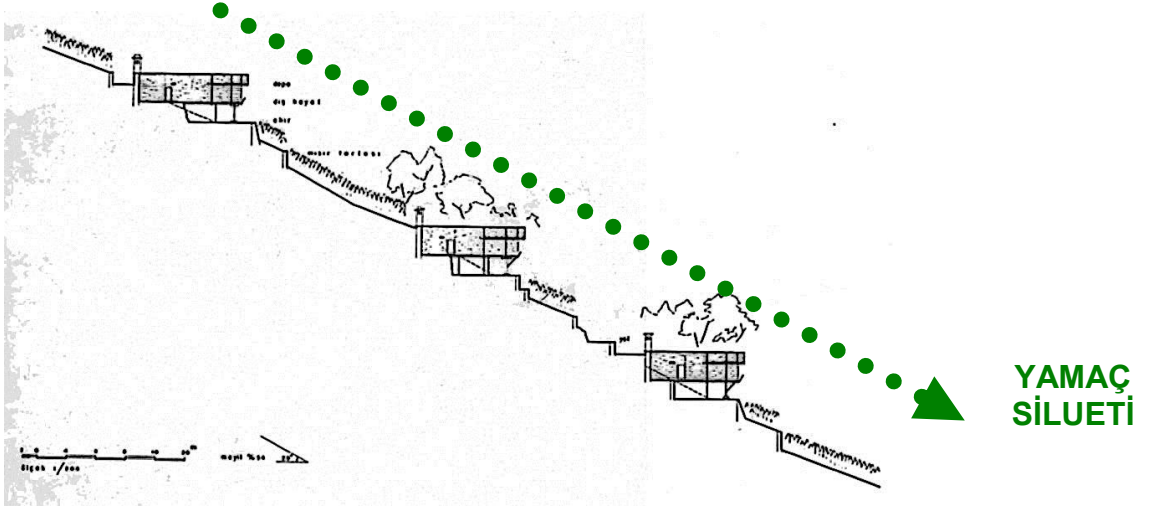
[illegible]

Şekil 5.11 Horon notasındaki notaların değerlerine göre birimlendirme

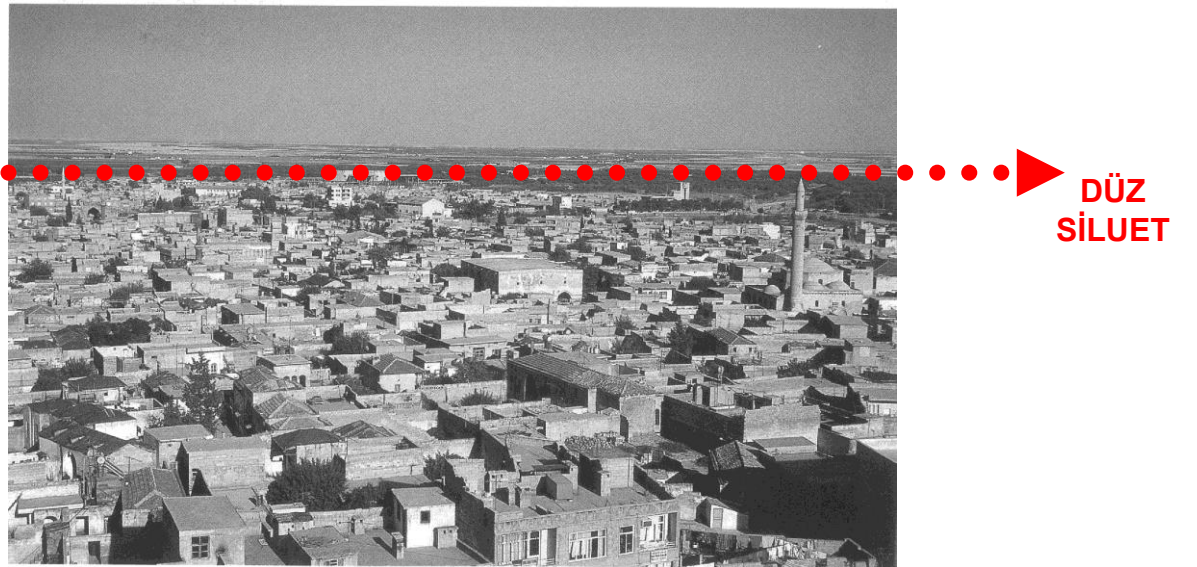
Konveks mekan haritalarında mekanları birimlendirdiğimizde ritmik 2birim- 1 birim tekrarlarıyla karşılaşmaktayız. Benzer olarak horonun notalarını da değerlerine göre birimlendirdiğimizde aynı 2birim-1birim tekrarlarıyla karşılaşırız.

- Yerleşim silueti
- Sokak görünümleri
- Mimari kullanımlar
- Cephe düzenleri
- Cephelerde doluluk-boşluk oranı

Yerleşim silueti; Sokak ,hatta şehir silüetlerine baktığımızda her iki şehrin çok farklı silüetlere sahip olduklarını görüyoruz. Trabzon'da dağlık ve hareketli bir arazi varken Urfa düz ve dar sokaklara sahiptir. Trabzon'un silüetindeki hareketliliği müziğinde de görebiliyoruz. Aynı mantıkla Urfa'nın düz silüeti de yörenin müziğindeki durağanlığı hissettirmektedir.

Şekil 5.13 Trabzon-yerleşim silueti

Şekil 5.14 Urfa'nın yerleşim silueti

Sokak görünümleri; Sokağın genel görünüşlerini, şehrsel mekanlarla incelediğimizde Urfa’ da ikliminde etkisiyle gölge amaçlı kullanıma sahip dar sokaklar insanda hüzün duygusu oluşturmaktadır bununla beraber Trabzon’a baktığımızda yeşillikler arasında serpiştirilmiş konutların bulunduğu mekanlar insanda coşku ve hareketlilik hissi yaratmaktadır.

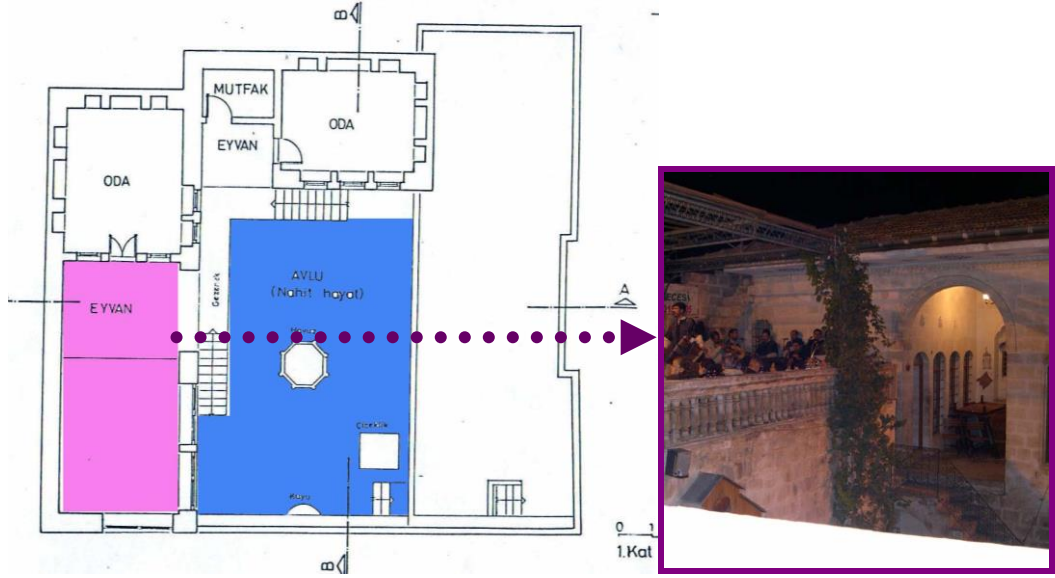

Şekil 5.15 Urfa’ dan sokak görünümleri

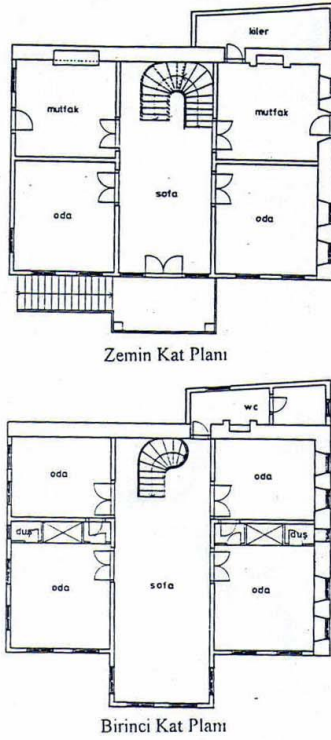

Şekil 5.16 Trabzon-yerleşim görünüşü

Mimari Kullanımlar; Bu başlık altında konutların boyutları ve kullanımlarını yorumlayabiliriz Urfa’ nın konut planlarına baktığımızda mekanda kışın şark gecelerinin yapıldığı bir büyük salon her evde karşımıza çıkmaktadır. Yazın bu kullanımın yerini geniş avlular tutmaktadır. O zaman Urfa’ da müzik konut içerisinde yaşanıyor diyebiliriz. Aynı bakış açısıyla Trabzon’ a baktığımızda konutlar; küçük bir sofadan odalara ayrılıyor Urfa’ daki gibi geniş topluluğun toplanabileceği bir oda yoktur. Odalar yakın boyutlardadır. Trabzon’da müziğe dış mekanlarda rastlıyoruz.

Şekil 5.17 Urfa’ da halk müziğinin uygulandığı mekan

**SALONSUZ KONUTLAR-
MÜZİK İÇİN AÇIK MEKANDA
TOPLANILIYOR**

Şekil 5.18 Trabzon’da halk müziğinin uygulandığı mekan

Cephe düzenleri; Cephe düzenleri de kullanılan malzeme ve iklimin etkisiyle oldukça farklıdır. Trabzon’ da ahşap ve taş malzeme olarak kullanılarak göz dolması ve muskalı sistemini duvar örgüsü olarak kullanılır. Bu örgü tiplerindeki ritimi yörenin türkülerinde de gözlemliyoruz. Aynı şekilde Urfa’ da iklimin de etkisiyle taş malzeme kullanılmıştır. Konutta cephelerindeki taş işlemleri yörenin özelliklerindendir. Taşlardaki bu işlemleri yöre müziğinin ayrı bir özelliği

olan ve serbest türkülerde bol kullanılan hançere nağmelerinde de yakalayabiliyoruz.

GECELER YARİM OLDU

derleyen : plaktan yazıldı
kaynak : cemil cankat
nota : emin aldemir
yöre: şanlıurfa

türkü sitesi

türkü sitesi

türkü sitesi

türkü sitesi

türkü sitesi

türkü sitesi

**SÜSLEMELİ GİRTLAK
NAĞMELERİ-
CEPHE,EYVAN,REVAKLARDAKİ
SÜSLEMELERİ**

Şekil 5.19 Notaların oluşturdukları nağmeler ile cephe süslemeleri ilişkisi

Kaynak Kışı : Hüseyin Uysal
Yöresi : Trabzon

SEYİR (VAYBENİ) Derleyen : Orhan Durgun
Notaya Alan : Sabri Yener

Has peş te mal ku şol sun ho
Ho ra san pa vu şol sun ho
has peş te mal ku şol sun ho
ho ra san ca vu şol sun ho

ATLAMA (1) Derleyen : Orhan Durgun
Notaya Alan : Sabri Yener

ATLAMA (2) Notaya Alan : Sabri Yener

SAZ Gırgaranlık ta dur ma geli ş i ge 1 ş i ge SAZ
Benim iç n mi koy du seni an nen be ş i ge

sa rı çöm be ri gör düm ta nı ma dım da dır dım u tan ma sam eller den

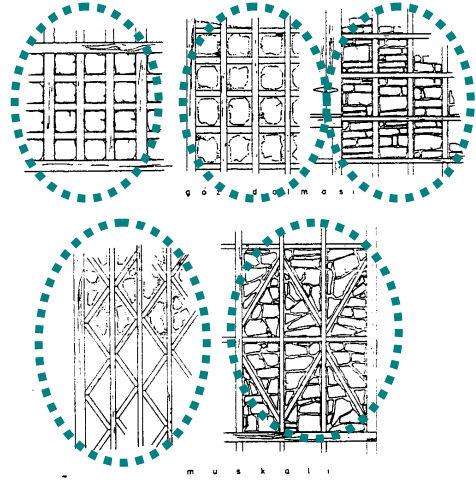
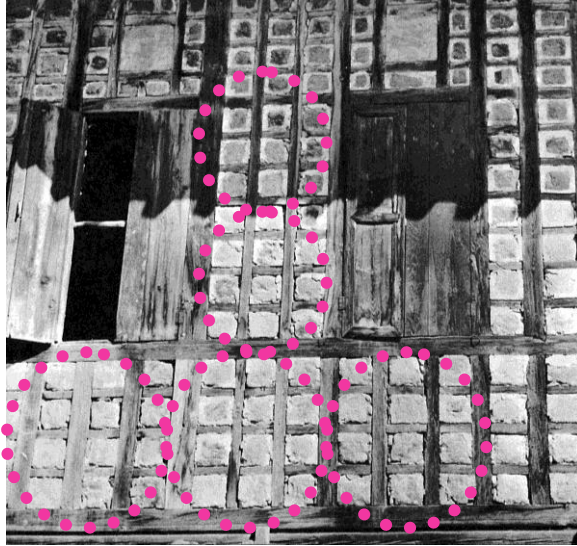
se ni kal bi me kor dım (bıkar şıktırın tamam bu müzikle dınar.)
ağır la ş a rak

kir mi zi ya na gı ni ye dur ma da mu zu na

DÜZHÖRÖN Derleyen : Orhan Durgun
Notaya Alan : Sabri Yener

Yay la nın ş i me nin de ben bi ri dım bi ru dım ben böyle de gi lu dım

90 sev da luk tan e ri dım sev da luk ta ne ri dım

Şekil 5.20 Notalardaki ritmik tekrarlar ile bina cephelerinde uygulanan iskelet sistemi

Şekil 5.22 Trabzon’ da cephelerde doluluk-boşluk (Kubat,1994)

Şekil 5.23 Urfa’ da cephelerde doluluk-boşluk (Kubat,1994)

Morfolojik analiz sonuçlarına göre;

	TRABZON	URFA
DOLU	218,25	34,93
BOŞ	21,07	-
ÇATI	78,83	2,57
BOŞ/DOLU+ÇATI	%32,94	%7,33

Tablo 5.4 Anadolu Kale Şehirleri sokak cephelerine ait doluluk-boşluk oranları-Urfa ve Trabzon (Kubat,Dökmeci)

Yukarıdaki hesaplarda her iki şehrin cephelerindeki doluluk-boşluk oranlarında ki farklılığı görebilmekteyiz. Ayrıca bu tablonun sonucu olarak Urfa’ daki, İslam Dini’ ne ait bir olgu olan mahremiyet ilkesini anlamış oluyoruz. Urfa’ nın halk müziğinde de İslam kültürünün yansımaları vardır.

6.BÖLÜM:GENEL SONUÇLAR

6.1. Geometri-Ses-Mekan

Geometri kelimesi “dünyanın ölçüsü” anlamına gelir. Yunanlıların, çalışmalarını miras aldıkları Eski Mısır’da, Nil’ in suları her yıl taşar ve düzgün tarla ve parsel sınırlarını silerek toprağı kaplardı. Bu senelik su baskınları Mısırlılar için öncelikle düzensizlik döngüsünü ifade ediyordu ve sular çekildiğinde sınırların tekrar tanımlanması ve çizilmesi çalışmaları başlıyordu. Bu çalışmalar geometri olarak adlandırılıyordu ve dünya üzerindeki düzen ve kanunun yeniden tesis edilmesi olarak görülüyordu. Her yıl ölçülen alanlar bir dereceye kadar farklı oluyordu. İnsana ait nizam değişiyor ve bu değişiklikler yeryüzünün düzenlenmesini etkiliyordu. Bir tapınak gökbilimcisi belirli astronomik şekillerin değiştiğini, öyle ki bir tapınağın yönetimini veya konumun bu değişikliklere uyum sağlayacak şekilde düzeltmek gerektiğini söyleyebilir. Bu nedenle karelerin yeryüzü üzerindeki uzanımı, Mısırlılar için, fiziksel ve sosyal olduğu kadar metafiziksel bir ölçüydü.“Yeryüzünün Ölçülmesi” faaliyeti, çember, kare ve üçgen formların ilk örneklerini cisimlendirmesiyle bir doğa kanunu bilimi için temel oldu.

Geometri; formların ölçülenmesi ve ilişkilmesi yoluyla mekan / alansal düzenleme çalışmasıdır. Geometri ve aritmetik, astronomi ile birlikte klasik eğitimin temel entelektüel disiplinlerini teşkil eder. Bu dörtlü müfredatın “The Quadrivium” un dördüncü elementi harmoni ve müziktir. Dünyevi hareketleri gökyüzü olaylarının,alan düzenlemesi ve dünya üzerindeki gelişim arasındaki değişim ve ilişkiyi tanımlayan basit harmonik kanunlar evrensel kabul edilir. Bu eğitimin esas amacı aklın; “yeryüzü”nün özünü ve göklerin kozmik yaşamını yakalayabildiği bir tünel olmasına imkan vermektir. Geometri uygulaması evrenin düzenlendiği ve beslendiği bir yaklaşımdır. Geometrik diyagramlar,bizim duysal algılarımızdan kaçan, sürekli, zamansız,evrensel hareketleri ortaya koyan durağan momentler olarak düşünülebilir. Böyle, görünüşte genel bir matematiksel uygulama entelektüel ve ruhani kavrayış için bir disiplin olabilir. Plato,geometri ve sayıya en sade ve asli, bu nedenle de ideal, felsefi lisan olarak kabul eder. Fakat geometri ve sayının bir felsefi düşünce aracı olması sadece belli bir gerçeklik “seviye”sinde işlemesiyle olur. Yunan felsefesi, düşünmemizde yardımcı olan “seviyeler” kavramını “typal” ve “archetypal” olmak üzere ikiye ayırır. Aşağıda Mısır duvar kabartmalarından alınan anlatımlar, 3

gösterimle sıralanmıştır;üst,orta ve alt. Biz “archetypal” ve “typal” arasına üçüncü bir seviye tanımlayabiliriz.; ectypal. Bunların nasıl işlediğini görmek için; maddi bir örnek ele alalım; örneğin bir at başlığı. Bu başlığın, her biri at başlığı olan çok sayıda değişik form, materyal,boyut, renk ve kullanım çeşidi vardır. Bu açıdan başlık ele alındığında; typal’dır, mevcuttur,farklı ve çeşitlidir. Fakat başka bir seviyede başlığın bir form veya ideası vardır; tüm başlıkların rehber modeli. Bu belirsiz,sade,formsal ideadır ve seviyesi ectypal’dır. Fakat bunun üzerinde “archetypal” seviyesi vardır ki bu seviye başlığın ectypal form ve typal örneğinin sadece temsil ettiği bir süreç olan “prensip veya güç-faaliyet” dir. Archetypal herhangi bir yapı veya maddesel şekilden bağımsız dinamik modeller veya evrensel süreçler ile ilişkilidir.

Cistercian Düzeninin 12.yy mimarisi görsel güzelliğinin müzikal harmoninin oransal sisteminin yakaladıkları tasarımlarıyla elde ederler. Bu dönemin birçok kilisesi insan korosunu ilahi müziğe dönüştüren akustik rezonatörlerdir. Bu mimariye hayran St Bernard bu tasarımlar için “hiç dekorasyon olmamalı,sadece oran olmalı” demiştir.

Eski zamandaki insanların matematik ve geometri çalışmaları ile ilişkili olarak müzikal harmoni çalışmalarına önem verdiklerini belirtmiştik. Bu geleneğin temeli genelde Pythagoras (560-490 İ.Ö) ve onun okulu ile bütünleştirilir. Pythagoras, daha yaşlı doğu ve Ortadoğu geleneğinin entelektüel dünyasının ölçüsüne göz atabildiğimiz bir pencere olarak düşünülebilir. bu temelde düşünüldüğüne,oktav tüm idrakın en önemli/anamlı momentiydi. O, yaratıcılığın başlangıcını ve amacını temsil etti. Mükemmel oktav sesini çıkardığımızda ne olur?

Birkaç varoluş seviyesinde meydana gelen ani, eşzamanlı anal çakışması olur. Herhangi bir düşünce veya kavram veya imgelemin aracılığı olmaksızın,oktav formunda hemen temel tonun tekerrürünü tanırız. Bir çemberin idrakında olduğu gibi, aynı izahtır,çekirdekten yeni çekirdeğe bir spinal. Bu zamansız,ani anımsam (herhangi bir görsel anımsamadan daha doğru /kesindir.) insanlar arasında evrenseldir.Ama başka bir şey daha oldu. Bir gitarist bir telden bir ses çıkardı. Daha sonra gitarist parmağıyla telin tam ortasına bastırdı, yarım teli seslendirdi. Ortaya çıkan titreşimlerin frekansı bütün telden alınanı ikiye katladı ve ton 1 oktav arttı. Telin uzunluğu ikiye bölündü. $\frac{1}{2}$ kendi ayna tersini yarattı 2/1. Böylece bu anda,soyut bir matematiksel olay fiziksel,duyusal algılama ile ilişkilendir; bizimsesin bu olayına direkt,sezgiye dayalı karşılığımız onun kesin, ölçülmüş tanımıyla çıkarılır. Böylece, bu işitsel algıda,içsel ve dışsal’ın birbirine örülmesini tecrübe ederiz. Bu tepkiyi sezgye ve maddeye ait sahaların, sanat ve bilim sahalarının, zaman ve mekanın birleşmesi olarak genelleştirebiliriz. Dünyada bunun gibi başka bir moment daha olabilirdi ama ne Pythagoreon’lar bunun bilgisine sahiptiler ne de biz. Bu harmoninin algılanmasında gerekli olan ruhtu ve Pythagoreon’lar için tek doğru

doğaüztü momentti. Karşıtların eş zamanlılığının elle tutulur /maddesel bir deneyimi. O, doğru “sihir” her yerde hazır ve gerçek biz olarak düşünülürdü.

Pythagoreon’lar, işitilen titreşimlerin görünür form olduğu, bu eşsiz intikalde kendilerini geometri yoluyla dengelediler ve onların egometrisi, müzikal harmoninin ilişkilerini araştırır. Her ne kadar fonksiyonel olarak birbirlerine örülmüş de olsa, iki temel entellektüel duyumuz, görme ve duyma, zekamızı iki tamamen farklı yolla kullanır. Örneğin, optik zekamızla bir düşünce oluşturabilmek için bilincimizde bir imaj oluştururuz. Diğer taraftan, duyma bilinci ani, imaj olmayan bir tepkide kullanır ve bu hissel merkezlerden gelen zengin bir harekettir. Bugünlerde bu duyusal, ses duyusal yetki, çoğunlukla; subjektif, duygusal, estetik veya ruhsal deneylerle bütünleştiriliyor. Tepkinin aynı zamanda sabit ilişkiler algılandığında da oluştuğunu unutmaya meyilliyiz. Bu nedenle işitsel kapasiteyi, duyusal deneyimlerimizin merkezine koyduğumuzda, bir hareketi veya bir rengi dinlemenin mümkün olduğunu farkına varabiliriz. Bu entellektüel kapasite bizim genelde kullandığımız “görsel” analitik olanlardan farklıdır. Beynin sağ yarım küresiyle bütünleştirilen bu kapasitedir ki herhangi bir tip bütünü veya uzaydaki şekilleri tanır.

6.2. Yansıdığı Mekanın Bir Ürünü Olarak Müzik

“Mimari işitilebilir mi?” Steen Eller Rasmussen, kitabının “Mimariyi İşitmek” adlı bölümüne bu soru ile başlıyor ve devam ediyor. “Çoğu kimse, büyük olasılıkla, mimarinin ses çıkarmadığını, bu yüzden de işitilemeyeceğini söyleyecektir. Fakat mimari ışıktaki ışıkta çıkarmaz ama görülebilir. Onun yansıttığı ışığı görür ve böylece biçim ve malzemesi hakkında bir izlenim ediniriz. Aynı şekilde mimarinin yansıttığı sesi de duyabiliriz. Bu ses yansımaları da bizde biçim malzeme hakkında bir izlenim uyandırır. Farklı biçimdeki odalar ve farklı malzemeler, sesi farklı yansıtırlar(Rasmussen,1994:188)”

İslam şehirlerinde caminin konumu dolayısı ile ezan sesinin duyulabilmesi yerleşmenin büyüklüğü ve sınırları ile direkt ilişkilidir. Yerleşme sınırı, camiden yayılan insan sesinin duyulabildiği alan ile sınırlıdır.

Aslında müzik kuralları zaman zaman mimari tasarım ilkelerinde yol gösterici ve ilham verici olmuşlardır. Mimari de diğer bazı sanat dalları gibi, müziğin dolaysızlığına ve kolay anlaşılabilir oluşuna öykünür; örneğin “ritim”, sık başvurduğu bir terimdir. Fakat Rasmussen’in yazısını bizim için ilginç kılan, ağırlıklı olarak bu etkileşimin diğer yönünden bahsetmesidir. Burada Hope Bagenal’ e dayanarak iddia eder ki, çok sesli müziğin ortaya çıkma nedeni, belli bir yapı türüne

özgü bina biçimi(Gregoryan ilahilerine kaynaklık eden Roma'daki eski Aziz Peter Bazilikası gibi erken Hıristiyan kiliseleri)ve Latince'ye özgü açık sesli harflerdir.

Mekan –Müzik etkileşimi açısından, Osmanlı cami deneyimi bu anlamda İslam dini mekan geleneği içinde bazı önemli özellikler sergilemektedir. Rasmussen' in de belirttiği gibi, "tonozlar ve özellikle kubbeli tonozlar, akustik açıdan çok etkilidir" ve "bir kubbe güçlü bir tınlatıcı olabilir ve özel ses odakları yaratabilir. " (Rasmussen, 1994: 193- 4) Kubbe esasen Osmanlı camisindeki bu tutarlı ve etkili kullanımıyla İslam dünyasında bu kadar vazgeçilmez bir öge olabilmıştır. Kubbe eteklerine yerleştirilen ve bağdadi sıva ile gizlenen künkler de bir anlamda sesin yankılandırılmadan kuvvetlendirilmesi amacıyla kullanılmış olmalıdır. Bu noktada akla gelen soru şudur: "Acaba bugün müziğin icra edileceği mekan ne kadar bilinçli seçilmektedir?"

Mekan ve müzik etkileşimini Urfa açısından değerlendirdiğimizde aklımıza gelen şu oluyor; İslam etkisindeki şehir, yöre müziğini konut içerisinde icra ederken , tonozlu yapılarda yankılanan sesler, ağıtlar ve uzun havalarda ki ifadeyi zenginleştirmek için önemli olduğundan uygun icra mekanı olarak seçilmiş olabilir.

6.3. Müziğin Ruhuna Uygun İcra Mekanı

Sonuç olarak, müziğimizin– nesilden nesile aktarılmasında olduğu gibi- icrasında da karakteristik olarak bireyselliğe dayalı olduğu iddia edilebilir.

Müzik eseri hangi ortamda sunulmalı? Cem Behar yazısında, ruhuna aykırı düşmeyecek mekanlarda icra edilmesi gerektiğinden bahseder. "Bugün bildiğimiz "çok amaçlı", yani içinde her şeyin icra edilip dinlenebileceği ve modernleşme sürecinin ürünü olan konser salonları geleneksel müziklere uygun mekanlar değildir. Çünkü hangi türden olursa olsun geleneksel anlamda müzik dinlemek mutlaka belli ritüel içinde yapıldı. Musikinin türü icra mekanını belirlerdi, mekan da icra edilecek musikiyi. Camide şarkı söylenemeyeceği gibi, ekabir konağında da ilahiler, naatlar, Mevlevi ayinleri okunması pek düşünülemezdi. "

Bu düşünceden yola çıkarak Urfa ve Trabzon' un halk müziklerini ve icra edildikleri mekanları gözümüzün önüne getirdiğimizde Trabzon, coşkulu müziğini, horonunu, geniş arazide, açık mekanda icra ediyor. Urfa' da ise halk müziği, hüznü uzun havalarda, ağıtlar konakların büyük salonlarında, kapalı alanlarında icra ediliyor. Her iki şehrin mimarisini ve şehrsel mekanlarını düşündüğümüzde; uçsuz bucaksız

yeşilliklerin arasında okunan Urfa uzun havaları ve Urfa konaklarında kemençe eşliğindeki horon aynı derece de ters geliyor.

6.4. Sonuç

Yaşadığımız mekan hava doludur, titreşir ve bilgi içerir. Hava görünmez ama titreşimler çok şey söylerler. Dinleyerek yönleri, üst, ön, yanı bilir, yüzeylerin geometrisini, aktiviteleri ve yerlerini anlar, açık kapı ve pencerelerden şehir mekanlarının sesi ve kalitesini hissederiz. Dinlemek geometri ve oranları, mekanı , barınmayı mekan bağlantılarını anlamayı olanaklı kılar. Mimarinin hayat bulmasını sağlar.

Mimarinin işitilebilirliği tartışılacak olursa mimarinin ses çıkarmadığını bu yüzden de işitilemeyeceğini düşünürüz. Fakat mimari ışık da çıkarmaz ama yine görülebilir. Mimarinin yansıttığı sesi de duyabiliriz. Şehirleri, kültürlerini, müziklerini bir arada düşünecek olursak, birbirlerinin sınıflandığını görebileceğiz. Bu bağlamda aşağıdaki şemayı ortaya çıkarabiliriz.

Şekil 6.1 Yöresel müzik-mekan ilişkisi

“Algılanan mekan” dediğimiz kavramda, belirli mekanlar insan psikolojisi içinde çeşitli duygular yaratırlar. Şöyle bir Türkiye şehirlerinin dokularıyla bu düşüncüyü örnekleyebiliriz. İnsan psikolojisinde yarattığı duygulardan bahsetmiştik. Bunu açacak olursak

- 1) Dar sokaklar bununla beraber mahremiyet ilkesi ile oluşmuş mimari; insanda hüznün etkisi yaratıyor. Bu tarz şehirleri düşündüğümüzde, müzikleri ile beraber değerlendirdiğimizde yöresel müziklerinde bu etkiyi açıkça görebiliyoruz. Bu şehirlerin yöresel müzik tarzları olarak karşımıza uzun havalar çıkıyor. Bol gırtlak nağmeleri ve ağıtlarla karşılaşıyoruz.
- 2) Geniş arazide, geniş parsellerde ayırık nizam yerleşmeler insana özgürlük, coşku etkisi veriyor ve bu duyguyu bu tarz şehirlerin yöre müziklerinde de görebiliyoruz. Genellikle kıyı yerleşmeleri olan bu

şehirlerde yöresel müzik olarak horon, zeybek vb. hareketli ve “ritmik” halk müzikleri ile karşılaşılıyor.

Yukarıda sınıfladığımız şehir-müzik ilişkilerini Urfa ve Trabzon şehirlerinin morfolojilerine göre yorumlayacak olursak; Urfa’da dar sokakların varlığı ,İslam etkisi, mahremiyet ve içe dönüklük şehir dokusu ve kültüre yansımış ve böylelikle yöresel müzik insan psikolojisinin dışı vurumu olarak ortaya çıkmıştır. Uzun havaları ve ağıtları ile ünlü olan Urfa Halk Müziği’nde uzun havalardaki her nağmedeki incelikli gırtlak süslemesini, yöre mimarisinde bina cephesi, eyvan, kapılarda vb. mimari öğelerde yapı süslemeleriyle örtüştürebiliyoruz.

Aynı düşünce ile Trabzon’ u değerlendirecek olursak , yeşili bol, geniş arazi ve geniş parsellerde yapılaşmış, ayrık nizam yerleşmedir. Yeşilin coşkusu yöre müziğiyle karşımıza çıkıyor. Trabzon’da tabiatın sesinde dahi bir hareket vardır. Buna örnek olarak denizin dalgası,yağmurun sesini verebiliyoruz. Halk müziğindeki ritmi ile ünlü olan Trabzon’da, yöre mimarisinde pencere, kapı ve baca tekrarlarında ritmi algılayabiliyoruz. Yörede , mimari tarz olan ahşap iskelet tipi konutlar (göz dolması ve muskalı yapı tarzı) ile müzikteki ritim açıkça gözlemlenebilmektedir. Mimari ve halk müziği geometrik, ritmik ve yalındır.

Müzik ile mekan bir başka açıdan incelenecek olursa; Urfa’ nın içe dönük ,konuta dönük mekan kullanımı; avlu, haremlik selamlık olarak adlandırılan konut öğeleri, yörenin önemli kültürel özelliği olan “sıra gecelerini” iç mekana taşıyan alanlardır. Konut düzeni içerisinde erkeklerin bir araya gelerek müzik yaptıkları bu mekanlar yöreye özgü konut öğeleridir.

Aynı açıdan Trabzon’u değerlendirirsek, yöre mimarisinde, konut kullanımında bu tarz bir toplantıya uygun yer yoktur. Konutlar sofaya açılan küçük odalardan oluşmaktadır Halk Müziği ve oyunları için toplanma mekanı geniş araziler; açık mekanlardır.

Her iki şehirde de biçimlenmenin ana kaynağı iklim değişiklikleridir. Yöresel müzik ile şehir morfolojisini arasındaki bir ilişki olduğu sonucuna varılabilirse dahi, hangisinin diğerini etkilediğinin saptanması mümkün değildir.

Urfa ve Trabzon şehirlerinin fiziksel biçimlenişlerinde, matematiksel veriler de, yörenin halk müziğinin yapısıyla ilişkili olarak değerlendirilmiştir. Matematiksel veriler elde etmek için en uygun yöntem olarak, sosyal yapıyı şehirsal tasarım ile beraber sınayan mekansal dizin (Space Syntax) yöntemi uygun görülmüştür. Yöntem ile elde edilen sonuçlar, müziğin hareketliliği, ritmikliği, serbest ritimliliği, müziğin icrasındaki mekanların kullanımları açılarından birlikte değerlendirilmiştir.

Mekansal dizin (Space Syntax) haritalarındaki kırılmalar,notalardaki parçalanma ve bölünmelerle ilişkilendirilmiştir.

Sonuç olarak, Anadolu' dan yöresel müzikleri ve şehir morfolojileri birbirinden farklı iki şehir olan Urfa ve Trabzon aşağıdaki başlıklar altında değerlendirilmiştir;

- İklim değişikliklerinin morfolojiye ve yöresel müziğe etkileri
- Mekansal dizin yöntemi aracılığı ile şehirlerin sentaktik haritaları ve yöresel müzikleri arasında ilişkiler
- Şehirselle ve mimari morfoloji ile yöresel müzik arasındaki ilişkiler

Değerlendirmeler ayrıntılı biçimde yapılmış ve neticede yöresel müzik ile şehir morfolojileri arasında bir ilişki olabileceği sonucuna varılmıştır.

Bu çalışmada kültürün yansımaları olan şehir morfolojisi ile yöresel halk müziği arasındaki ilişki kanıtlanmak istenmiştir. Araştırmanın geleceğin şehir planlamasına katkısı ne şekilde olabilir dersek, bize verilen boş bir arazide, yukarıda araştırılan kriterler ile nasıl bir şehir yaratmak istediğimize yardımcı olabilir. Mekanda yaşayacak insanların daha mutlu, daha huzurlu, daha dinamik hissedebilecekleri ortamlar yaratılabilir.

Çalışmanın geliştirilmesi,benzer coğrafya ve iklimdeki ülkeler incelenerek yapılabilir. Karadeniz'e benzer iklim özelliklerindeki İskoçya'da ve Rize'de hem müziğin hem de tulumun müzik aleti olarak kullanılıp, müzikteki hareketlerin benzerliği tesadüf olarak nitelenebilir mi? Yine Trabzon'un etkilendiğini düşündüğümüz Yunanistan ile Urfa' nın etkilendiğini düşündüğümüz Arap ülkelerinin müzikleri ile şehir morfolojileri nasıl bir ilişki içindeler? Tez bu sorulara aranan cevaplar ile geliştirilebilir.

KAYNAKLAR

- Akkoyunlu Z.** 1988. Geleneksel Urfa Evlerinin Mimari Özellikleri- Yüksek Lisans Tezi- Gazi Üniversitesi- Ankara
- Aksoy, E.,** 1997. Trabzon Simgeleri, Bir Tutkudur Trabzon, Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul, s.15-23.
- Altınöz,G.,** 2003 Mekansal Dizin Yöntemiyle Kentsel Dokuda Biçimsel Analiz: Amasya Örneği
- Aru, A.K. ,**1998. Türk Kenti, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul
- Asan,Ö.,**1996. Pontus Kültürü, Bilim Dizisi, Belge Uluslararası Yayıncılık , İstanbul
- Aydemir, S.,** 1989. Planlarla Plansız Gelişen Kent, Mimarlık 89/2, s.50-52
- Aysu, E.,** 1977. Eski Kent Mekanlarını Düzenleme İlkeleri, Kent Planlama Bütünü İçinde Sistematiik Bir Çözümleme- Planlama- Tasarlama Modeli Trabzon Kenti Orta- İç Kale Yerleşimi Üzerinde Bir Deneme ,Doktora Tezi, İDMM Akademisi Mimarlık Bölümü, Şubat 1977
- Aysu, E.,** 1982. "Trabzon Şehri Planlama Çalışmaları ve Tarihsel Çevre Koruma İlişkileri", Türkiye Birinci Şehircilik Kongresi, ODTU, Ankara
- Ballance, S.,** 1997. "*Trabzon'da Erken Devir Türk Yapıları*", Bir Tutkudur Trabzon, Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayınları,İstanbul,s.253-257.
- Bıjışkyan,F.M.,**1969. Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası 1817-1819, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi
- Bilgin,M.,** 2000 Doğu Karadeniz Türk Kültür İnsan, Serander Yayınları, Trabzon Araştırmaları Dizisi: 4, Eser Ofset, Aralık 2000, Trabzon
- Carter,H.,**1972, The Study of Urban Geography, EdwardArnold, London
- Civaroğlu, Ö.,**1997 Trabzon Tarihinin Dönüm Noktaları, Bir Tutkudur Trabzon, Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul, s.9-11.
- Clark,P.,** 2000. Channging the face of the world, www.spacesyntax.com

- Dilaver, S.**, 1987. Tarihçesi ve Tarihi yapılarıyla Trabzon, Trabzon Dergisi,1 Aralık 1987, Plan Yayınevi, Ankara, s. 12-19
- Dursun,P.**, 2002. Trabzon Kentsel Dokusunda Morfolojik Analiz, Doktora Tezi
- Evin, A.**, 2002. Uzun Havalara, Kültür Bakanlığı- Ankara
- Gebeuer,M.A. ve Samuels,I.**, 1981. Urban Morphology: An Introduction, Oxford
- Gedikli, P.**, 1997 Proposals for the Preservation of a Group of Houses in Ortamahalle- Akçaabat Volume 2 (Thesis of Master programme)- The Middle East Technical University- Ankara
- Geisler,W.**, 1918. Danzig:ein siedlungs geographischer versuch Versuch,Danzig
- Geisler,W.**, 1924. Die deutsche stadt: ein Beitrag zur Morphologie der Kulturhadschaft, Forshungen zur deutschen Landes- und Wolkskunda, 22, Stuttgart
- Gerçek,B.**, 1996. Eski Bir Başşehir, Trabzon, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları/ 1828, İstanbul, s.165-181
- Gerçek,B.**, 1997. Trabzon'da Mimari Doku ,Dün,Bugün,Yarın, Bir Tutkudur Trabzon,Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayınları,İstanbul,s.443-454.
- Gurdes G.**, 1990. "Development Logic of the Spatial systems of Towns and the Influence of Innovations on the spatial structure of European Towns" 30th RSA European Congress,İstanbul
- Gür Ş.Ö.**, 2000 Doğu Karadeniz Örneğinde Konut Kültürü, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları-İstanbul
- Hillier,B.**, 1996. Space is the Machine ,Cambridge University Pres
- Hillier,B.**,1999a. The hidden geometry of deformed grid or,why space syntax works,when it looks as though it shouldn't,Environment and Planning B:Planning and Design, volume26,163-169
- Hillier,B.**,1999b The Common Language of Space,www.spacesyntax.com,Space Syntax LaboratoryPublications ,Barlett School of Graduate Studies,UCL,UK
- Hillier,B.ve Hanson ,J.**, 1984. The Social Logic of Space,Cambridge University Press,Cambridge
- Hillier,B., Penn A., Hanson ,J.,Grajewski,T.,Xu,J.**, 1993. Natural movement:or,configuration and attraction in urban pedestrian

movement, Environment and Planning B: Planning and Design, volume 20, 29-66

- Karagöz, İ.**, 1998. Tarihsel Süreçte Trabzon Halkı, Derya Kitabevi, Trabzon
- Karpuz, H.**, 1993a. Trabzon'da Türk Devri Yapıları, Kültür ve Sanat, Trabzon Özel Sayısı, 18, Türkiye İş Bankası Yayınları, s.15-18.
- Klarvist, B.**, 1993. A Space Syntax Glossary, Nordic Journal of Architectural Research, 2, 11-1
- Kubat , A.S. ve Dökmeci, V.**, 1994. Anadolu Kale Şehirlerinin Morfolojik Analizleri: Ankara, Antalya, Bursa, Diyarbakır, Erzurum, İznik, Niğde, Trabzon, Urfa kale şehirlerinden örnekleme, İ.T.Ü. Araştırma Fonu Projesi, İstanbul
- Kubat, A.S.**, 1995. Tarihi Mirasın Sürdürülmesi ve Kent kimliği :Anadolu Kale Yerleşmeleri Sokaklarından Örnekler, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi. İ.T.Ü. Çevre ve Şehircilik Uyg-ar Merkezi, Mimari ve kentsel Çevrede Kalite Arayışları Sempozyumu 5-7 Haziran 1995, İstanbul
- Kubat, A.S.**, 1996 "Sustainability and Identity of Traditional Anatolian Citedals", International Journal for Housing Science and its Application, 20, 1, 131-143
- Kubat, A.S.**, 1998 "Space Syntax :Anadolu Kale Şehirleri Örneği" ,Prof. Dr. Ayten Çetiner'e Armağan, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Üyeleri, Mimarlık Fakültesi Yayınları, 110-127
- Kubat, A.S.**, 1997. The morphological characteristics of Anatolian Fortified towns, Environment and Planning: Planning and Design, volume 24, 95-123, İngiltere
- Lambert.**, 1941. Trabzon İmar Planı ve İzah Raporu, Belediyeler Dergisi, 67.
- Mace-Scaron, J.**, 1996 Trapezunta, İmparatorluğun Son günleri David Komninos, Komal Ltd, Haziran 1996, İstanbul.
- Major, M.D., ve Stonor, T.**, 1997. Desiningfor Context: the use of "space syntax" as an interactive design tool in urban developments. www.spacesyntax.org, Space Syntax Laboratory Publications, Barlett School of Graduate Studies, UCL
- Major, M.D., ve Stonor, T., Penn, A. Ve Hillier, B.**, 1997. Housing Desing and the Virtual Community, 19th International Making Cities Livable Conference-Children and Youth in tha City Proceedings, Charleston, 9-13

- Maraş M.A.** 1986 Peygamberler Şehri Urfa- Birlik Yayın Kooperatifi- Ankara
- Meydan Larousse**, 1969, Cilt No:8, s.38, Meydan Yayıncılık, İstanbul
- Möller I.**, 1964, "Review of Aliswick", Nortumberland: a study in Town-Planning analysis, Petermanns Geographische Mittheilungen,108 s.112-13
- Oktay,D.**, 1991 Kentsel Biçimlenmeye Kuramsal ve Analitik Yaklaşımlar, Mimarlık, Sayı:1, s. 24-27
- Özbilen, A., Okman, İ.**, 1990. Kent İçi Açık Alanlarının ve Tarihi Dokunun Değişiminde Trabzon Örneği, İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, s. 277-291
- Özgün M.R.**, 2000 Lazlar, Çivi Yazıları
- Özgüner O.** 1970 Köyde Mimari Doğu Karadeniz- Odtü Yayınları- Ankara
- Ören S.I.** 1996 Traditional Urfa Dwellings: An Investigation of part of the old Town Center (Thesis of Master Programme)-The Middle East Technical University –Ankara
- Peponis,J.,Hajinikolau,E.,Livieratos,c. Ve Fatouros,D.A.**, 1989. The spatial core of urban culture, Ekistics **56**, 334-335
- Ramussen, S.E.**, 1994. "Mimari İhtilebilir mi?" Mimariyi İhtmek,s.188
- Rickert J.E.**, 1967, "House Facades of the Nort-eastern United States; atol of geographic analysis", Annulals of the association of American Geographers 57,s. 211-238
- Sevim, A.**, 1993. Trabzon' da Tarih Tarih' te Trabzon, Kültür ve Sanat, Trabzon Özel Sayısı, 18, Türkiye İş Bankası Yayınları, s.8-10.
- Space Syntax Ltd**, 1999. Margate Historic Core: report on the space syntaxstudy, Space Syntax Laboratory, Barlett School of Graduate Studies, UCL, UK
- Slater T.R.**, 1985 "Medieval new town and Port: a plan-analysis, of hedon, East Yorkshire Arceological journal, 57 s. 23-41
- Stonor,T.**, 1998.Space Syntax: interdiscliplinary design, www.spacesyntax.com, Space Syntax Laboratory Publications, Barlett School of Graduate Studies, UCL, UK
- Şener S.M.** 2001. -Mimari mekanlarda geometri –Ders Notları. İ.T.Ü.
- Tarakçıoğlu, M.R.**, 1986. Trabzon'un Yakın Tarihi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Basımevi,Trabzon

Tüfek, Ö., 1978. Sümela, Meryem Ana, İstanbul

Usta, V., 1999b. Atatürk ve Trabzon, Sarender Yayınları, Trabzon

Vance J.E., 1977, This Scene of Man: the role and structure of the city in the geography of western civilization, New York

Whitehand J.W.R., 1981,"*Background to the urban morphogenetic tradition*" in J.W.R.

Whitehand J.W.R., 1985 "*Urban Geography: the city as a place*", Progress in human Geography,9,s.85-98

Whitehand J.W.R., 1986,"*Taking stock of urban geography*", Area, 18, s.147-151

<http://www.turkuler.com/thm/sanliurfa.asp>

ÖZGEÇMİŞ

1978' de Cide' de doğan araştırmacı, ilk öğrenimini Üsküdar' da Avni Başman İlkokulu' nda. orta ve lise eğitimini ise Cağaloğlu Anadolu Lisesi' nde tamamlamıştır. İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü' nden 2001' de mezun olmuştur. Mezuniyet sonrası İ.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü Kentsel Tasarım Bölümü' nde yüksek lisans eğitimine başlamıştır.

1992' de Üsküdar Musiki Cemiyeti'nde müzik çalışmalarına başlayan araştırmacı, halen bu cemiyette ses sanatçısı ve öğretim görevlisi olarak görev almaktadır. 2001'de TRT Amatör Ses yarışmasında Türkiye birinciliği de bulunan araştırmacı 2004'de TRT İstanbul Bölge Radyosu Türk Sanat Müziği Korosunda İstisna Akitli Ses Sanatçısı unvanıyla göreve başlamıştır. Halen İstanbul Üniversitesi Türk Müziği Nazariyatı Bölümü öğrencisidir. Araştırmacı, mimari gözlükle müziği duyumsayıp her iki disiplini, karşılıklı etkileşimleriyle incelemektedir.

Evli olup, İngilizce ve Almanca bilmektedir.